

॥ శ్రీః ॥

శ్రీమద్వేదమార్గప్రతిష్ఠాపన చార్య సర్వతత్త్వసర్వతంత్రభయ
 వేదాంతాచార్యేశ్వర్యనేకవిరుదాంకితైః
 శ్రీమద్బ్రహ్మతత్త్వసరళాల సంయమిన్ద్రమహాస్థానమూర్ధాభిషిక్తైః
 శ్రీమన్మహిశూరరాజధానీమధ్యవిద్యోతమాన
 సర్వతాభద్ర దివ్యరత్నసింహాసనాధీశ్వర
 శ్రీమద్రాజాధిరాజేత్వాద్యనన్యసామాన్యవిరుదాంకిత
 శ్రీమత్కృష్ణరాజేన్ద్రసంతతిసన్తతదేశికైః
 నిరక్షాశ్రమిణి తానేకరుచిరతమాప్తభాషాపరిబ్రువైః
 సర్వతీర్థార్థసద్భార్యభిక్షా తానేకావ్యాఖ్యానరచనవిఖ్యాపిత
 నిరుపమవైదిష్యవైభవైః

శ్రీశ్రీకృష్ణబ్రహ్మతత్త్వసరళాలసంయమిసార్వభౌమైః
 విరచితాయాః

శ్రీహంసంద్రేశరసాస్వాదిన్యాః

పామకానామికాటిప్పణికా

తదీయనియమనానుసరణైరతత్సూక్తివైభవతత్త్వావిపరీతరణపరాయణైః

శ్రీకస్తూరీకంగాచార్యైః విరచితా.

మహిశూరసగరవిద్యోతమానాయాం

విద్యాతరంగిణీ ముద్రాక్షరశాలాయాం

ముద్రితా.

విజయతాంతమామ్.

కోగ్రహసంవత్సర నిజజ్యేష్ఠశుక్ల చతుర్దశి.

కోధనపత్రమ్

పుటె పజ్జా. పాఠ్యం.

పుటె పజ్జా. పాఠ్యం.

౨	౮	తొన్ని	౪౩	౨౫	పాపున
	౧౬	జాత	౪౧	౩	పమానత్వం
౩	౧౮	ప్రస్తుతి		౨౪	స్వాదినీ
౪	౨౪	భివ్యాహ	౫౨	౧	బలీవద
	౨౫	భివ్యాహ		౧౧	రత్నానీతి
౫	౨౧	మిత్రో	౫౪	౨౦	చార్త్యైః త
౬	౧	యన్యర్వ	౫౫	౧౭	ఇత్యుక్తం ।
౭	౧౭	నువృత్తా		౨౦	నిఖల
౮	౯	కృత్వజ్ఞే	౫౬	౧౦	నిమోసన
	౧౫	వ్యావృత్తి	౫౮	౨౪	అషణ
౯	౨౮	మృణుప్రో	౬౦	౧౧	తాపపాదక
౧౦	౬	వాతీక	౬౧	౧౭	కియాపె
	౧౩	ఉప	౬౫	౯	శ్వసనో
౧౧	౧౦	రద్దుష్క	౬౬	౧౦	బ్రహ్మప్రీహ
౧౩	౧౪	తస్మాదైవ్య			వాసరభేదా
౧౮	౪	శక్తశక్తా			నిరుద్ధాపస్తాచ
౧౯	౨౨	చేత్తం		౧౮	ప్రాణిని ఇచ్చ
౨౧	౮	మిత్తికీ	౬౯	౨	నిరొధాన్ని
౨౫	౨	ప్రధానఫల	౭౧	౨౦	క్తేః । త
౨౭	౧౨	రేనవివృత		౨౧	కృతిసుభ
	౧౪	వదన్యచె		౨౫	పద్యతేన్వయ
౨౮	౨౧	తత్త్విద్ధం		౨౭	కషణ కేణ
౩౦	౪	జాతి(స్త్రీ)	౮౧	౧౭	ననల్
౩౪	౨౪	సంభ	౮౩	౬	రాజ్యాభి
౩౯	౨౩	ధురీణా	౮౫	౨౧	క్తంభీరుక
	౨౫	నిధాకర	౮౮	౧౬	కృష్ణితా

పాదుకై పావిజయతాంవిహితావిదుషాముదే ।

ప్రకాశగూఢరూఢానాంకణ్డకానాంవిభజ్జినీ ॥ ౧ ॥

నైనాటిప్పణి కాముముద్రయిషవోనోవాప్రచారెచ్చవో

భూమాన్యఃపరితఃపురికిలవయఃభూయస్తితితాజుషః ।

నేవ్రయస్తుముహుఃప్రకాశవిష్మతిస్వరస్యమాజుఘుష

త్సద్యస్తస్తుభముద్రకాయతదియంప్రాకాశిసముద్రణా ॥ ౨ ॥

భోవిద్వత్క్రవయఃప్రబుద్ధమతయస్సర్వేవధత్తక్షణం

సంధార్యధ్వమధోనిజామిహభంజంతుధ్యేనభంబూమహే !

వాన్భూనాంకిలనేథవాపికవనేవిద్వన్సహమోదనే

శ్రీశ్రీకృష్ణకలిద్విషడ్గురువరాన్నాన్యస్తిమాన్యభువి ॥ ౩ ॥

వాన్భూకౌశలమస్తిచెన్నునుంసాన్వాదస్యపెతాంవినే

వాన్యన్యాశ్శృతిమాలిదేశికకృతేవ్యాఖ్యాకృతేయత్సతామ్ ।

తావృత్తైరివతారణైశ్శృతిపురాణాదెంభిజ్ఞావనై

న్యంగాయలంకృతీసజ్జరాదికథనైస్సోబద్ధస్సంసాధనైః ॥ ౪ ॥

ఏషాచేదధిరోపితాననుసతాంచెతోధటాంశీరసా

స్వాదిన్యాసమమావహేత్సమతులారోహప్రథామన్తః ।

స్పర్థాబద్ధవిధిస్తదైవభవితాయుక్తఃపునర్వాన్యథా

సాకమృత్తమహాగజేనమశకస్త్రాకంకిముస్పర్థతే ॥ ౫ ॥

శమంభజతతత్పాజ్ఞామాపునర్మహతాంకృతౌ ।

దోషాత్ప్రేతాన్ముధాకృష్ణన్వపేతామూలభూతీనీమ్ ॥ ౬ ॥

రామసద్దేశాధిగతరసాన్వాదినికారసం ।

పాదుకైపాశుభరతే పుష్టాతిసుమతౌభృశమ్ ॥ ౭ ॥

శ్రీయైనమః

శ్రీహయవదనపరబ్రహ్మణైనమః

శ్రీశ్రీమద్రజ్జ కాథబ్రహ్మతన్త్రపరకాలగురువరచరణస్తరణంశరణమ్.

శ్రీమతేశ్రీకృష్ణబ్రహ్మతన్త్రపరకాలమహాదేశికాయనమః.

యత్కృతిబాధాబాధౌ విదవ్దవిదవ్దవిదవ్దభాజకోపాధీ । తంసమిక్తీకుర్తః ।
శ్రీకృష్ణబ్రహ్మతన్త్రగురువర్యమ్ ॥ ౧ ॥

రసానృసానాన్వదనటికయా సత్సాన్వసాన్వదయత్సేవితదన్తరాయః । యఃప్రా
ద్యతః కాశఇతీహకశ్చిత్తస్యాత్రనిమోగసనమాచరామః ॥ ౨ ॥ ...

వ్యాఖ్యారసాన్వాదినీయా శ్రీమదాచార్యనిమిత్తా । హంససందేశస్వభా
వ్యమితిసాపృథమేతమామ్ ॥ ౩ ॥

ఏతాంపృథివదంకెదిత్సంగృహ్యేవనవామివ । హంసనందేశవివృతిం ఖ్యావ
యంతిస్యినామహా ॥ ౪ ॥

మద్యాధాక్షరయోజనాద్యవసరేముద్యాలయస్థేఃకృతైర్మాతానాణా
విపర్యయానిభిరహాజాతాఅశుద్ధిరపి । యత్సంకోధనపత్రమవ్యగ్రయితాన్వీర
సాన్వాదినీ కోశస్థాస్సమనూచరన్మథమయం సేయక్రమఃకథ్యతామ్ ॥ ౫ ॥

అథాపిచరసాన్వాదిన్యభిధాంకవ్దదిదప్యమి । తన్నిబద్ధయతిద్వారాణామభిఖ్యా
మపివాక్యచిత్ ॥ ౬ ॥

వ్యలేఖవ్యంశ్చైకమీమాం వ్యలవ్యతకిముసవ్దకమ్ । నాభవిష్యన్నపీకృత్తవచ
నీయవచఃపదమ్ ॥ ౭ ॥

దూయామహేనైవవయమియతాపిపరంతిమే । యదాచార్యోదీరితేష్వస్య
థేషేష్వేహకేమచిత్ ॥ ౮ ॥

ఉత్ప్రేక్ష్యదోషంస్వగ్రంథే విపర్యస్యస్యలక్షణః । తదేవాచంతుదంతస్తాత్త
చ్చిత్తాయైతామహే ॥ ౯ ॥

శబ్దతోవాథాతోవాపిగురూక్తిరన్వివేశితా । యత్రైతైస్సహిసరోస్థిపినసా
ధునాపిసుద్ధరః ॥ ౧౦ ॥

అసుద్ధరత్వంతుతత్ర శబ్దశ్రవణమాత్రతః । సుగమంస్వాదిత్యతాతాసాధు

తైవప్రకాశ్యతే ॥ ౧౦ ॥

...

...

...

మూలంనస్సుకృతైకమూలమమలంశీహంససందేశఇత్యాఖ్యం కావ్యమద
స్సదృశమధికశీర్వాదసాస్వాదినీ । వ్యాఖ్యాచేత్సభయత్విహభవదహోవ్యా
ఖ్యయతాయాఃపదం ప్రత్యాఖ్యయపదంప్రకాశకృతిగోవ్యాఖ్యానవాగ్ద బః ॥

ప్రాయోత్యప్రతిపద్యమేవతిచిద్దోషాఃపరేమాదితాస్తేరుత్ప్రేక్షితదూషణో
ద్భృతికృతేనన్నహ్యతాకెవలమ్ । సంఖ్యాతుంప్రభవేద్దికఃఖలుకృతీసంఖ్యావతా
మగ్రతఃకృత్స్నందోషగణంకృతాప్రతిపదాబద్ధేనిబద్ధాకృతా ॥ ౧౩ ॥

సద్యోననచమత్సరోసచతథాసూయానచాక్షాస్తిరప్యస్తాకహిపరేమవిశ్వ
నుహృదైకాస్త్యేకనిష్ఠాజహమ్ । తత్తావనామనుపప్లవాయతుతథైవాచార్యవా
స్త్యేభవావిష్కృత్యైవప్రసృతాధికోక్తిరిహచేదేతాంక్షమధ్వంబుధాః ॥ ౧౪ ॥

శీమాన్వాసనపరాశరాదిమహిమోద్ధామస్వధామా రసాస్వాదినాఃప్రతి
పాదనేకృతివతిప్రఖ్యాంమమాఖ్యాద్దియః । తస్యవివమయైవటిప్పణమణీమేనాం
సనిర్మాపయతామథాపయతిన్వతస్సకలవిశ్వమృదురూణామహా ॥ ౧౫ ॥

శీహంససందేశరసాస్వాదినీ పాదుకామిమామ్ । విక్రమేతసమారుహ్య వి
ష్వగిహతకణ్ఠకామ్ ॥ ౧౬ ॥

...

...

...

వంశజాతుస్సవితురనఘమానయస్తానుపత్వం దెవశ్శీర్మాజనకతనయా
న్వేషణజగదూకః । ప్రత్యాయాతైవనతనయేసిశ్చితార్థస్సకామీ కల్పాకా
రాంకథమపినిశామావిభాతంవిషేషా ॥ ౧ ॥

...

...

అస్యకీలప్రభమపద్యస్యమజ్గలరూపత్వం ద్వితీయపద్యస్యసందేశోపాధ్ధౌత
రూపత్వంచాభిసంధాయ సాంప్రదాయకనీత్యావతారితమాచార్యైః —
వస్తునిధిశస్తజ్గలమాచరతి — వంశఇతి — ఇతి ॥ ॥ యత్తు — మజ్గ
లంనిబర్హణందేశోపాధ్ధౌతమారభతే — ఇతిప్రభమపద్యస్యాస్యారావచీనా
వతరణం — తన్ను అత్యప్రాధాన్యేనప్రతిపాదయిషితస్యతిత్తత్కారకాదివిశి
ష్టస్యవిషహనస్యసందేశానాపయితయాస్యసందేశోపాధ్ధౌతత్వానమ్భవాత్ ॥
విభాతకాలికమమృషణస్తు సందేశోపయికంభవదపినైతత్ప్రద్యాధః ॥ ఇ యో
పాయోద్యమవణనపరద్వితీయపద్యాధతావత్తస్య ॥ కామిత్యన్తు కల్పాకార
తానాతుతయోపాత్తం పదార్థమాత్మరూపం నోపాధ్ధౌతతాంప్రతిపద్యతే ॥
తస్మాత్సందేశానన్తరకాలికసకలేతిన్వత్తసంగ్రహపరమ్ “నందిశ్శేషం, ఇత్యా

హంససం దేశటిప్పుడి.

దికము ప్రాన్యంపద్యమివసం దేశపౌర్వకాలికావతారపృథ్వికృత్యైస్సతివృత్తస్యవ
స్తునస్సంగృహ్యనిదేశశయావంనస్తజ్జలాత్క మేవేదమాద్యంపద్యమిత్వవధేయం॥
కిచ్చి — మంగలూపొద్ధాతయోరౌత్సగికౌభేదనియమోపి నాత్యసతిసమ్మ
వెపరిత్యక్తు ముచితః ॥ అతఏవ — నియతికృతేత్వాదివృథమపద్యస్య మంగల
మాత్యరూపత్రైవవ్యాఖ్యాతృభిః కావ్యప్రకాశాదౌవణితా ॥ అన్యథాకవిభా
రతీనద్భావస్యకావ్యనిరూపణౌపయికతయాతదుపొద్ధాతత్వస్యావత్రైః ॥ అతఏ
వచ — శ్రీమతిరహస్యత్రయసారే గురుపరంపరాప్రణతిరూప మంగలపద్యా
క్షేపనమాధానాత్కతయావా శారీరకమహాశాస్త్రసంగోపిత శరణాగతినిరూప
ణపరమమాత్మమశాస్త్రారమ్భసముచితసకల గురుస్తరణాత్కదీర్ఘమంగలాత్క
తయావా మంగలమాత్యపద్యవసన్నోగురుపరంపరాసార ఉపొద్ధాతాధికారా
త్పృథగైవనిర్దిశ్యతే: “అశీరాద్యన్యతమస్య పృథివ్యముఖలక్షణత్వాత్కావ్యాదౌ
యక్షస్యగిరినివాసరూపంవస్తునిర్దిశతి,, ఇత్యేవం మేఘసందేశాద్యపద్యంవ్యా
చక్షాణామల్లినాభోవ్యత్రైవానుకూలఇతిదిక్ ॥

సః సర్వకాణత్యేన సర్వేష్వరిత్యేనచ ప్రసిద్ధఇత్యర్థః — ఇతిరసాసాద్విది
నీ ॥ ॥ యత్తు - నఇత్యన్యవిశేష్యపరత్వం దేవఇత్యన్యతద్విశేషణపరత్వంచా
శ్చిత్వా రావచీనవ్యాఖ్యానం — తన్న - దేవపదస్య దేవతాపదపర్యాయస్య
దేవనకర్తృదేవతాత్వజాతివిశిష్టయోగయాధతయాప్రసిద్ధాధర్మస్యసఇత్యన్య
చప్రసిద్ధిమాత్యప్రత్యుత్తినిమిత్తకతయాచ తత్ప్రజాతివాదినోదేవపదస్త్యేవవిశేష్య
పరతాయాన్యాయత్వాత్ - జాతితద్భిన్నవ్యవృత్తినిమిత్తకయోఃపదయోజాతి
ప్రవృత్తినిమిత్తకస్త్యేవహివిశేష్యపరతా నమ్మన్యతే సర్వైరపితాంత్రైకైః ॥ నృ
ప్తంచెదం “ విశేషణంవిశేష్యేణబహులం ,, ఇతిసూత్రపదమంజరీమనోరమా
దౌ ॥ నచాత్యదేవపదం కెవలయాగికిమితిశంకనీయమ్ ॥ రూఢిపరిత్యాగేమా
నాధావాత్ ॥ ప్రసిద్ధాధర్మకస్తుతిత్వదం క్వదిదపివిశేష్యపరంనోపలభామచౌ॥
కిన్తు - “ యేహంససగరౌనామ ,, “ కలాచసాకాన్తిమతీ ,, ఇత్యాదౌ వి
శేషణపరతయైవవివృతమ్॥ ప్రసిద్ధఇత్యుక్తేహి విశేష్యాకాజ్ఞా నియమేనజాయ
తే ఇతిదిక్ ॥

దేవః నారాయణఇత్యర్థఃఇతిరసాసాద్విదినీ ॥ ॥ శ్రీమాన్దేవఇత్యుద్దేశ్యమ్
అతఏవదేవఫలత్వాత్) మానుషత్వంమానయాఅనఘే నవితుర్వం శేజాతః

(అరవీవమానుషత్వమానసానురోధాత్) పృత్యాయాతేవనతనయే సిద్ధి తా
 ధృస్సా అరవీవమానుషకల్పాకారాంకధమపినిశామావిభాతంవిషెపాఇత్యేవ
 మితరత్నర్వం విధేయమిత్యభిసన్ధాయ తత్కృమేక్షైవపదానాంవివరణంకృతమా
 చాచ్యైః ॥ ॥ యత్తు — వంశేజాతఇత్యాదీనాంప్రథమాస్తానాం సర్వేషా
 ముద్దేశ్యవిశేషణతాంనఇత్యేతస్యఉద్దేశ్యతాం ధాత్వధృమాత్రిస్య విధేయతాం
 చాభినంధాయితత్కృమానుసారేణా రావచీనవివరణమ్—తన్న “అతివితతగగ
 న్సరణిప్రసరణవరిముక్త విశ్రమానందః । మరుదుల్లాసికసౌరభకమలాకరహాసకృ
 ద్రవిజయతి ॥ ,, ఇత్యాదౌ అతివితతత్వమరుదుల్లాసితసౌరభత్వయోరివ పృ
 కృతే సవితృవంశజాతత్వాదెవ్విశేషణస్యానుపాదానేపి వివక్షితవిషహాసక్రియా
 రూపవిధేయబాధాభావప అపుష్పాధృత్వదోషాపత్తైః ॥ పుష్పత్వంవివక్షితాధృ
 బాధప్రియాజానుపాదానకత్వమ్ ॥ తద్విరహాచ్చపుష్పత్వం దోషఇతిపుష్పం
 లక్షణనిబద్ధేషు ॥ అస్తాకంతు సవితృవంశజాతత్వాదీనామపి విధేయతాయావివ
 క్షితత్వాన్నాసౌదాషః ॥ శ్రీమత్త్వంకారణత్వాదినా శృతిప్రసిద్ధత్వంచ దేవివి
 శేషణంమానుషత్వమానసపురస్సరానతరణాదిశక్తితాత్పర్యకమితి ఫలత్యాప్యపు
 ష్పాధృత్వమస్తన్న తేశంకనీయమ్ ॥

మానయాపూజయన్నితిరసాస్వాదిని ॥ ॥ యత్తు — స్వస్యమానుషత్వం
 మానయా లొకంజ్ఞాపయన్ — ఇత్యే రావచీనవ్యాఖ్యానమ్—తన్న - తథా
 సతి “ స్వస్యలోకం ,, ఇతిపదద్వయాధ్యాహరప్రసంగేనన్యూనపదత్వదోషా
 పాతాల్ ॥

మానపూజాయామిత్యస్తాచ్చరాదికాచ్చతా—ఇతిరసాస్వాదిని ॥ ॥ జని
 క్రియాపాతావిత్వాదిః ॥ మాన యజాతఇత్యేనావతారేస్వేచ్ఛామాతృకృత
 త్వస్యంజనోక్తే రగ్రిమాయాఅనురోధాత్ యత్తు-సన్పూర్ణాణ్యత్యాదినల్-లట
 శ్శతృశానచావిత్యనేనప్రథమానామానాధికరణ్యాపిశతా—ఇతి—తన్న. ఉక్తరీ
 త్యాపాతుత్వవివక్షయా లక్షణపాతావ్యరిత్యనేన శతుస్సిద్ధాసంభవన్యాంవిధే
 యక్రియాన్తరసమభిహరన్థలేఽగతిక ప్రథమాసమానాధికరణ శతృస్వీకారస్యా
 యుక్తత్వాల్ ॥ ॥ ౧౦౮ - విధేయక్రియాన్తరసమభిహరన్థలెపిలక్షణపా
 త్వస్యతరయూపత్వవివక్షాంవివక్షేన శతృశానచోస్సాధుత్వస్వీకారే “ లటశ్శతృ ,,
 చాదిగూర్భాద్యసందర్భవిరోధః ॥ తత్రహి “ తిష్ఠన్మాత్రయితి ॥ గచ్ఛన్మక్ష

యతి ॥ శయానావధానైదూర్వా ॥ ఆసీనంవధానైదినం ,, ఇత్యాదౌ స్థాన
గమనశయనాసనక్రియాణాం మూర్త్యణభక్షణవధానక్రియాఃప్రతిలక్షణాదిరూప
త్వవివరణా శత్రుశాసనచూరుపపత్తయైవారితాకాస్త్రరారవృష్టిప్రతిజ్ఞాయ తత్తా
పియథాకథంచల్లక్షణాదిరూపత్వవివక్షయా తత్తత్ప్రయోగోపపత్తయైవారితాక
ప్రత్యాఖ్యానముపసంహృతమ్ ॥ అతివిన కావ్యప్రదీపే — “కాచిత్కిణ్వాం
జోభిర్దివమమవిదధామస్తవక్రైస్తలక్ష్మీరశ్శ్రీకాకాశ్చిదంతదిశశశనదధిరేదాహ
ముద్భాస్త్వస్తావః! భేముర్యావృత్తిశాసనాన్మోప్రతిపదమపరాధూమివత్కమ్
మానాః ప్రస్థానేపార్థివానామశివమితిపురోభావినార్యశ్శశంసుః॥ ,, ఇతిపద్యే
“కమ్పమానాశ్చితచ కమ్పచూపురితి వసనీయమ్ ॥ శత్రుశాసనచూర్ణాణిభూతక్రి
యాన్తరాభిధాయకత్వనియమాల్ ,, ఇత్యభిహితమ్ ॥ ...

స దేవోమానుషత్వంమానయజాతిఇత్యనేన — ఇత్యాదిరసాన్వాదిన్ ||
యత్తు — స్వతస్సిద్ధా జగతామాద్యంకారణం దేవోజయితీత్యాదా విశేషణే
పికారణపదార్థే స్వతస్సిద్ధపదార్థాన్వయవత్ ప్రకృతవిశేషణేపి దేవపదా
ర్థేజాతత్వమానయితృత్వయోరన్వయస్సమ్భవతి — ఇత్యుపపత్తి ప్రదర్శనమ్ ||
తస్మై తత్ప్రవిభిన్నమింగతయో స్వతస్సిద్ధపదార్థాన్వయ విశేష్యైః-స్వయానభ
వేన విశేషణైః-స్వయాన్తీకారేపి ప్రకృతభవదీర్ఘ్యావిశేష్యధూతే స ఇత్యత్రైవ
తయోరభ్యయే బాధకవిరహేణతత్పరిత్యాగానౌచిత్యాత్ || వస్తుతస్తు — దేవ
పద్ధన్యేనవిశేష్యపరత్వంప్రాగేవాప్రాభిసాపి తమిత్యవధేయమ్ || ...

విభాతశబ్దఃప్రభాతవాచీ - భిమరంజనవిభాతే కుష్టమస్తస్మహరమిత్యాదికాభి
దానాదిప్రయోగాత్ — ఇతిరసాన్వాదిసి ॥ ఇదంచ — వ్యష్టంవిభాతంవృ
త్త్యాషమిశీశస్యకాభిదానాదర్వాచీనైవమచంద్రైఃకృతస్యావ్యవలక్షణం।
ప్రాచీనత్వాత్ప్రయోగస్యేహపురస్కరణంబోధ్యమ్ ॥ ...

ఆజ్ఞా ర్థాదావచనఇతిపంచమీ — ఇతిరసాస్వాదిని॥ ॥ ఇత్యనేనకమవస
వచసీయసంజ్ఞాయాం పశ్చిమ్యపాఙ్మరిభిరిత్యనేన పశ్చిమీత్యథః ॥ చిట్టభా
స్కరమల్లినాథాదికృతిషుఎవంరీతిలెఖదశః గాదిహోప్యేనముక్తమిత్యవధేయమ్॥

సహ్యశ్రీయసాసహనెనెదం రాత్రియావనంసుకరమితిభావః — ఇతిరసాసా
 ఓనీ ॥ ॥ ఏతెనకాలయావకమనమభివ్యాహరే విషహతెర్యాపనమథః-
 తత్తమత్త్వంచ “శెషానాసానమయచతురోహంచనేమీలయితాన్ ॥ సంపేశెన

శ్రమమపసయన్నర్పరింయావయేధాః,, ఇత్యాదివత్కలస్యాసపన్నమేవేతిసూచితమ్ || || యత్తు — నిశాయావిరహదుఃఖప్రచురతయానహనకమత్వం|| ఇతి — తన్న. సహనకమత్తాయాం దుఃఖప్రచురత్వాస్యాప్రయోజకత్వాత్ || సహనంహి యద్యత్ప్రాప్రతికూలత్వభావనం తదాతత్కమత్వత్వద్విషయత్వాదేవాపపాదనీయమ్ || సహిదుఃఖమయస్తేన తత్కమత్వనియమః “మునిర్వంద్యానిసహతే,, సుజనఃపరగుణాస్సహతే ఇత్యాదావనైకాన్త్యాత్ || ఇత్థమేవ “సహస్వకతిచిన్తాసాత్,, “కించాతకఃఫలమపెక్ష్యసవజ్రవాతాంపౌరంధరీవిషహతేనవవారిధారామ్,, ఇత్యాదావప్యప్రతికూలత్వభావనా విషయత్వాదేవసహనకమత్వంవేదితవ్యమ్ || కింబహునా - దుఃఖప్రచురత్వమసహనయావద్వేషకమత్తాయామేవప్రయోజకం సహనకమత్తాప్రయోజకతయాకథయంతానూనివిస్తయావహితి విభావయన్తుచివక్షణాః || ...

దేవఇతివిశేష్యస్యోక్తరీత్యా ... లీలైకప్రయోజనకత్వాభిప్రాయగర్భిత్యాత్పరిక రాజురః — ఇతిరసాస్వాదినీ || || యత్తు — దేవఇతివిశేషణస్య సీతావిశ్లేషదీనత్వాదిలీలామాతృత్వాభిప్రాయగర్భిత్యాత్పరిక రాలంకారః — ఇతి — తల్ దేవపదస్యవిశేష్యపరతాయాంవ ప్రిగ్వ్యవస్థాపితత్వాదయక్తం వేతవ్యం || || యదపి — శ్రీమానిత్యనేసీతావివాహాదకంవ్యజ్యతఇతి — తన్న — శ్రీమానిత్యత్ర మతిపానిత్యయోగపరతయా స్వయమపివివృతతయా శ్రీనిత్యయోగస్యకాదాచిత్కంసీతావివాహాదకం ప్రతివ్యజ్ఞకత్వాసంభవాత్ || జాగవదేనైవసహధర్మచారిణీసంయోగాన్తానాం సంస్కారాణాముపలక్షితతయాసీతావివాహానుక్తికృతాపిన్యూనతావశంకనీయా || ౧ || ...

కాల్యేసేనాం దదత్ ॥ ౨ ॥

సందేహోచ్ఛాతయావమవరేద్యురుషసికృదిత్సరసిరాజహంససందర్శనవృత్తాన్తంతావదాహ — కాల్యఇతి ✽ ఇతిరసాస్వాదినీ || || యత్తు — అథనిశ్చితార్థవిలంబాభావంసందేహోచ్ఛాతయవదత్ ఆహ—ఇతి ద్వితీయపద్యస్యాస్యావతారణం — తన్న - నిశ్చితార్థవిలంబాభావస్యేహసందేహోచ్ఛాతాన్తంపాతితయైవ మాణసియతయా తయోస్సముచ్చిత్యవదనకర్తృత్వాభిధానాసంగతేః|| చిత్రమిదం యత్ప్రథమపద్యమభ్యుచ్ఛాతీకుర్వద్భిర్భిర్వీరియపక్షైకదేశసోచ్ఛాతాద్భహిష్కరణమితి||

యదపి — ఇయంచనలిసీరమ్యపుల్లపజ్కుజవడ్డతా । ఇతిశ్రీరామాయణో
క్తై కమలనరసిపృథ్వాతైః చిద్రాజహంసం దిదశే త్యాహ — ఇతి — తద
సత్ - కమలనరసామూలే కావీప్తినిదిష్టత్వాభిధానాసంగతేః ॥ “ ఇయంచ
నలిసీరమ్యపుల్లపజ్కుజవడ్డతా । నాతియారెగుహయా నౌభవిష్యతి నృపార్తజ్ఞః,
ఇతి విశిష్యనిదిష్టాప్తాయానలిన్యాస్సాన్వివాసగుహానేదీయస్తేన విశేషతపవాత్య
నిదేశశౌచిత్యాత్ ॥ అతపవహః - “నేదీయస్యామధిగతరసాద్భిః కాయాం,,
ఇత్యగ్రే “కృత్రిమాందీర్ఘికాంచాపి,, ఇతివిశిష్యశ్రీమద్రామాయణనిదిష్టా
ద్భిః కా నేదీయస్తేనైవనిదిష్టాప్తాయార్యే. తస్మాద్విశేషతానిదిష్ట
ప్రమేవకించిత్సరోమూలేవివక్షిణిమిశ్యేన యక్తమాశ్రయితుం ॥ నచఇయంచనలి
సీత్యుక్తాదన్యత్కమలనరసిప్రవగాప్రాంతేనాసీదితిశంకినీయం ॥ విత్యాన్యకా
రణ్ణవచకగ్రీవాకామహారవైభిః స్మకటాగజేన్ద్రాః ! సరస్సుబద్ధామ్బుజభూషణై
శ్చవిత్తోభ్యవిత్తోభ్యజలఃపిబంతి. పునస్ససలిలాస్సౌవ్యకురీభిర్విసా
దితాః! చక్రివాకగణాకీర్ణావిభాన్తిసలిలాశయాః॥ ఇత్యేవంతత్రైనబహూనాం,
కమలనరసాంభగవతావణితత్వాత్ ॥ ...

అత్రస ఇత్యధ్యాహర్యం — ఇతిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు - అత్రాపి స ఇతి
కర్తృవాచకంపదంవహతైః ఇతి — స ఇత్యస్యానువృత్తికిధనం — తన్న. పృ
సిద్ధార్థకస్యస ఇత్యస్యాత్రానుత్పత్తౌ తస్యవిశేష్యపరత్వాన్వంభవస్యప్రాగెనో
క్తత్వాదస్తాభిః ॥ దేవపదస్యానువృత్తౌతుకౌవారేన ఇతివిశేషాకాజ్ఞాననివత్తై
తర్ముడితి॥ శ్రీమాన్సదేవఇత్యుద్దేశ్యాంశస్యానువృత్తౌతు రామావతారదశాయాం
వాఽన్యదావేతిసందేహోర్ముడితిననివర్తత ॥ ఇతరేషామపి పృథమాన్తవదా
నామనువృత్త్యజ్ఞేకారేమహర్దారం ॥ తస్మాద్వరం లాభవేనప్రకృతార్థక
స్త్యేకస్త్యేవస ఇత్యస్యాధ్యహరణం ॥ తథాచనతి యవీవసవిత్పవ శబాతత్వాదివి
శేషితాదేవఆదిభాతంవిషేషే సవీవవిభాతే రాజహంసందదశే త్యర్థై కన్యస్త్యే
కేనైవపదేనలాభాన్నపూర్వోక్తశంకావతారస్వంభవః ॥ యద్యపి — స్యాచ్చై
కస్యబ్రహ్మశబ్దవదిత్యాదిన్యాయేన పృసిద్ధార్థకస్యానువృత్తౌవప్యనుషంగదశా
యాంప్రకృతార్థకత్వంసంభావ్యతే ॥ తథాపివకస్త్యేవోపాదానానుషంగద
శయోభిః స్నాథకతాయాః కావ్యసరణావనాశితత్వాత్సకలత్వాన్ప్రకాసనుమత
త్వాచ్చహాధ్యాహారస్సర్వానుమతలదృతఇతిధ్యేయం ॥

కపీనాంకులస్యయాధస్య “సజాతీయైఃకులః, మిత్యేమరః — ఇతిరసాస్వా
దినీ ॥ ॥ సజాతీయైరిత్యస్యప్రాక్త నేనజన్తుభిరిత్యనేనాన్వితస్యాపీహానుపయు
క్తస్యాపాదానం పాదాదిత్వాత్ ॥ కులమితీదన్తు “కులయూధంతిరశ్చాంపు
న్నపుంసకం, ఇత్యంతప్రతీకంవేదితవ్యం ॥ ॥ యత్తు — కులస్యసజాతీయ
జన్తుసముదాయరూపస్య ఇతివ్యాఖ్యానం “జన్తుభిః ॥ సజాతీయైఃకులమిత్య
మరః, ఇతికోశోదాహరణం — తన్న - కులయూధపదేహిపర్యాయధూతే
తిర్యక్సముదాయవాచకతయానియమితేతిమరసింహేన ॥ యదాతు — జన్తు
భిస్సజాతీయైఃకులమిత్యవ్యయవత్సోమరసుధాకారదర్శితలశ్మీయతే తదావ్యక్త
తేపితత్కాశోదాహరణమసమ్పద్ధమేవన్యాధ్యవతాం ॥ సుధాకృత్పక్షే “యూ
ధంతిరశ్చాంపు, ఇత్యనేనతిర్యక్సముదాయే యూధపదనియమనేన “జన్తుభిస్సజా
తీయైఃకులం, ఇత్యన్యతిర్యగతిరిక్తజన్తుపరతాయావీవావశ్యాశ్చయణీయత్వాత్ ॥

అన్తరాత్తశబ్దోత్తమనావాచీ అన్తరాత్తాహిమేశుద్ధఇత్యాదిప్రయో
గాత్ — ఇతిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు - “ఆత్మాయత్నధృతి, ఇత్యాదికోశోదా
హరణం — తదసంబద్ధం - మూలేఅన్తరాత్త పదస్యేవవర్తమానత్వాత్ ॥
యదపి — ఆత్మశబ్దస్యేవమనఃపరత్వేష్యన్తశబ్దోత్తరీరవ్యావృత్తిపరోబో
ధ్యఇతి — తదపి “ఆత్మాయత్నధృతిసాన్విత, ఇత్యాదికొశేన యత్నధృతిసాన్వి
తాదాయత్నత్వాదిపురసాగరణప్రత్యేకం నానాశక్తిబోధనేనవ్యక్తతేచాత్మవ
దస్యమనస్తావదచ్చిన్నవాచకస్యవివక్షాయాం తదథాస్యమనసస్సృతపవశరీరా
దవ్యవృత్తతీయావ్యావర్తకాకారాన్తరానపెక్షణాత్ ॥ దూయమానపదేనే
వవ్యక్తతేశరీరవ్యావృత్తినంభవేన అన్తఃపదవైయర్థ్యస్య దుర్వారత్వాత్ ॥
తస్మాదాత్మశబ్దపదంతరాత్తశబ్దోపి మనస్తావదచ్చిన్నవాచకఃప్రయోగబలాత్
పర్యాయధూతిశివసదాశివాదిశబ్దపదిత్యేవయక్తమిత్యవధేయం ॥ ...

సహచరం తద్వద్దవళమితియావత్ — ఇతిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు —
సచ స్త్రీలింగద్యుతిశబ్దోపాదానాద్భిన్నలింగత్వముపమాదోషఇతి భృమిత
వ్యవ — ఇత్యాశంకనం — తన్న - భిన్నలిజ్జవచనకత్వరూపోపమాదోష
స్య అసంభవద్ధర్మాన్వయకోపమానోపమేయకత్వప్రయక్త భగ్నప్రకృమతా
యామేవ కావ్యప్రకాశకారాదిభిరంతర్భాగవితత్వాత్ సమాసగతాయాముప
మాయాంతర్ద్దోషశంకాయావవానుత్తానాత్ ॥ ॥ యదపి — నైర్మల్యాది

శయద్యోతక త్వేన అనుద్వేజకత్వాదితి — తత్సమాభావమ్ — తదపి —
 అర్థవిశేషద్యోతకతాయా ఉక్తోపమాదోషాపవాదకత్వానన్యువాత్ ॥ ఇత్థంహి
 తదపవాదః కావ్యప్రకాశేద్యశ్యతే — “యత్రతునానాత్వేపి లింగవచనయో
 నానూన్యభిధాయిపదం స్వరూపభేదంనాపద్యతే నతత్రైతద్దూషణావతారః
 ఉభయథాప్యస్యానుగమక్షమస్వభావత్వాత్ ॥ యథా — గుణైరనన్యైః
 పృథితౌరత్నైరివమహాణావః ! తద్వేయోనద్యకోన్యభి స్త్రీభిర్మధురతాభ్య
 తః ॥ దధతెన్నపరాఃకోభాంతీయావిభిమాఇన ॥ ఇతి ॥ అనెనచస్వభా
 వ “యత్ర ద్వైగోనధీమతామ్ ॥ ఇత్యేతదపిసన్భవద్ధమాన్వయకోపమా
 నావమేయద్వయకత్వపివపర్యవసితీకృతమితి ధీమదుద్వైగానుద్వేగయోనో
 పమాదోష తదపవాదౌప్రతిస్పాతస్త్వమిత్యవధేయమ్ ॥ ॥ యదపి —
 రాకాచస్త్వద్వృత్తితి స్త్రీలింగనిదేశపియార్థకసహచరశబ్దౌపాదానపాతు
 కసంయుక్తాభిరూపవిధునపృతీతిజనక త్వేన అనుద్వేజకత్వాభిధానమ్ — త
 దపి — ద్యుతిపదస్త్రీత్వేనద్యుతౌస్త్రీత్వవివక్షాయాం చస్త్వపుంస్తేనచం
 ద్రేపిపుంస్త్వపృతీతిరావశ్యక త్వేన యోషిద్భవహసక్తిమూలకరసాభాసావత్త్వా
 విధునపృతీతిరతి వివక్షితుమయక్తత్వాత్ ॥ ౨ ॥ ...

తస్మిన్సీతా మనకేతాః ॥ ౩ ॥

వీరః దాశరథిరిత్యాది — రసాస్వాదిని ॥ ॥ యత్తు — పూర్వార్థస్య
 వీరపదవివరణాత్పుంసవివరణమ్ — తన్న. తన్మయాత్తత్వస్యేవతస్యాపివిధే
 యవిధయావిశేషణత్వోచిత్యేన విశేష్యవాచకవీరపదవివరణానంతరమేన తద్వివ
 రణాచిత్యాత్ ॥ అన్యథానన్మయాత్తత్వస్యాప్యన్యదైశ్య విశేషణత్వాపత్తిరైకతర
 మాత్రివిశేషస్యదుర్నిరూపత్వాత్ ॥ ...

తస్యాః మజ్జోరొనూపుంసప్రతిమాఉపమాయస్యస ఇత్యాది - రసాస్వాదిని ॥
 యత్తు — మజ్జోరొనూపురనినదఃప్రతిమాయస్యేతివివరణమ్—తన్న. ఉష్ణ
 ముఖఇత్యాదిబహువ్రీహౌ ఉష్ణాదిపదస్యతదవయవలాక్షణికతాయాం “సప్త
 మ్యుపమాన ॥ ఇత్యాద్యనుశాసనస్యేవప్రకృతే మజ్జోరాదిపదానాంతద్ధర్మాని
 నదాదిలాక్షణికతాయామనుశాసనవిరహేణ తథావివరణానన్యువాత్ తస్మాద్ధర్మ
 ధన్యభేదాశ్రయణైవైవమజ్జోరస్యేహాపమానతామధ్యవగమ్య మజ్జోరొనూ
 పురఇతివివరణమేవయక్తమ్ ॥ యకంచాలపదమలౌపూపమాయాః స్వీకృ

రణమేవతస్తజ్జీరవృత్తిమనినదవదే , నతూపమానలుస్తాయాః ॥ నచైవమత్రిధ
 మధమ్యభేదవివక్షయామజ్జీరస్యేన నినదోపమానతాస్వీకారే ఉష్ణముఖ
 త్యాదావపితద్వివక్షయోష్టాదెరుపమానత్వంస్యాదితివాచ్యం తథావివక్షాయా
 మిష్టత్వాత్ ॥ పరస్తు - ధర్మధర్మ్యభేదాద్యవివక్షయా ఉష్ణముఖస్యేనయ
 దోపమానత్వంవివక్ష్యతే తదానీమపి ఉష్ణముఖత్యాదివ్యయోగసాధుతామా
 కలయతావారిక్తకృతాసప్తమ్యుపమానైత్యాదివాతీకం తత్సాధుతావపత్తయే
 సమారబ్ధమితి సతద్వైయధ్యుమాశఙ్కనీయమ్ ॥ ఉష్ణముఖత్యాదెరుపమా
 నలుస్తాదాహరణతాపితద్వాతీక విషయత్వేన ॥ అతఏవ కావ్యప్రకాశే - “మృ
 గసంసృజాహరలేమనేమనః, ఇతితిలిలుస్తాముదాహృత్య “ అతిసప్తమ్యుప
 మానైత్యాదినా యదాసమాసలూపౌభవతి తదేదముదాహరణమ్, ఇతివ్యవ
 స్థాపితమ్ ॥ క్వచిత్తుళాదృశస్తలేమధర్మినాచకపదస్యధర్మవ్యవస్థాపణా
 నంకేషాచిత్పర్యవసితార్థ తాత్పర్యకమేవధ్యేయమ్ । ఉక్తరీత్యాధర్మిణోపి
 ధర్మోపమానత్వసమ్భవాత్ ॥ అతఏవ — గజేనతుల్యగవసశత్యాదౌ ఉప
 మానలుస్తానాశ్చీయతే ఆలంకారికైఃకావ్యప్రకాశకారాదిభిః ॥ కింబహునా
 తేనతుల్యమిత్యనుశిష్టవతిప్రత్యయస్థలేపి ఉపమానలుస్తానేవాశ్చితాల్లైః ॥ హే
 మాచలవదాన్న శ్యేగావ్విర్యక్షీరసింధువత్ । ప్రతాపేధానునద్భావోపిరుద్ర
 సరశ్వరః ॥ ఇత్యాదౌతద్ధితగాయాః పూర్వోపమాయావనోదాహరణాల్వి
 ద్యానాథాదిభిః ॥ తస్మాదీదృశస్తలేమమజ్జీరాదిపదానియథాశ్చతార్థకాన్యే
 వేత్యాలంకారికాణాంసిద్ధాంతఇతిదిక్ ॥

మీనకేతొఃకన్దవస్యేతి - రసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — మీనకేతొరి
 త్వత్రి అచానుపూజనార్థానుచితకర్మధ్యజేషుచ । ఇవెవృత్తికృతాలా
 పకనోదెవపథాదిమ ॥ ఇత్యుక్తేమీనశబ్దాత్పృతికృతౌ కనోలోపఞ్చితి —
 తన్న. గరుడధ్వజకపిధ్వజాదివద్యస్తుతౌ మీనస్యేవాత్రిధ్వజశ్వేదాధకవిరశేణ
 పృతికృత్యధ్వజాస్వీకారాసంగతేః ॥ మీనమత్స్యః కేతుధ్వజోయస్యేతిస్వకృ
 తవ్యాఖ్యయైవవ్యాఖ్యాతాచ్చ ॥ “పూజ్యప్రతిమాచిత్రసటధ్వజప్రతిమాసు శివా
 ద్యభేదబుద్ధిరేవ సత్త్వివార్థప్రతితిరితి సతత్కన్ ప్రత్యయః, ఇతివజ్జ్ఞాపావి
 ర్భాచ్చ ॥ నచగరుడధ్వజాదిపదేపి కథాప్రత్యయలూపశ్శఙ్కనీయః । బహు
 శఃప్రమాణవ్యాకోపాత్ । “దానస్సఖావాహనమాసనంధ్వజః, “లంకాదహ

నవానరభస్మజః, ఇత్యాచార్యచార్యసూక్తివిరోధాచ్చ ॥ ...

చైత్యవిలయరూపవిశేషస్యశిష్ట-ఇత్యాదిసామాన్యేనసమర్థనాదథాన్తర-
న్యాసాలంకారశ్చ - రసాస్వాదినీ ॥ ॥ అయంభావః - వీరౌపిముహూర్తం
తస్యయాత్నాచేత్యవిలయమగమదిత్యనేన విశేషపరేణ తాదృశచేత్యవిలయకార
తేజగవద్రాశరధిః మే కమింకేతుకీర్త్యకశాసనై పృక్వతేజీర్ష్యత్వంగవ్యతే । త
చ్చతీర్ష్యత్వంవిశేషరూపం మినకేతుకీర్త్యకశాసనసామాన్యగతతీర్ష్యత్వరూపసా
మాన్యేనసమర్థతత్వతః మినకేతుకీర్త్యకశాసనసామాన్యసమయేతీర్ష్యంభవతి । అ
థనాచదాశరధివిషయైకృత్ప్రసక్తౌరిదంశాసనమతీర్ష్యం । అతఏవవీరౌదా
శరధిః, చైత్యవిలయముమూర్తమగమదితిహివాక్యాధః ॥ యథా-హనూమా
నభిమతరద్వైషగరుకిమహాత్మనామ్ ॥ ఇత్యాచార్యమహాత్మనాంసంస్వంసుకరమ్ ।
ఇదంచాత్మిరణంసంరాప్నోత్యతంమహాత్మవిశేషస్యహనూమతస్సంగం । అతఏవ
తదభిరణంహనూమానకరౌదితివాక్యాధః ॥ యత్తు—భగవన్త్రైజగన్నేత్రే
సూర్యాచన్ద్రమసావపీ । పశ్యగచ్ఛతీవస్త్వంనియతిఃకేసలంఘ్యతే ॥ ఇత్యేత్రే
వదిశ్యవ్యాపిహసామాన్యేనవీరశ్చైత్యవిలయమగమదితి విశేషసమర్థనాదర్థా
న్తరన్యాసశ్చ - తస్మిన్ దృష్టానైనియత్యనతిలజ్జ్యత్వస్యసామాన్యస్య విశ్వ
వ్యాపిత్వసంభవేపి దాప్తాన్త్రైకేప్రకృతేమినకేతుకీర్త్యకశాసన తీర్ష్యత్వరూ
పసామాన్యస్యవిశ్వవ్యాపిత్వాసంభవాత్ ॥ ౩ ॥ ...

॥ లబ్ధాశ్వాసః మూతలాభః ॥ ౪ ॥

హంసాభ్యుదయరూపవిశేషస్యకాన్తాశ్లేషాదితిసామాన్యేనసమర్థనాదర్థా
న్తరన్యాసశ్చ - రసాస్వాదినీ ॥ ॥ చక్రఇత్యాదిసానైశహరహంసలాభస్య
వైదేహీలాభాధికసుభగత్వమౌక్తిచ్యతే ॥ తదూహస్యవిశేషస్యనందైశహరలాభ
గతకాన్తాశ్లేషాధికసుభగత్వరూపసామాన్యేన సమర్థనమత్క్రియతే । కామి
నాంచూతలాభకాన్తాశ్లేషాధికసుభగః । అయంచకామినౌదాశరథః హంస
రూపమూతలాభఃవైదేహీసమాశ్లేషాధికసుభగః ॥ అతఏవకామినః తదభ్యుద
యంకృతవానితిహివాక్యాధః ఇతిభావః ॥ ౪ ॥ ...

॥ కృత్వాతస్మిన్ సంవేదనాకౌఠే ॥ ౫ ॥

యదాప్య — వియోగజడస్తాదాభ్యస్సంచారిభావవీర్యానాం సాత్వాన్నిధి
శ్చతత్త్వ - రసాస్వాదినీ ॥ ॥ వీరేనసంచారిభావభస్మనైనానాయంవిషయః సంచా

రిధావస్యేహాస్వపదేన సాక్షాన్నిదేశాదితిసూచితం || నచవ్యభిచారిధావస్య
స్వపదేనోపాదానమత్ర దోషఇతిశంక్యం || తస్యప్రాధాన్యేనాస్వాద్యతాయా
మేవతద్దోషవ్యసరస్య కావ్యప్రకాశవ్యాఖ్యానకారాదిభివేద్యతత్వాత్ || అత్ర
తు “ దూరాదుత్సుకమాగత్యై, ఇత్యాదావౌత్సుక్యాద్యభివ్యక్తరసస్వేవ ఉన్నా
దాదిభిరభివ్యక్తస్య విపరీతమృత్యుశ్చక్లారస్యహంసవిషయకభావాఙ్గతయా అసాన్వి
ద్యతాయావివక్షితత్వాత్ తద్దోషావ్యసరాత్ || అతఏవరసవన్నమాపరాఙ్గన్య
ఙ్గమాచార్యైరత్యవణితం || || యత్తు — అనుభావముఖేన ప్రకాశనంయ
త్యనోచితంతిత్వనదోషః । ప్రకృతేతిర్మగాలాపమాత్రేణోన్మాదప్రకాశనే తిర్య
గాలాపాదేరత్యన్తాఙ్గానాదిసాధారణతయార్గుడిత్యున్మాదప్రతితిస్సాన్విదితి తథా
నకృతం — ఇతితద్దోషసమాధానం — తన్న. భగవద్దాశరథిరూపవక్తృవైశి
ష్ట్యాదితఏవ అత్యన్తాఙ్గానాదిసాధారణ్యశంకాయాంత్రాసవతారాత్ తిర్యగా
లాపాద్యనుభావముఖేనైవఉన్నాదాభివ్యక్తసంభవాత్ || విశ్లేషేత్యాద్యర్థాంతర
న్యాసాపీహతత్వాధార్యాశంకాంవారయతినిబద్ధఇతిపిబోధ్యం ||

వాతానభిజ్ఞాపతి మూలం || || వాతానభిజ్ఞాప్తింవాతృకవ్యభిమతం
నతు సందేశకర్తృదాశరథ్యభిమతం । అత్యనుభావతిస్సందేశప్రకృత్తినుపపత్తి
రిత్యనధేయం || || యత్తు — యద్యపిప్రాగప్రసంపరిణతిగుణాన్వైషధేపి
క్ష్యవారామితివక్ష్యమాణేన వాతానభిజ్ఞాత్వైర్విరోధానవ్యత్యతే - ఇ
త్యాశంకనమ్ - తన్న. దూర్భేనియోజనాదిసాసమనస్తర్లొకాదౌ వక్ష్యమా
ణేనాపివిరోధశంకాయాస్సంభవేన సద్దేశోపసంహారపద్యవ్యస్తానుభావనా
నన్గతేః || యదపి — తథాప్రత్యేకవేదక్యాసలసద్విప్రహంసాదన్యస్యప్రాకృత
హంసస్యవిషయత్వేనచనవిరోధః । రామభద్రస్యఉన్నాదావస్థయాతప్రేక్ష్యహం
సన్యవిశ్వమూర్తివంశజత్వం బ్రహ్మవవాహ్యత్వం సలసద్విప్రత్వంచకథ్యమానం
సంగచ్ఛతేఇతిబోధ్యమితిసమాధానమ్ — తదపి న — ప్రాగప్రసంపరిణత
గుణాన్వైషధేపిక్ష్యవారామారత్రాణంవ్రతమితి విదుర్మాంసశుద్ధాత్త నాం
వః । ఇత్యన్తిరామభద్రనవనేపి ప్రకృతహంసస్య సలసద్విప్రహంసాదన్యత్వ
ప్రేక్ష్య వఇతిబహువచనేనావగమాత్ || విశ్వమూర్తి వంశజత్వబ్రహ్మవవాహ్య
త్వయోరపి “ ధైర్యకృతస్సర్వభక్షోగ్నిరపేయశ్చమహాదధిః । క్షయీదాప్య
యితస్సామఃకోసనశ్చైత్యికోవసతా ” ఇత్యాదావినసామాన్యాభిప్రాయేణ

స్తుతయోనిదేశాపవతైర్నతత్కథనస్యాస్తాదావస్థై కాన్తికత్వం యుక్తమాశ్రయతుమితిదిక్ || ...

యాచ్యయా అర్థనయా దైన్యమితి — రసాస్వాదినీ || || యత్తు — యాచ్యారూపం దైన్యమిత్తేనయక్తం ప్రిణయపడవీమిన్యస్య విశేషస్యానురోధాదితి — తన్న — వాతానభిజ్ఞవిషయకయాచ్యయాపూర్వాధానణితయాతత్కార్యదైన్యస్యాక్షిపస్య విశేషమాపస్యఉత్తరాధానణితేనసామాన్యేనవిశ్లేషక్షుభితమానసలూకవ్యాపియాచ్యాప్రయక్తదైన్యేనసమర్థనోపపత్తైః - యాచ్యయాదైన్యమితివిగ్రహపక్షేషి విశేషానురోధావ్యామూతాత్ || “ శంకేనృమ్, “ కాన్తిశ్లేషాత్, ఇత్యాదావిత్తమేషహితస్యాధామాదాయైవసామాన్యవిశేషభాషస్యమథా నీయస్సర్వైరపి || “ హృత్కాదేనౌజన్యంద్రవ్యంమలినతాదికీ, ఇతిలక్షితస్యానౌజన్యరూపదైన్యస్యయాచ్యారూపత్వానమృవౌప్యత్యిహ్యుః || || ఏతేనేన — మేఘసందేశే గుహ్యకస్తం యయాచే ఇత్యుక్తస్యవిశేషస్యకామాతాహిప్రకృతికృతాన్యనైసగమర్థనంకృతమ్ | తన్నదైన్యవిశేషవయాచ్యా - ఇన్యపివరాన్సంపేదితవ్యమ్ || తత్ప్రద్యేపిక్యపణపదస్య యాచకవాచకత్వవిరహేణ దీనవాచకతయా మల్లినాథవివృతత్వేనచత్వతీయపాదాక్షిప్తస్యదైన్యస్య విశేషరూపస్యతురీయపాదేనసమర్థనమాశ్రయణీమిన్యన్తతనవతత్ప్రద్యానురూపవ్యవపత్తైశ్చ || ౫ ||

వేదాదన్య సుధాచ || ౬ ||

ప్రకృష్టోగుణోమాన్యరామణీయకాదిః యస్యాస్సాముజ్జీవాగతిగే మనంయస్య .. పక్షేప్రకృష్టోగుణః గతిగేమ్యోయస్యసః ... ప్రగుణగతిఃప్రాప్తిర్యస్యేతివా తథోక్తేన || ఉత్కృష్టపరగతగుణగ్రహణశాలినా || అనైనాన్యవక్ష్యమాణసరస్వతీవణగ్రహణయోగ్యత్వందర్శితమ్ || ప్రగుణగతిఃజ్ఞానంయస్యేత్యవ్యభిచారికమ్ || అనెనవక్ష్యమాణమధురవచనగ్రహణక్షమత్వందర్శితమ్ || ఇతి - రసాస్వాదినీ || || యత్తు — ఈదృశీంపుష్పత్తిముపేక్ష్య — “ పక్షేప్రకృష్టాగుణాగ్రహణాదయః గ్రహణంధారణంచెత్సుక్తాః యస్యాస్తాదృశీబుద్ధిర్యస్య, ఇత్యేవంవిధపుష్పత్తిమాత్రస్య ఏతత్కావ్యాన్తిమక్లాక - రసాస్వాదినీప్రదర్శితస్యప్రదర్శనమ్ — తన్న. బుద్ధిమత్త్వస్యధావ్యరూపసావర్ణ్యలాభే అనువయక్తతయాఅపుష్టాధాత్వవోషాపత్తైః || ...

అనే నైవహచస్సుధాత్వాభ్యసనానేనస్వవిశ్లేషపరితప్తజానకీసంజీవనత్వమపి
ద్యోతితమ్ - ఇతిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — తత్సావణ్యమిత్త్యనెన సర్వ
విద్యాపారంగతత్వరూపం హంసస్యసంస్వతీనాదృశ్యంవ్యజ్యతే — ఇతివ్యజ్ఞ
నాభిధానమ్ — తిన్న — సంస్వతీహంసయోగ౯ బిశిష్యవ్యవహారసమారో
పాత్సమాసాక్తే స్వేంద్రనైవవణిః తితియా తత్రచసంస్వివిద్యాపారంగతత్వస్యశిష్యగత
స్త్రేవపరితీయమానతయా హంసే సర్వవిద్యాపారంగతత్వవ్యజ్ఞనాభిధానస్యాసమ
జ్ఞసత్వాత్ ॥ ॥ యదపి — సుధాచేత్యనేనమధురవాక్త్వంచవ్యజ్యతేఇతి-
తన్న — సుధాత్వేనమధురవచనస్త్రేవాధ్యవసితతియారూపకాతిశయోక్తే స్వే
నాపివణిః తితియా సాధ్యవసానలక్షణాగోచరతలభిధాలక్షణావృత్తిదవీయస్యావ్య
జ్ఞనావృత్తైరసవతారాత్ ॥

ఉత్తరాద్ధెపుగుణగతి నేతివిశేషణస్య సరస్వతీసావణ్యాదుత్తమగుణలాభయో
గ్యతాభిప్రాయగర్భతాత్పభిప్రా యవిశేషణలక్షణం రిక రాంకారిః — ఇతి
రసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — ప్రగుణగతి నేతిపదార్థస్య శ్లేషభిత్రికయాఽ
భేదేనాధ్యవసితస్య సంస్వతీసకాశలబ్ధతస్పద్భిశ్చాత్పదికం ప్రతిషేతుత్వాత్సా
వ్యలింగమితి — తిన్న — సంస్వతీసద్భిశ్చాత్పసౌత్రధావల్యరూపత్వై తిత్రిభ
వమపదర్శితస్యప్రగుణగతిపదార్థాద్యయస్యాప్యప్రయోజకత్వాత్ । సంస్వివిద్యా
పారంగత్యరూపత్వైతుతస్యస్యంగ్యతాయావం భవమక్త్రైవసనకావ్యలింగావతా
రసంభవః, ఉపపాదకస్తేనాపపాద్యస్యాపివాచ్యతాయామేవతదవతారాత్ ॥ ౬
మధ్యేకేదిత్సారథిశ్చేనతిష్ఠా ॥ ౭ ॥

కేవలంమానుషాణాం శౌర్యధైర్యసాహసాదివిధురతయా మనుష్యాకారమా
త్రభాజామ్ యద్వా - మనుష్యాణాం మధ్యేకేవలంకేదిత్ ... మాను
షాణాం మధ్యవీవాప్రసిద్ధావయమ్ ... కేదిత్కేవలమితివాయోజనా ॥ తదా
అప్రసిద్ధా ఇతినిఃకేతమేవత్యధః ॥ నిఃకేతేకవలమితిత్రిలింగంత్వైకకృత్స్న
యోరిత్యమరథితి - రసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — కేవలమితిమాస్తావ్యయమ్ , ని
ఃకేతేకవలమితి త్రిలింగంత్వైకకృత్స్నయోరిత్యమరథోశే ఇతికరణదర్శనాత్ ।
సప్రసంగతై నిఃకేతే కేవలంక్షిజే ఇత్యేవవత్తుముచితమితి — తన్న. టీకా
సర్వస్వే “నిఃకేతేకవలంక్షిజే,, ఇత్యేవప్రతికంఘృత్వావివరణకరణదర్శనాత్ “ని
ఃకేతేకవలంక్షి బంతిలింగంత్వైకకృత్స్నయో,, ఇతిసానాథారత్నమాలాయా

మనస్వయవగళవపాతాచ్చ నిర్ణేతాథాకస్య కెవలశబ్దస్య అవ్యయత్వాసిద్ధః ॥
 ॥ యదపి — అతఏవమానుషాణామిత్యనేనవిశేషణవిశేష్యభావాపి । అ
 న్యథావిభక్తిభేదేనవిశేషణవిశేష్యభావాదుఘటత్యతి — తదపి “ కేవలమా
 నుషాణాంమనుష్యాణామేన, ఇతిస్వకృతవ్యాఖ్యానేనేవవిరుద్ధమ్ ॥ తత్రకేవ
 లపదస్తేతరస్యవచ్చేదపరతాయావీసస్వీకారేణ కెవలమానుషపదయోస్యామా
 నాధికరణ్యాసమ్భవాత్ । స్యవచ్చేదపరతాయాముదాహృతామగ్రకోశోదా
 హరణాసంగతేశ్చేతి ॥ పృథ్వీతలకారాన్తరస్యవచ్చేదపరః కెవలశబ్దోవ్యయమ
 పిపయోగానుసారాదిశ్చేవాదేయమితిదత్ ॥ ...

అత్రాశ్రితశ్రావణమేతుకవిధిసారథ్యావస్థాస రూపవాక్యాధాన తథావిధ
 దౌత్యకరణాచిత్యరూపవాక్యాధానస్యవర్ణనాత్కాన్యలింగమితి-రిసాన్వాది
 నీ ॥ ॥ అత్రేవోమగానాంపతిరిత్యస్యకొత్కర్షణత్వం పృతిహేతుత్వేన
 కాన్యలింగస్తునాభిహితమ్ “ అతఏవమహతి, ఇతిపదార్థవివేచనసరివీత
 స్యనూచితయాతిస్ఫుటత్వాత్ ॥ ॥ వస్తుతస్తు — పృథమపాదేరావభద్రే
 గాత్తసఃఅప్రసిద్ధోత్కర్షణత్వం కేవలమిత్యాదివాశోర్యాహీనకెవలమానుషా
 న్తేపాతిత్వంచాభిహితమ్ । నతుతయోహేతుహేతుమద్భావోపివివక్షితః ॥
 తథాదద్వితీయపాదేతత్పృతినిర్దేశరూపే హంసస్యవ్యయశ్చేదత్వమహ
 భువనస్యకొత్కర్షణత్వంచ నావతంత్ర్యేణప్రతినిర్దేశశ్యమిత్యాశ్రయణీయమ్ ।
 వ్యయమగశ్చేష్టాబహుప్రదయోపి ఆగోసాలావిపాలావిదితతయా మహాభువ
 నాన్యకొత్కర్షణాఅపిస్యః త్వంగునతథావిధానీ వివక్షయానహేతుహేతుమ
 ద్భావోత్పవక్షితజత్యపి వ్యాఖ్యానసమ్భవతీతివిదినన్ ఉక్త కాన్యలింగోపే
 తణమిత్యవధేయమ్ ॥ ॥ యచ్చ — విశ్వస్యప్రైతివిశేషణస్య శివంపృథ్వీ
 సృష్టృత్వాభిప్రాయకతయాపరికరణతి — తన్న. శివస్యప్రైతిస్యవిశ్వస్యప్రై
 పదేవాచ్యకత్వాపన్నస్యస్యంగత్యాభావాత్ ॥ భావేపివా తస్యసాంభత్వావ
 స్థానరూపప్రకృతార్థానుపపాదకతయా పరికరాలంకారానవతారాత్ ॥ విశే
 షణస్యప్రకృతార్థోపపాదకవ్యక్తకత్వేహితదవతారః ॥ ౭ ॥ ...

ఇచ్ఛామాత్రాత్ రాజధానీమ్ ॥ ౮ ॥

యద్యపిజగదపరధాకరణక్షమత్వం పిశాచా... ఇతివదతోరామభద్రస్త్రే
 కస్త్రేవ ... తథాపిభత్రిన్యాయేనసర్వషామపి తదస్త్రీత్యనుసంధాయోక్తమి

తి- రసాస్వాదినీ॥ ॥ యత్తు—తథాపి కార్యగుణానాంకారణగుణపూర్వకత్వేన
పూర్వేషామపిత్వాహుణాంతాదృశం సామర్థ్యమస్మి తిజ్ఞాపయితుం తథోక్తిరి
తి — ప్రకారాంతరేణసమాధానమ్ — తన్న. అకారణగుణపూర్వకాణా
మపి గుణానాంబద్ధనేనకార్యగుణానాం కారణగుణపూర్వకత్వవియమాసిద్ధైః
సర్వేషామిత్వాహుణాంతాదృశసామర్థ్యజ్ఞాపనాసమ్యవాత్ ॥ తస్మాద్విశేష
దేశమాత్రవృత్తైరిపిత్వాకుసామాన్యగతియాభిధానం “యైఃకృతస్సర్వభక్షోగ్ని
రపయశ్చమహోదధిః! క్షయీచాప్యాయితస్సోమఃకోసన శ్యేత్ప్రికోప్యతాః,,
ఇత్యాదావివస్వరోచనార్థమేవేత్యాశ్రియశీయమ్ ॥ “ ఈశాదస్తాంగ్యధిగతవ
తామ్,, ఇతిపద్యేరసాస్వాదిన్యమాచార్యోపదర్శితం బహువచనోపపాదకంధ
త్రిన్వయమేనస్వయం తదుపపాదకత్వేనానువదతామిహప్రకారాంతరానుధా
వనంకిమర్థమితివయంవిద్యః ॥

వేలాంసమయం నిసర్గతామహత్తనామపిత్వాహుణాంసమయవ
శాదీదృశందేన్యమితిభావఃఇతి - రసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — వేలాంపెత్త్యై
త్యత్రికాలస్యగ్రహణం జగదేకవిస్వస్వస్వసదసాపరిభవోద్ధాటనానౌచిత్యా
భిప్రాయేణఇతిభావాన్తరవర్ణనమ్ — తన్న. “ మధ్యేకేవిద్వయమిహసఖ,,
ఇత్యాదావాత్కావకర్షసేవ వాస్తవస్యపరిభవస్యాపి సఖాయంహంసంపత్తి
స్వవచనేవోద్ధాటనేనౌచిత్యవిహతృథాభిప్రాయాసంగతేః ॥ తస్మాద్దేన్య
భూయస్త్వద్యౌతకత్వమేన వేలాగ్రహణస్యాచార్యోపదర్శితంయక్తమితిదిక్ ॥

లబ్ధాప్రాప్తాసంస్థాస్థితిర్యయాతథోక్తామితి- రసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు—
సంస్థాశబ్దస్య మృత్యుపరత్వేనామక్లలాతంకదాయిత్యా దశ్శీలత్వమిత్యాశంక
ళమ్ — తన్న. లబ్ధవదెతశంసాయాంభూతవచ్చేత్యనుశిష్టాశంసార్థకనిష్ఠాం
గీకారేణాసన్నవిశాశకత్వరూపస్యాథాన్తరస్య ప్రతిపక్షరాజధానీగతామక్లల
స్యనాయకీయమక్లలసామ్రాజ్యపరిపోషకస్యప్రత్యాయకతయా “ స్వస్థాభవం
తుకురురాజసుతాస్సభృత్యాః,, ఇత్యాదావివగుణత్వేన తదాశంకాయాపివాస
వతారాత్ ॥ ॥ ఏతేన — లోకపరిగృహీతత్వేనయోనిలిజ్జాదిశబ్దవన్నాశ్శీ
లత్వమితి-తత్సమాధానకల్పనమప్యపాస్తమ్ ॥ సంస్థాశబ్దేయోనిలింగాదిశబ్దతు
ల్యలోకపరిగృహీతివిరహచ్చ ॥ ఆతేవపహి అమక్లలాతజగదాయరూపాశ్శీల
స్యసంస్థితపదమేవాదాహరణందర్శితంవామనెన॥ ఫఖలుసంస్థాసంస్థితశబ్దయో

లంకిశ్చిద్విశేషాఽమజ్జలాభపృథ్వియకత్వేతి ॥

...

గన్తుం యాతుం సముచితం సమ్యగహామితి రసాసాద్విధిః ॥ ॥

అత్రయోగ్యాదిపదోపేక్షణసలహాపదేనవివరణం శకాదినూత్రేణాహాధా
యోగాద్గన్తుమితి తుమునఉపపత్తింస్పృజ్యయితం ॥ ॥ అథ — “శకధృషజ్ఞా
గ్లాఘుటరభలభక్తిమసహాహస్త్యభేద మ త ముక్తా,, ఇతిసూత్రేకాముద్యాం
“అథగగహణమస్మి నైవసమృద్ధ్యతేఅనన్తరత్యావత్,, ఇత్యుక్తైకధమిహాహా
ధాకన్యాపిసముచితశబ్దస్యయోగే తుమునితిచేదుచ్యతే — తత్రశకాదీనామ
స్యంతాసాంద్వన్తస్యతిమత్తరశృతిస్యాధాశబ్దస్యన్వపూర్వశులైస్సన్వైరేపవ
దైవస్యస్యచాపి శేషేణ “గతిబుద్ధిప్రకృత్యవసానాధా,, ‘కుగధద్యుపామృక్
సూయాథా సాం,, ఇత్యాదావిసస్వరసతఃప్రతీలెరనన్తరత్వమేతారప్రయోజ
కత్వాత్ ॥ ఉక్తంహి — తాన్విక్తేః — యస్యయేనాథాసమృద్ధాధూర
స్థేనాపితస్యః ॥ అథ తిసున్యవేతానాచూసంతర్యమకారణమ్ ॥ అకాంతా
నన్నిధానజ్ఞి యోగ్యతాచేతిచత్రయమ్ ॥ సమృద్ధికారణత్వేన క్లృప్తంనానన్తర
ప్రకృతిః॥ ఇతి ఏవమపియదివాత్కభాష్యకారయోవ్యాఖ్యానరూపం ప్రమా
ణం సూత్రీవార్తికభాష్యసన్దర్భాసంగతిరూపంబాధకంబోపలభ్యత తదాత
దచరౌధేన అనన్తరేణైవాస్మి నాధాగగహణస్య సమృద్ధస్సీక్తికియేతాపి స్వార
సికప్రతీతిశ్చపరిచ్యతేతాపి । సచేహతథావిధికిశ్చిదుపలభ్యతే ॥ ॥ సను
అనన్తరత్యాదితి ప్రతీకముపాదాయ “ అత్రవ్యాఖ్యానమేవశరణమ్,, ఇతిశేఖ
రకృత్వాక్తేవ్యాఖ్యానబలాదేవ స్వారసికాన్వయపరిత్యాగస్సీక్తికార్యకృతీచె
న్న. శేఖరకారోక్తేమూలకారోక్తిప్రతికూలత్వాత్ ॥ భాష్యేశకాదినూత్ర
ప్రేవధృతతయాభాష్యకారీయస్యతిథావ్యాఖ్యానస్య శకశ్శక్తాయమానత్వా
దుపదర్శితశేఖరవాక్యేవ్యాఖ్యానపదస్య వార్తికభాష్యకారకృతవ్యాఖ్యానప
రత్యావసంభవేన తదరావచీనకృతవ్యాఖ్యానపరతాయాపివాక్యేణీయతయాఅ
రావచీనవ్యాఖ్యానానాందసమీచీనయక్తిసత్త్వవివస్తామాకౌత్తాదృశయక్తివి
రహస్యఏవకారేణైవస్ఫుటికృతతయాచ “యక్తివిహీనమరావచీనవ్యాఖ్యాన
మేవాత్రశరణంనపునఃకిశ్చేత్ప్రమాణమ్,, ఇత్యర్థ ఏవ ఉపదర్శితశేఖరవాక్యా
ధావర్ణవసానాత్ “ అథగగహణమస్మి నైవసమృద్ధ్యతే,, ఇతికాముదీగ

స్థశ్శేఖరకృతాభంగ్యస్తరేణవృత్తాదిస్తథ్యైవహ్యవగమ్యతే ! || అథ “ అ
 త్రానస్తరేణాస్తిశబ్దేనైవార్థశబ్దస్సమ్మధ్యతే - శకధృవజ్ఞానాః ఘటాహా యోశ్చ
 వృథగుహదానాత్,, ఇతిజ్ఞాపకరూపప్రమాణముపదర్శితం పదమజ్ఞర్యామి
 తిచెచ్చూయతామ్ — శక్తక్తా జీర్ణమాప్రాగల్భ్యజ్ఞాఅవబోధనేఞ్చిపరితా
 నాంఘటచేష్టాయాం అహాపూజాయామితిపరితయోశ్చ పరస్పరంవిభిన్నా
 ధృకతయాపృథగ్గ్రహణస్యజ్ఞాపకత్వాసమ్భవాత్ || నచశక్తిప్రాగల్భ్యయోరభే
 దాచ్చకిర్భవ్యోః పర్యాయతాశఙ్క్యా || శక్తిప్రాగల్భ్యయోస్సవయావయో
 గ్యత్వఫలాపధాయకత్వరూపతియతదపర్యాయత్వాపపత్తైః || “ ధృషిశసీవై
 యాత్యై,, ఇత్యనుశాసనైః ధృష్టైర్వైయాత్యాధృకస్యాపిసత్త్వైః తస్యేవేహ
 గ్రహణాపపత్తైశ్చ || అతఏవ “ శక్తస్తన్వంసరిమాకోష్టుంనయోద్ధుంధృష్టతాతనా
 జానాసిస్తాతుమాత్తానంగస్తుంనఘటసేయుధమ్ || ,, ఇతిరావణార్జునీయపద్యే
 నవైయాత్యాధృకస్యేవధృషేః శకాదిసూత్రేగ్రహణంసూచితమ్ || “ ధృషిశ
 సీవైయాత్యై,, ఇతివైయాత్యాశ్చేహి ధృషేరిడధావానిపాత్యతే || || యద్య
 పి — “ శక్తోతిభోక్తుంధృష్టోతిజానాతితిభోజనేప్రాప్యిన్యంగమ్యతే. గ్లాయ
 తిభోక్తుమిత్యత్రాశక్తిః. ఘటశ్చేఅహాతీతియోగ్యతా. ఆరభతేవక్రమతఇతి
 ధృషేరెవాద్యవస్థా. లభతేభోక్తుమిత్యప్రత్యాఖ్యాతా భోజనంలభతేఇత్యధాః.
 ఉత్సహతేభోక్తుమితిభోజనేవ్యాపియతేఇత్యధాః. అస్తిభోక్తుంభోజనమస్తీన్య
 ధాః,, ఇత్యనేనపదమజ్ఞర్యాంశకాదీనాం గమ్యమానాథమాదాయాధైక్య
 ముపదర్శితమ్ || తథాపి ధాతుపాఠప్రయోగస్రాచర్యాదితస్సుప్తైవాచ్యధా
 భేదేగమ్యమానాధైక్యతః పర్యాయతావపాదనాసమ్భవోఽవగనవ్యః || ఆర
 భతేవక్రమతేఇత్యనయోరారమ్భధృపర్యాయత్వదర్శనెపి “ వృత్తిసర్గతా
 యనేమక్రమః,, ఇతిసూత్రేణక్రమేరథాన్తరవాచకతాయాఅప్యవగమాదభి
 క్రమ్యోరిహపర్యాయతావసేయా || అతఏవ — “ అసంప్రాప్తేదశగ్గీవేపరివి
 ప్రోహమిదంవనమ్ । తస్మిన్ పరిగతేదగ్ధుంతావముపాక్రంన్యచేతితి||,, ఇతిభ
 ట్టిప్రయోగఉపపద్యతే || తత్రేహి వృత్తిరూపాథాన్యక్రమే స్తజుదాహరణత
 త్కమకదర్శనేప్రతిహతాహంఇత్యధాః || ఏవమ్ “ కథమిదంకర్తుంఘట
 త్తై,, ఇత్యాదాఘటతెరిహాధాక త్వేపి వక్రతసూత్రేచేష్టాధాకస్యేవ తస్య

గృహణాదపౌనరుక్త్యమవగన్వయమ్ || అతఏవ—జఘటతురగాధ్వరణయఘ్నం
 కృతినంభరవిధిః పతిఃప్రజానామితిభట్టిప్రయోగఉపపద్యతే || తత్రహి యఘ్నం
 జఘటతేచేష్టతత్సర్వః || తస్మాత్ప్రర్థాయపృథగృహణరూపం జ్ఞాపకంహరిద
 త్రాక్రమయక్తమిత్థాలోచ్యేన శేఖరికృతా “ అత్రవ్యాఖ్యానమేవ శరణమ్,,
 ఇత్యభిహితమ్ || తదభిప్రాయస్సుప్రాగేవవివృతాస్తాభిః || అథపదస్యాహా
 పదేనాప్యన్వయమభిసంధాయైవ శ్రీమత్స్యాతార్పిర్యచన్ద్రికాయాం “ శ్రీయో
 భోక్తుంభైక్షమపీహలౌకే,, ఇత్యత్ర “ భోక్తుమితిభావమాత్రాధాకస్తుముఖ
 నతుక్రియాధోపపదకః || భోజనంసృశస్మిత్సర్వః,, ఇత్యన్వగృహి || అ
 త్రహిపృశస్మత్ప్రమాణతారూపమేవైత్యహాధానయోగాదేవ శకాదినూత్రేణ
 తుమునభిసంహితః || శకాదినూత్రంహి “అక్రియాధోపపదాధామిదుంసూ
 త్రసి,, ఇత్యవతారితమ్ వైయాకరణైః|| తదనునారణవతాత్పర్యచన్ద్రికాయాం
 “ నతుక్రియాధోపపదకః,,ఇతిపద్యదాసబలాత్ శకాదినూత్రమేవతుమును
 పపాదకతియాచార్యానుమతిమిత్యేనధార్యతే || అథగృహణస్యాస్మి నైవసమ్మ
 ధైరుతాదృశతార్పిర్యచన్ద్రికాయాంకైరసంగతిస్సన్న్వప్తేవ|| ఇత్థమథగృహణస్యా
 స్మిత్తరైగప్యన్వయేన యేవ “ అథాంగరాజాదవతార్పయక్షుర్యాహితిజన్యామపద
 త్కూమారీనాసౌనకామ్యోనచవేదసమ్మగృహ్మంసాభిన్నరుద్ధ్విలోకః,, “కా
 వ్యంకతుం విదన్తిజానన్తితికావ్యవిదః,, ఇత్యాదికాళిదాస విద్యాధరమల్లినా
 థాదివాక్యేషు జ్ఞాపర్యాయస్యవేత్తైర్యోగై “ హంతుంకోధవశాడిహంచకా
 తేతౌవగస్పరమ్,, ఇతిభట్టిప్రయోగేఘటతిపర్యాయస్యేహ వైర్యోగైచతుమును
 పపద్యతే || సాంప్రతంయక్ ముచితంఇత్యాద్యహాధాకపదైర్యోగైచపరశ్శతం
 తుముస్మయోగాఇత్థమేవసాధవోవగన్తవ్యాః|| యద్యపి — అనభిహితసూత్ర
 శేఖరే “ పరేతు — విషవృక్షోపసంవధ్యన్వయంచెత్తుమసాంప్రతిమిత్యత్ర
 తుమునస్సాఘత్యావైష్యతఇత్యధ్యాహారవిశ్లేషః అన్యథాక్రియాధాక్రియోప
 పదత్యాధావాచ్ఛకాదియోగాభావాచ్ఛనిదులభః|| అధ్యాహారేతుఇచ్ఛార్థే
 మతుమునితిసులభః || విషవృక్షోపసంవధ్యన్వయేచెత్తుమిష్కతఇతి యత్తదసాంప్రత
 మన్యాయ్యమిత్యర్థః,, ఇత్యేవమధ్యాహారణౌపపత్తిర్వణితా. తథాపిప్రా
 గుపదర్శితశకాదినూత్రశేఖరసందర్భపర్యాలోచనయా శకాదినూత్రేఅథా గ

థాసంయోగవిభాగసుఖదుఃఖదాషప్రమోదాదిశబ్దాః ॥ అత్యపకాదిశబ్దానాం
 అద్యవిధానాంయోగే “ఘృక్వాపాకి, ఇత్యుదే” ఘృజన్తపచ్యాదివృత్తిపాద్యపా
 కాదిక్రియామాదాయఘృజ్య దెస్సమానకర్తృకతయోక్త్యాప్రత్యయోపపాదనం
 స్యాత్సాధీయః॥ ద్వితీయవిధానాంసంయోగవిభాగాదిశబ్దానాం యోగతునతదర్థ
 క్రియామాదాయసమానకర్తృకతయోక్త్యాప్రత్యయసంభవః తేషాంశబ్దానాంక్రి
 యావాదితాయావీవాధావాత్ ॥ సంయోగవిభాగాదిశబ్దానాంహిభావకృదంతా
 నాంసంయోగత్వాదిరూపగుణగతజాత్యవచ్చిన్నవాచకత్వేన “జాత్యవచ్చిన్న
 సంకెతవతీనేమిత్తికమత్తా, ఇత్యుక నైమిత్తికసంజ్ఞాత్వలక్షణాపితం గదాభరణ
 ట్టాచార్యాదిభిః ॥ శబ్దరత్నచవరోక్తభావకృదన్తతాకస్య రసశబ్దస్యరథన్తరా
 దిశబ్దపరూపధత్వమభిహతం యత్సూత్రే ॥ ప్రమోదశబ్దోపచరాషే త్వరూప
 షేతనగుణగతజాత్యవచ్చి న్నేరూఢమిదం హమాదిపదపర్యాయత్వాత్ ॥ తస్యకే
 వలయాగికత్వేతు “ఫలవ్యాపారయోధాత్విః, ఇత్యుక్తేఃహషే రూపఫలాను
 కూలవ్యాపారత్వేనైవవ్యాపారస్య తతఃప్రత్యయస్సాన్యతే; నతుహాషేత్వజా
 తిపురస్కారేణచేతనగుణస్యప్రత్యయోలోకానుభవసిద్ధాకోశసిద్ధశ్చ ॥ కింబహు
 ణా — హాషేసుఖదుఃఖాదియశ్శబ్దాశ్చేతనగతిగుణవాచకత్వేన నకలశాస్త్ర
 ప్రసిద్ధావపదులభాస్యస్యః తేషామపిభావకృదన్తత్వేన క్రియావాచకత్వస్యభ
 వదీత్యాకావశ్యకత్వాత్ ॥ ఏవం సుఖదుఃఖతత్క్రియాయామిత్యన్తాచ్యోరాది
 కాత్సుఖశబ్దోభావేచానిష్ఠాదితస్సధాదౌ ॥ “సుఖదుఃఖతత్క్రియాయాం,
 ఇత్యత్యచతత్ప్రదేససుఖదుఃఖరూపప్రాతిపదికాధోగ్యహ్యతత్త్వమనారమాధా
 తువృత్త్యాద్రావ్యక్తమ్ ॥ ఏషజ్ఞసుఖప్రాతిపదికాధో క్రియారూపః సుఖధాత్వ
 ధేస్తుతత్క్రియారూపఇత్యేతత్సుఖపదస్యరూఢిమన్తరానైవసిద్ధ్యతి ॥ తథాచ
 “ ముత్పీఠిఃప్రమదోహాషప్రమోదామోదసమృద్ధాః । స్యాదాసద్దధురాసద్ద
 శమేశాతసుఖానిది, ఇత్యాదికోశపర్యాలాచనయా సుఖపర్యాయతయా
 వగతస్యనంమోదశబ్దస్యాపి చేతనగుణగతజాతివిశేషావచ్చిన్నవాచకతయా క్రి
 యావదన్త్యాభావోకామెనాపి స్వీకార్యత్వతి తదథఃక్రియామాదాయక్త్యా
 ప్రత్యయోపపాదనమనమజ్ఞానమేవ ॥ తస్మాద్గచ్ఛతఇత్యధ్యాహరేణైవతదుపపా
 దనమాచార్యప్రదర్శితమాదరణీయమీదృశస్థలమ ॥ ॥ ఏతేన “బాహ్యోర్వి

ర్యాతిభారబంధిణగురుమదంమామజలైవదవః, “ఇతిమతిరుదయాసీత్పక్షిణః
 పెక్ష్మ్యచైమమ్, ఇత్యాదయోభట్టనారాయణశ్రీహర్షాద్యయోగాలపి వ్యా
 ఖ్యాతాః ॥ తత్రాపిదవఃమత్యాదిపదానాం చేతనగుణవాచిత్యాపసిద్ధానాం
 దవఃశ్చజ్ఞానత్వాదిజాత్యవద్భిన్నరూఢానం క్రియావాచిత్యాభావాత్ అధ్యా
 హరణవినిఘటపత్త్యసంభవాత్ ॥ అతవ — నైషధవ్యాఖ్యానేమల్లిసాధస్య
 “పేక్ష్మ్యమతిః, ఇతిమననక్రియాపేక్షయాక్వాప్యత్యయోపపాదనంప్రౌఢివా
 దేనేతిధ్యేయమ్, తత్రైవనారాయణీయవ్యాఖ్యానే “పేక్ష్మ్యేతిభిన్నకర్తృక
 త్యాత్మనువపత్త్యాస్థితీత్యధ్యాహరణమ్, ఇతిదర్శనాత్ ॥ “జ్ఞాత్యాంభ
 ఉపకీమః, ఇత్యత్ప్రతుఆరంభపదస్యపాకాదిపదవత్క్రియామాత్రీవాచితయా
 సధ్యాహరణైవోపపత్తిరితితదుదాహరణమిహనువయుక్తమేవ, సచైవం గచ్ఛ
 తస్మిన్తత్త్వేద్యధ్యాహరణైవోపపత్తిర్యయోపపాదనెన్యూనపదత్వరూపకావ్య
 దోషవ్యసంగతివాచ్యం ఈదృశస్తలమపిపేక్షితపదస్యరుషిత్యధ్యాహరణప్రతి
 స్తద్దోషానపతారాత్ ॥ సప్తమోల్లాసేహికావ్యప్రకాశాచా “గాథాలింగన
 వామనీకృతకుదప్రొద్భూతరోమోద్గమాసాంద్రీస్నేహరసాతిరేకవిగలచ్ఛీమన్ని
 తమ్బమ్బరా । మామామానదమాతిమామలమితితామాక్షరోల్లాపినీసుప్తాకిం
 నున్యతానుకింమనసిమేలీనావిరీశానుకిమ్ ॥, ఇత్యత్ప్రమామేత్యత్ప్రీతియానయో
 త్యయమాతీత్యత్ప్రీతిఃపయోత్యస్యచాపేక్షితస్యరుషిత్యధ్యాహరణప్రతితెర్నతద్దోష
 ఇత్యభిహితమ్ ॥ కింబహునా — “దూరేకృత్యాంగుణవతిముహూర్తాయలేజీవి
 తంమే, ఇత్యత్ప్రీతి “తిస్తత ఇత్యధ్యాహరణః అన్యథాదూరీకరణపరితాపయో రస
 మానకర్తృకత్వేన క్వాప్యత్యయాయవపత్తైః, ఇతిస్వకృతేనైవవివరణేనతత్ప్రీత్య
 రసాస్వాదినీసప్తభానువాదసరేణ విరుద్ధమిహసధ్యాహరణైవక్వాప్యత్యయో
 పపాదనమ్ ॥ తత్రాపిదవదీత్యా “జీవబలస్రాణధారణయోః, ఇతిజీవనక్రియయై
 వసమానకర్తృకత్వాపపాదనసంభవాత్ ॥ అస్తదీత్యాతు — తత్ప్రజీవితపద
 స్య రూఢ్యాస్రాణపరతయాఆచార్యైర్వాఖ్యాతతయా తదభాస్యద్రవ్యరూప
 న్యక్రియాత్మవిరహాణిష్ఠకర్తృత్యధ్యాహరణపేక్షణంయుక్తమేవేతివిభావయన్తు
 విచక్షణాః ॥ ౧౦ ॥

... ..

ఆరక్తానామ్ గన్ధవాహః ॥ ౧౧ ॥

పద్మానాభసుననీతి పద్మిన్యస్తామరసలతాస్తానామితి రసాన్వాదినీ ॥ యత్తు — పద్మిన్యః కమలిన్యస్తానాం కమలసరసీనామితి వివరణమ్ — తన్న. సరసీమరసాంతానామితి విశేషణం గతేః ॥ తామరసలతాపరశ్వేతత్వంగతేశ్చ ॥ మధుసూత్రాసంబంధస్యేవనవరసతిఉపపత్తేశ్చ ॥ “అతిప్రసూతమాదుతివృత్తానైతి ప్రస్తుతమధుపానమత్తదక్షిణనాయకవృత్తానప్రసూతేనసామాన్యైరితిరసాన్వాదినీ ॥ యత్తు — ఆమోదానామహమహమిహాదేశంప్రతి ఆపిబాంధుమానాస్యిన్నత్యితివిశేషణానాంహేతుత్వాత్కాన్యలింగమిత్యలంకారాన్తరసాన్యపివర్ణనంతన్న. ఆపిబంధిత్వాదీనాం స్వరూపతిఆమోదాహమహమిహాదేశమేషుత్వాన్యోగేనవివిధసారభసమృద్ధిమత్తాభిప్రాయకతయైవతదేతుత్వాయా వక్తవ్యతయా కాన్యలింగానతారాల్ ॥ పరికరాలంకారస్వవణయితమత్యయిక్తోపిస్తుభిః త్వాదేవాచార్యైరుపేక్షితః ॥ నస్తుతస్తు — పాదత్రయైత్యితివిశేషణానాంసమాసాక్త్యర్థమేవనిబద్ధతయాసమాసాక్తిమాత్రమేవాభిహితమాచార్యైః ॥ అతిపవనకాన్తరితాత్తరక్షాకేహాత్మకారైశ్చాన్యదివిశేషణానాం భూయోరన్నిత్యుపమోపపాదకత్వేపిసకాన్యలింగంపరికరవాచ్యవర్ణింపివృద్ధిర్నిత్యమ్ ॥ ఉపమోపపాదకానామప్రసమాశీరిప్రవిష్టత్వేనైవోపపత్తైరితిదిక్ ॥ ౧౧ ॥ ...

పర్యాప్తం తై సర్వణాదీనానామ ॥ ౧౨ ॥

బంధజీవాః బంధాకకుసుమానీతి రసాన్వాదినీ ॥ యత్తు — బంధజీవాః బంధాకవృత్తాన్యితివివరణమ్ — తన్న. సమసముదయాదితి హేత్విన్యంగతేః. బంధాకవృత్తానాంసార్వకాలికత్వాత్, తత్కుసుమానమేవశారదశ్వేతకుసుమపరత్వవివరణంగతేశ్చ ॥ నను శారదత్వంశరత్కాలభవత్వం తస్యచబంధాకకుసుమేమసమ్భవేపి హంసేతదభావాత్కథం “తివేషామమపిశారదత్వాదిభావః, ఇతిరసాన్వాదినీసంగచ్ఛతామితిచెచ్చాయితామ్ ॥ శారదశబ్దస్యాత్రిప్రభవతీత్యర్థే అణానిన్నన్నత్వేనశరత్కాలప్రభవాధాకత్యన్యనిష్ప్రత్యాహత్వాత్ తదథాస్యచోభయత్తాత్తతత్వాదితి॥ప్రభవతిప్రభావతీత్యర్థః ॥ ...

ఘనేనడిండిరణ- డిణ్డీరోద్భిక్తః ఘనః ఇత్యమరణితిరసాన్వాదినీ ॥ యత్తు — “యద్యపిడిణ్డీరోద్భిక్తః ఘనః ఇతికొశేన ఘనశబ్దోద్భిక్తః పరాచీ, ఇత్యాశంకా “తథాపి తత్తుల్యత్వాదన్యత్రాపి ప్రయుజ్యతే, ఇతి ఘనశబ్దస్యాత్రి గాణత

యాసమాధానమ్ — తన్న. అస్వేకణౌదిశబ్దవదభిక్తఫశబ్దస్యఘనత్వజాత్యవచ్ఛి
 స్నేకేవలయాధతయాఘరాదిశబ్దానామమ్ముకఫమాత్రేముఖ్యతయైవోపపత్తిః .
 యోగయాధత్వేపి అగ్నిహోత్రహవిప్రియాదిపదవల్ ఏకదేశవృత్తియోగనాపి
 తదుపపత్తిశ్చ || అతఏవ వైజయంత్యాంజలాధ్యాయే “డిండిరొమ్ముకఘఘనఃఖు
 ద్బుదస్థానకౌసమా, ఇత్యనంఘనడిండిరిశబ్దౌఅమ్ముకఫసామాన్యవర్యాయతయై
 వపత్యేతే || ౧౨ ||

సూక్ష్మాకారైః వారివాహః || ౧౩ ||

దినకరక రెమశలాకాత్విరూపణాత్తానాం శలాకానాంహిరణ్యయత్వద్యోత్యతే -
 ఇతిరసాస్వాదినీ || || యత్తు — హిరణ్యయత్వద్యోతనముపేక్ష్య “అనెనశలా
 కానాంభాస్వరత్వంసూచితమిత్యక్తమ్ — తన్న. భాస్వరత్వమాత్రేణ రాజౌ
 చితత్వాలాభేన తిల్లాభాధంహిరణ్యయత్వద్యోతనోక్తే రేవయ్యక్తత్వాల్ || శత
 మఖధనుషఃఇన్ద్రచాపస్యేతిరసాస్వాదినీ || || యత్తు — శతమఖధనుషఃఇన్ద్ర
 చాపస్యతన్నామకస్య కాన్తివిశేషస్యేత్యర్థః ఇతి — తన్న. “సూర్యస్యవివిధ
 వణాః, ఇత్యాదౌసూర్యకిరణరూపతాయావిన ఇన్ద్రధనుషోనిరూపణాల్ ||
 సఖలుకిరణకాంత్యారభేదః. కిరణవర్యాయేభ్యఃవృధాగవ “శోభాకాన్తిద్యుక్త
 తిశ్చవి, ఇతికాన్తిపర్యాయపాఠాల్ ||

శారః చిత్రవణఃఇతిరసాస్వాదినీ || || యత్తు — శారఃకర్బురవణః-
 కృష్ణరక్తసితరూపఇతియావనితివ్యాఖ్యానమ్ — తన్న. దినకరక రాణౌవణా
 వాన్తరజాతిభేదేనవైవిధ్యస్యాగమసిద్ధతయా కృష్ణరక్తతపాటలాదివివిధవణావ
 త్వస్త్యేవవైచిత్ర్యాతిశయావగమకతయా వస్తుముచితత్వాల్. “సూర్యస్యవివిధ
 వణాఃపవనెనవిఘట్టితాస్యాభేః | వియతిధనుస్సంఘానాయెదృశ్యనైతదిన్ద్రధనుః |
 ఇశ్యుచక్రమ్యకృష్ణరక్తసితపాటలపీతాదివణానామిన్ద్రధనుషి బృహత్సంహితా
 యాముపవణితత్వాల్ || శీమన్నయసిద్ధాంజనేపి సితరక్తపీతకృష్ణభేదేన
 రూపచాతుర్విధ్యమభిధాయప్రత్యేకంతత్తదవాన్తరజాతిభూయస్త్వమన్వగ్రాహి ||

దగ్ధ్యస్త్యేవం సమాఖ్యామ్ || ౧౪ ||

గమనస్యప్రధానంప్రయోజనమాహ - దగ్ధ్యస్తీతి ఇతిరసాస్వాదినీ || ||
 యత్తు — గమనస్యావాన్తరంప్రయోజనమాహఇత్యవతారణమ్ — తన్న. సీతా

దగ్గననైశా ర్పణసీతో జ్ఞవనానాత్రయాణామపి గమనోద్దేశ్యతయా ప్రధాన
సఫలత్వాత్ । గమనకాలిక భగవద్వివ్యామతనదర్శనరుక్కుక మయూరనిరీక్షణాధీ
నన మ్హాదపరిణతిగర్భవాహ సేవాసీక్ష్వికరణబద్ధజీవకృతోపచారబహుమాననవారి
దచ్చతీభవనానుభవనాన్యేవహి “స్థానైః, ఇత్యాదిష్టోకవర్ణితాని గమనాను
ద్దేశ్యతయావాస్తంభలాని ॥ అతఏవ - ఆదిరాదిగమనకాలికానాం భోగానా
మేవానుషంగిత్వం గమనసమస్తం న్యపరమపదారోహణవర్ణంకారోహణా
దెంపిప్రధానఫలత్వేంద న్యాయద్ధాజనాదావాదార్యైస్సవ్యయమేవానుగృ
హీతం “ఫల. పరమపదవర్ణంకారోహణాదికమ్, ఇత్యాదౌసంగచ్ఛతే ॥

సహతిస్తా హ్నితంరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — సహతిధారయితీత్యధః ॥
సహతియంబరింకినీ స్థరీత్యాదానివ సహతింత్రాప్యేకకమకం ఇతి — తస్మి
సహస్రా వణఇతిపాద్యసహతే రేకిమకత్వస్వాభావ్యేన తల్లోపవత్తిదృష్టాం
తాదగ్గనపేక్షానాత్ । క్యాదిక్య సుసహత్యేకకమకత్వం వ్యాపారద్యయాస్త
భావేనగలగ్రహణాదిపూర్వకసంయోగానుకూలవ్యాపారానుకూలవ్యాపారా
భావకతాశ్చయైవైకేధ స్థిరపదాదనీయమ్ । నఖలునహతిః అకథితంపెరినూత్ర
విషయః యేనాన్యగుహ్యవిసద్వికమకత్వమేవస్వాభావికమాశంశ్యత । దుహి
యాదిరుధిప్రచిభిక్షివిక్రమివికాసామేవపరిగణనేనభావ్యకృతాతత్సూత్రవిష
యతానియమాత్ । అతఏవ — మహ్యచ్చద్దుర్భిప్రచిచియూతాసేజిహ్మ
మామ్ । కమయ క్వాదిదకథితంతథాస్వాన్నిహ్యకృత్వహమ్ । ఇత్యర్థాచీన
పరిగణనముపదర్శితభావ్యవిరుద్ధంపెరితన్యమ్ । నీవహ్యహారతేశ్చాపిగర్భర్థా
నాంతర్గతవచాద్వికమకం కమగ్రహణదగ్ధస్థమితినిశ్చయః ఇతిభావ్యన్యాదిగ్ర
హణస్యన్యాపారద్యయాద్యక త్వేన సంపాదితత్వకమకతాకథాతుసామాన్యోవ
లక్షణత్వాత్ । స్పష్టంచదు శస్త్రేన్దు శేఖరే ॥ ॥

ఏకఃపత్తిన్యాసాన్ ఏకపత్నీ । నిత్యసపత్న్యాదిష్యితిపరిశబ్దస్యనకారేణు
నైర్భ్యఇతిజీవ — ఇతిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — నిత్యంసపత్న్యాది
ష్యితిపరిశబ్దస్యనుకిణునైర్భ్యఇతిజీవితీ — తదిదంరసాస్వాదినీనూక్తి సర్వస్వస్తే
యన్యప్రథమంనిదర్శనమ్ — నిత్యంసపత్న్యాదిష్యిత్వనుశాసనెన సకారస్త్యేవ
విధానేననుకోవిధానాత్ । రసాస్వాదినీ ముద్గిరకాశేహముదగిదశాయాంత

క్షరయోజకదోషేణనూనమ్ “నకారే,, ఇత్యన్యస్థానే “నుకి,, ఇతివిపర్యస్తం
ముచితమ్ || తత్సంగ్రహాధురీణైస్తుతదైవస్వవ్యాఖ్యానేపిసంగృహీతమితి ||

అత్యధర్మోర్ధనిజతనూగోపనస్య పతివ్యతాగమాఖ్యావహనంప్రతిపాతుత్వా
త్కావ్యలింగమితిరసాస్వాదినీ || యత్తు — కావ్యలింగమిదముపేక్ష్య
“అత్యుత్తమామితివిశేషణస్య ఉత్తరాధావిశేషణస్యచతద్దగ్ధనంశ్రేయస్కరమి
త్యభిప్రాయకతయాపరికరం,, ఇత్యలంకారవిణానమ్ — తన్న - సీతాదగ్ధన
శ్రేయస్కరత్వస్యవ్యంగ్యత్వైపితిస్య వ్యజ్ఞోపదర్శితవిశేషణసమానాధికరణత్వ
విహితం | దర్శనరూపప్రకృతార్థానుపపాదకత్వాచ్చ | విశేషణస్యప్రకృతా
ర్థోపపాదకస్వసమానాధికరణస్య గృకత్వవివాదంకారితేః పరికరాలంకారవ
ణానాత్ | ఉక్తంహితునలయానందై - వ్యంగ్యార్థస్యవాచ్యపరికరత్వాత్ప్రతిక
రణతినామాలంకారస్యేతి ||

ప్రక్షిణాంత్యద్విరహ మైథిలీసాహృదేన || ౧౫ || ... ||
ప్రత్యాయాస్యకప్రత్యాగమివ్యసకప్రత్యాగమనమద్యతనభావ్యేననివేదయ
న్నితిభావఇతిరసాస్వాదినీ || యత్తు— ప్రత్యాయాస్యకప్రత్యాగమివ్యస
కప్రక్షిణంప్రత్యాగమివ్యామితి నివేదయన్నిత్యధాఇతి వివరణమ్ — తన్న -
తథానివేదనస్యశాబ్దతావిరహేణ“ఇత్యధః,, ఇతివివరణస్యాయక్తత్వాత్ || త
స్మాన్మానమిదంరసాస్వాదినీసద్ధధాప్రేయభావపదస్థానై అథాపదయోజనసంస్వి
కరణంస్వవ్యాఖ్యానస్య ఆచార్యకృతివ్యాఖ్యానా ద్విశేషప్రతిభావపయిషామా
త్రేణ నపునస్సాధనాధువివేకేనేతివిభావయన్తువిచక్షణాః || ... ||

శత్రుప్రత్యయశ్చాయంపాత్వధే పాతురిహఫలం అచ్యుతనభావిప్ర
త్యాగమనఫలకమమనయంకుర్వితభావః ఇతిరసాస్వాదినీ || ఇహగమనైఫ
లత్వంస్వరూపసత్కీర్తితమ్ | సతుతాయాప్యేణబోధాభిప్రాయేణ | ఫలరూప
పాతుస్థలేపిపాతుత్వపురస్కారైణైవశత్రాదిస్తలేబోధాత్ | భవిష్యతోపిఫలస్య
జ్ఞాయమానతయాపాతుత్వసంభవాత్ | స్పష్టంచేదంమంజూపాయాం | తథా
చాచిరభవిష్యత్ప్రత్యాగమనస్యాపి తద్ధేతుశ్చజ్ఞాయమానలింగకరణతాన్యాయే
నావ్యాహతమితివిశిష్టాభిప్రాయేణవిశేష్యస్యేహ పాతుతానిబద్ధనసంభవో
భ్యః | ఏతదభిప్రాయేణైవ “నివేదయన్నితిభావం,, ఇతినివేదనపర్యస్తభావవివ

ఁగంకృతంరసాస్వాదిన్యామదార్పైరిత్యుచేయమ్ || ||

కుర్యాత్ రచయేత్ మన్యెసంభావయే ఇతిరసాస్వాదినీ || ౧౧౪౮—కుర్యాత్ విరచయేత్ మన్యెసంభావయే. వాక్యార్థః కమః. సంభావనాయాఽవిజ్ఞే ఇతి వివరణమ్ — తన్న - లిక్తస్య కృత్యరుథయోస్సంభావనార్థకః త్వేచానదుక్త్యావత్తైః । సంభావనావిషయకి సంభావనాపరిత్యయావత్తైశ్చ । తస్మాత్ “అహోకృత్యత్విచశ్చ, ఇత్యహో ధేఽవిజ్ఞే । అభ్యనుజ్ఞానంకి ర్మమహా ఇత్యుత్పేక్షై ఇత్యై వవివరణం యక్కిమిత్సినధేయమ్ || ||

సౌహృదేనప్రేక్షాసఖ్యేనేత్యర్థః ఇతిరసాస్వాదినీ || ౧౧౪౯—సౌహృదేన అనుకంపయేత్సర్వః శోభనంహృదయంయస్యాస్యా సుహృదయా కారుణికేనతమిత్త్రం తత్రేసుహృదినిపాతిసాత్ । తస్మాద్భావస్సౌహృదమితి వివరణమ్ || తన్న-సుహృత్పదాదవ్యణిసౌహృదమితిరూపసిద్ధేః “యదాస్య, ఇత్యాదినాఅచార్యేరేవవత్త్వాత్ । ప్రథమపక్షాదపి తత్పక్షస్త్యేవావసన్నతాయా అస్తాభిర్వప్యమాణత్వావచ్ఛసౌహృదపదస్యనఖ్యపరితామ్యావసన్నకత్వాత్ ||

“నను హృద్భగసిన్ధవనైపుర్యపదసః సత్సృథయపదవృద్ధ్యా భవితవ్యే కింమాదిన్విద్ధితిచేదవహీతమనాశ్శృణు, ఇత్యాదిరసాస్వాదినీ || ౧౧౫౦—సౌహృదసేవసాధనాయదత్వరంపక్షాఅచార్యేరుపదర్శితాః । తత్రేసుహృచ్ఛబ్దాదః కింపదంమి త్యన. సుహృదయశ్చాత్మసౌహృదమి త్యేవ “హృద్భగసిన్ధవనై, ఇతియాత్ర “నుస్మిద్సుహృదౌ, ఇతినిపాతితస్త్యేవపరితపదోక్తపరిభాషయా గ్రహణాదతివృద్ధిమఃపక్షః । సాయంవామనానుసారిలక్షణవ్రతిపదోక్తపరిభాషాసంచారమూలకః । ద్వితీయస్య సుహృద్భబ్దాన్తిత్రాథా నిపాతితాత్ సుహృదయశ్చాద్యాణిసౌహృదమి త్యేవ । “హృద్భగసిన్ధవనై, ఇత్యతఃఅనాదేశ నిష్పన్న హృత్పద స్త్యేవభగాదిశబ్దసాహచర్యేణగ్రహణాత్ । హృదయపర్యాయహృత్పదఘటితాత్మసుహృచ్ఛబ్దాత్ సౌహృదమి త్యేవ— ఇత్యయంసాహచర్యపరిభాషాసంచారమూలకఃపక్షః || తృతీయస్తు— సుహృదయశ్చాదశ్చైవసౌహృదమితిసిద్ధితి వృద్ధేరేవపరితావత్ప్రథమపరివర్తనమూలకఃపక్షః || చతుర్థస్తు — శోభనశ్చుతల్ హృచ్ఛేతికమః భారయేఆర్థఅదిత్యేనాచినిష్పన్నాత్సుహృదశబ్దాదువదేరాకృతిగణత్యేనాణిసౌహృదమితిసిద్ధితిపక్షః పరిభాషాసంచారాది

శ్లోకశహీనస్సర్వసుగ్రహ ఇతి || యత్తు — తెఱుప్రథమపక్షస్త్యేన
 “సుహృదయస్యభావస్సౌహృదమ్ । హృద్భగసిద్ధవృత్తిత్యుభయపదవిధిస్తు లక్ష
 ణద్రుతిపదోక్తన్యాయేనమిత్రేనిపాతితసుహృచ్ఛబ్దస్త్యేవేతిబోధ్యమ్,, ఇత్యేభి
 ధానమ్ — తత్తుతత్పక్షీయాస్వరస్యానవధారణసిబద్ధనమ్ । తథాహి — పృతి
 పదోక్తత్వంయది-స్వీయోద్దేశ్యసమపాకశబ్దగతానుపూర్వీకుటితశాస్త్రబోధిత
 త్వం. స్వశ్చయత్రేలక్షణపృతిపదోక్తయోగ్రహణపరిక్లిప్తదేశాస్త్రం. య
 థా “తత్తురుషేతుల్యుభయతృతీయాసప్తమ్యుపమా నావ్యయిద్వితీయాకృత్యోః,,
 ఇతిస్వరవిధాయకే “తృతీయాతత్కృతార్థానగుణవదనెన,, ఇత్యదిశాస్త్రబో
 ధితస్త్యేనతృతీయాసమాసస్యపృతిపదోక్తత్వమితి । తదా-హృద్భగతశాస్త్రస్య
 స్వపదేనపరిగ్రహేతీయోద్దేశ్యసమపాకంహృత్పదం తద్గతానుపూర్వీకుటిరం
 శాస్త్రమ్ “సుహృద్దుహృదా,, ఇతిశాస్త్రమిదం “హృదయస్యహృల్లేఖయద
 త్తలాసేను,, ఇతిశాస్త్రమపీతితద్బోధితస్యాపి సుహృదయశ్చిదక్షిణహృద్భా
 వాపన్నస్యసుహృచ్ఛబ్దస్యపృతిపదోక్తత్వందుర్వారమ్ । యదితు — లక్షణని
 రపేక్షస్వరూపనిష్పత్తికత్వంతత్ యథా “గాతీస్తా,, ఇతి శాస్త్రే “వావానే,,
 ఇతిపతిస్త్యేవపృతిపదోక్తత్వమిత్యుచ్యతే-తదా-నిపాతితయోమిత్రామిత్రార్థ
 వాదినోస్సుహృద్దుహృత్పదయోరపి తాదృశ్యపృతిపదోక్తత్వానుపపత్తిః. ఇయో
 రపిస్వరూపనిష్పత్తిః సుదుర్భాగంహృదయస్యహృద్భావనిపాతశపరేణ “సు
 హృద్దుహృదా,, ఇతిశాస్త్రేణైవసంపాద్యతావత్ || అథ యది-నిపాతితశాస్త్రే
 ఘనవయవవిధాగానాదరేణసముదాయనిపాతనమాదీయతే. తదానిపాతితయో
 స్సుహృద్దుహృత్పదయోఃహృద్భగతి శాస్త్రప్రసరసమేవాసంభవితయోహృ
 దంతాత్తరపదకుటితమూర్తికత్వాసంభవాదితి || తతి ధృమిత్యపర్యాయసు
 హృచ్ఛబ్దాద్భావేహాయనాస్తేత్యణిసౌహృదమితి రూపమితిసుధియోవిధావయ
 న్తు || తస్యాన్యద్వితీయపక్షస్యాతిసవజ్జనశ్వేపి ప్రథమతృతీయచతుర్థపక్షాణా
 మపిప్రదర్శనమాచార్యాణాం పుత్తిత్సజనమనోవినోదనార్థమ్ । అతదేవప
 దార్థవివరణదశాయాం “సౌహృదేనప్రేక్షాసఖ్యేనైత్యర్థః,, ఇతిద్వితీయప
 ఖానుసారేణైవవివరణంకృతమ్ । అన్యథాకోభనహృదయమైవనైత్యపి వ్యాఖ్య
 'యంస్యాదితిదిక్ ||

నరసింహాకారాఃషడ్భాష్యలంకారాఃఇత్యాది- రసాస్వాదినీ || యత్తు—
 ఇమామలంకారపక్రియాముపేక్ష్య ప్రక్షీణాంజాతహర్షామితివిశేషణయోరను
 సయంప్రతిహేతుత్వాత్కావ్యలింగమ్ — ఇత్యలంకారనిర్ణయమ్ — తన్న -
 తద్విశేషణయోరనుసయోపపాదకానుపేక్ష్యత్వ ద్యోతకతాయాస్వయమేవవి
 వృత్తతయాప్రకృతార్థోపపాదకార్థ వ్యజ్ఞకవిశేషణవిన్యాసరూపపరికరవిష
 యోకావ్యలింగకథనస్యస్వకీయవ్యాఖ్యానవ్యాహతిత్వాత్ || వస్తుతస్తు— ప్రక్షీ
 ణామిత్యాదెన్నమాసోకవర్ణముపాత్తస్య సమాసోక్తిప్రవిష్టతయైవోపపత్తైఃపు
 థకర్పరికరోనాత్రాచార్యైర్వర్ణితఇత్యుక్తప్రాయమ్ || పితేన — పద్దినీ
 తివిశేష్యస్య సౌకుమార్యాతిశయేనవిరహదుఃఖాసహత్వాభిప్రాయకత్వాత్పరిక
 రాంకుంఠి || అయమపిపద్దినీశబ్దశ్లేషనూలకాతిశయోర్వృత్తాపితఇతి వలకరః -
 ఇత్యవ్యయక్తమితిశక్తికృత్రిమ్ | విరహదుఃఖాసహత్వాదేన్నమాసోకావారో
 ప్యగతి త్వేనప్రతీయమాసతయాన్యనహారోపవిషయేకమలిన్యామభావేన తద
 భిప్రాయకతయాపరికరాంకురాసంభవాత్ || పద్దినీశబ్దశ్లేషాంగీకారపేక్షిష్టరూ
 పకస్తేనవతిత్యవ్యనహర్షాముదితతయాతత్త్వైషమూలకాతిశయోక్తివర్ణనస్యా
 నుదితత్వాత్ || తస్యచస్తిష్టరూపకస్యోత్తంభకంమధుకరగిరెత్యత్యగీషదేభావణ
 ధ్వన్యభయాధృక్తేష్టరూపకమితి ||

అత్రపద్దినీశబ్దస్త్రీలింగవాసరస్యాత్ ప్రత్యాసయాస్యన్నితిపుల్లజ్జనావసరస్యాత్
 పద్దినీహంసయోగసుంక్తతదంపతివ్యవహారనమారోపరూపా సమాసా
 క్తిః | తయాచాత్తభ్యమానాపద్దినీకత్వైకహంసప్రస్థానాభ్యనుజ్ఞానోత్పేక్షా
 ఇతిరసాస్వాదినీ || యత్తు — అత్యరామభద్రగతాయాఅనాహార్యసంభా
 వనాయావవాచార్యైర్వివక్షితతయానోత్పేక్షానకాశఇతి — తన్న - హంస
 ప్రస్థానాభ్యనుజ్ఞాయాః పద్దినీలతాకత్వైకత్వాసంభవేతత్సంభావనాయాభగవ
 ద్గతాయాఅనాహార్యత్వాసంభవాత్ | అథవిరహాతిరేకాహింసాదావస్థయాహం
 సేనందేశహరత్వాదేరివపద్దిన్యాం తథాభ్యనుజ్ఞాకత్వై త్వస్యావ్యనాహార్యజ్ఞాన
 మేవభగవతినంభవతీతిచేత్ — మేవమ్ — సఖిలుగ్గవానున్మాదావస్థయాని
 ఖలంజగదేవవిపర్యస్యవశ్యతి | తథాసతి హంసమపిహంసతయానప్రతిపద్యేత |
 స్వాత్మాసంనారామతయా | వైదేహింవాన్వపియాత్వేన | తథాచకావ్యారం

భవవాప్యసిద్ధసాన్యదితిమూలచ్ఛేదీపాండిత్యవక్రవణః । కింబహునా — భగవదుక్తావత్రైవింశత్యుమస్తలేమాప్యితావణానంచ భవతామనుపపన్నమాపద్యతే । అత్రైవపద్యేపద్మనీశభైవరికరాంకురస్య పద్మనీశబద్ధశైషమూలకాతిశయోక్తుత్థాపితత్వజ్ఞభవమక్తంనావపద్యతే । పద్మిన్యాంలతాయాంపద్మనీజాతిస్త్రీత్వమపి భగవానభ్యవస్యతీతివక్తుంశక్యత్వాత్ । తస్మాత్సందేశవ్యవృత్తస్య భగవతోహంససందేశహరత్వతదుపపాదకరూపేష్యసాహ్యజ్ఞానాభ్యుపగమేపి బాధితపద్మనీహంసప్రసానాభ్యనుజ్ఞాకర్తృత్వాదిజ్ఞానే అనాహార్యత్వాభ్యుపగమేమానాభావాత్ప్రసానాభ్యనుజ్ఞాసంభావనాపీహాహార్యేవేత్సు తేప్రేక్షానిరాబాధా । పూర్వాభ్యుపనిబద్ధాపిపద్మనీకమణానునయప్రాథనా పద్మనీశబద్ధస్త్రీలింగాదిమూలకసమాసోక్త్యాదిమూలతయైవోపపన్నవవిరుద్ధతే । వస్తుతస్తు - భగవతోరామభద్రస్యావిద్యాదినిఖిలదోషమూరస్యనకవదిదప్యసాహార్యంవివరీతజ్ఞానమభ్యుపగన్తుంశక్యమ్ ॥ సందేశసృష్టిరపి మానుపత్వాభినయాభ్రేవసీతాదియోగపరిదేననాదీవమపపద్యతేతస్య । గాఢోన్మాదశత్యాద్యాచార్యసూక్తిష్యపిఉన్మాదాదీపదం అచెతనాలాపాదికాగ్నికరజ్ఞానపాతుదిత్తవృత్తిసామ్యాదుపపద్యతే ॥ కింబహునాభిపణేన॥ప్రథమపాదవ్యాఖ్యానైః “పద్మనీహివర్షాసుక్షీయతేశరదీవధృతిశతిహృదయం, ఇతిస్వయమేషిక్తురామభద్రస్య పద్మిన్యామచేతనశ్వాభిసంధ్యై కీర్తితతయాస్వవచనవ్యాహతమేవదం భగవతోత్రానాహార్యసంభావనాకథమితీభ్యయమ్ । తస్మాదిహోత్ప్రేక్షైవయక్తా తథాసత్యేవ “మన్యే, ఇత్యసృతద్వ్యజ్ఞకతియాసాధకీమ్ । అన్యథాకుర్యాదిత్వతపివసంభావనామాత్రలాభసంభవాత్ తద్వైయభ్యున్నప్తమేవ । అతపివహి “సంమోదనీపథిపరిణమేత్, “స్థానెకుర్ముః, “ధత్రాగ్మిం, ఇత్యాదౌశుద్ధచుభావనావినక్షాయాంమన్యతినోపాదీయత ఆచార్యైరమూలకారైరితిక్

సాధకంకానైఃదత్తవత్తా ॥ ౧౬ ॥

దృశ్యా చంద్రోదయశ్చిన్మిన్ ఇతిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — చంద్రోదయస్యఇన్ద్రాదయస్య ఉద్యచ్ఛస్త్రీసేత్యథః — ఇతివ్యాఖ్యానమ్ - తన్న - చంద్రోదయపదస్యఉద్యచ్ఛస్త్రీవాచకత్వాసంభవాత్ । నచకృదభిహితాభావోద్యవత్ప్రకాశతేఇతి న్యాయాత్తదధృకత్వసంభవఇతివాచ్యంచ స్త్రీసో

దయఇతితత్పురుషపుత్రున్నచంద్రోదయపదే పూర్వపదార్థే ప్రాదాన్యస్యశాబ్ది
కమర్యాదావిరుద్ధస్యనన్యయసహసేణాప్యభ్యుపగమమశక్యత్వాత్ । విస్తరేణ
చేదముపపాదయమ్యతే సంభారాగమితిశ్లోకే ॥ ...

శబరయవతీనాంత్రైనినిష్ణతయాతవశీభుంప్రదేశాన్తరగమన చ్చక్షణదృశ్యే
త్వమితిరసాసాదినీ ॥ ॥ యత్తు — హంసగమనవస్తాకాలికత్వాత్ శ్రియః
క్షణదృశ్యోపమితి — తన్న - క్షణాన రేపిహంసగమనవస్తాయాస్సలైవహం
సగమనావస్తాకాలికత్వస్య శ్రియక్షణదృశ్యతాయామపేక్షత్వాత్ । గచ్ఛతా
హంసస్యప్రథమదర్శనక్షణవివర్తితహంసేచంద్రోదయశ్శీర్షకశ్యాభవతి । క్ష
ణాన్తరేతుప్రదేశాన్తరావసవత్తాత్ సన్నికషేషగమన హంసస్యభిమీణః
తస్యధర్మాన్తరస్యవానదర్శనసంభవత్తేవహంసవివక్షితమ్ । తదిదమాచార్యైర్వి
వృతమ్ “తవప్రదేశాన్తరగమనాదితి,, ఇతిధ్యాయమ్ ॥ ...

అదిమహ్నేష్విత్వవేన.....రేఖాస్థాద్ధీపనవిభావనామగ్గీ - ఇతిరసాసాదినీ
నీ ॥ ॥ యత్తు — అదిమహ్నేష్విత్వచంద్రోదయశ్శీరితిచక్షుర్వివక్షితీరి
తికథనమ్ — తన్న - చంద్రోదయభ్యాన్తిప్రతిపాదనపరస్య దృశ్యచంద్రోదయ
శ్శీరిత్వస్యఉద్ధీపనప్రత్యాయకత్వాసంభవాత్ । “మలయానిలచంద్రాద్వానట
స్థాఃపరీకీర్తితాః,, ఇత్యాచౌవస్తుసతామేన మలయానిలచంద్రాదీన ముద్ధీపన
విభావత్వాక్తేరితి । చంద్రోదయభ్యానెబుద్ధీపనత్వేనమూలవిలక్షితత్వేచ తత్రక్ష
ణికత్వనిబద్ధనంవిరుద్ధసామన్తాలక్యతామ్ ॥ ౧౭ ॥ ..

మార్గానమృజ్జ్ నివార్యా ॥ ౧౮ ॥ ...

యద్యపినిర్దోషస్యగుణస్తవప్రత్యాసన్నశ్చప్రతీచీనఃపంథా ఇతిరసాసాదినీ॥
యత్తు — త్వదపేక్షయాఅనఘసుభగఇత్యర్థః — ఇతివివరణమ్ — తన్న -
నిత్యవర్షే వేషవర్షే భీరుహం సాపేక్షయానిర్దోషత్వస్యేవహంసవివక్షితత్వేన
ఘట్టస్యహంసాపేక్షయావివక్షణాసంభవాత్ । తస్మాత్సామాన్యతిఇతిరాపేక్షయై
వఅనఘత్వమిహవివక్షితమితిబోధ్యమ్ । ఏతదభిప్రాయేనైవ “యద్యపినిర్దో
షస్యగుణస్తవప్రత్యాసన్నశ్చప్రతీచీనఃపంథా,, ఇతిప్రత్యాసన్నపదాత్పూర్వ
మేవతవేతిపదయోజితంసతునిర్దోషపదాత్పూర్వమాచార్యైరితిడిక్ ॥ ౧౮ ॥

శ్చుత్వాశబ్దం వ్యతీయాః ॥ ౧౯ ॥ ...

నిశ్చితంనిరణీతం అంగంగాత్యయస్యతథోక్తస్సర్వః । అసావృద్ధీయమానోవి
యతిరాజహంసో యస్యాస్తాభిశ్శృతిశ్శృతిమధురోధ్వనిరితి హంసనిశ్చయపూ
ర్వకంధ్వవేస్తదీయత్వేనిరణీయస్తాభిః కృతీఇతిభావఇతిరసాస్వాదినీ ॥ య
త్తు — నిశ్చితానినిచితానివ్యాప్తానీత్యర్థః అంగాస్యవయవాయస్యసతథోక్త
స్సర్వః — ఇతివివరణమ్ — తన్న - నిశ్చితశబ్దస్యవ్యాప్తార్థకత్వే కొశపృ
యోగయోగమలంభాత్ । నిరిత్యుపసగే పూర్వకస్యచినోతేరథ్యవసాయరూఢ
తయా “భరితలనిచితంవ్యాప్తంఇతినిచితశబ్దశక్తిగ్రాహకస్య పేమచన్ద్రకొశస్యపృ
కృతానుపయక్తత్వాత్ । అన్యథానిగమనిగే మశబ్దయోరపిపర్యాయత్వాపత్తైః॥
ఏతేననిమగ్ననిమేగ్నశబ్దదృష్టాన్తప్రదర్శనమపిపరాస్తమ్ । నిపూర్వస్యమజ్జ
తేయేత్యశక్తిస్తతాన్యత్పరినిత్యుపసగే పూర్వస్యమజ్జతేరూఢ్యభావాత్పర్య
యత్వాపవత్తిః ॥ ॥ కించమనా “నిశ్చితశబ్దపర్యాయతయాప్రయోగాన్తర
మన్వేషణీయం, ఇత్యుక్తాస్తావృత్తంస్వయమేవాస్వసీక్యతమ్ ॥ ॥ యదపి
వస్తుతస్తు — నిశ్చితానిచరణౌరక్తౌచక్లుప్తశ్చరకౌఅన్యచ్ఛ్చైవతమితిరిత్యానిరణీ
తానిఅంగానిఅవయవాయన్యతః సత్యంగీహంసోనిశ్చితఃతాసాంపాదురత్వేనహం
సగంధానభిజ్ఞత్వాదీతిభావః — ఇతి — తదపిన - యత్యేహిపద్ధిన్యః పద్ధవ
నానిశరదిరాజహంసవిమరణాఞ్చతత్ప్రేత్వానన్నభవనానాం పామరీణామపిహం
సగంధానభిజ్ఞతాయాదుభేదత్యాత్ । పామర్యోహిన్యవిప్రకృష్టనగరభవపదా
ధాన్మాభిజానంతితియక్తమ్ । సత్వేతావతాస్యసన్నికృష్టవన్యవస్తూన్యపితా
నాభిజానీయుః । ప్రత్యుతవన్యవస్తుమవిశేషావధాంబితాసామేవకౌశలంప్రథతే
ఇదమేవద్యోతయితుమాసాకటాక్షమాత్రేనిర్ధారితహంసగాత్రీతాచిబద్ధామూ
తే । వివృతాచతదీయభావసర్వస్వచేసిభిరాచార్యైః “హంసనిశ్చయపూర్వకం,
ఇత్యనేనేత్యవధేయమ్ ॥

అత్రసాదరబహిర్నిర్గమనస్య హంసనినాదశ్రవణమేతుకత్యాత్కాన్యలింగమితి
రసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — అత్రశ్రవణమధురమితివిశేషణస్యసాదరనిగేమ
మేతుత్వాత్కాన్యలింగమితిప్రకారాన్తరేణకాన్యలింగవణనమ్ — తన్న-
వోత్రమాధుర్యస్య శుశ్రూషాతిశయనంపాదనద్వారాశ్రవణవవమేతుత్వాత్
శ్రవణస్త్యేవచసాక్షాత్సాదరబహిర్నిగేమనమేతుత్వాత్ శ్రవణమాధుర్యస్య

సాదరనిగఁ మనహేతుతామూలక కావ్యలింగాభిధానాసంగతేః॥ ౧౯ ॥ ...

ఇక్షుచ్ఛాయె మాస్వాదయేధాః ॥ ౨౦ ॥ ...

తథావివిధామౌపూర్వాప్యప ర్వాభ్యామితి సూత్రభాష్యే పవుషణ్యదం పపివ
దూర్వాభ్యామితిప్రయోగాల్లోకపిక్వలత్క్వస్వసోస్సాధుత్వవస్తీతి సూచితమ్— ఇతి
రసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — అత్యక్తిసాశ్చాస్తనశ్వేపిమూలవతాకవిప్రయో
గబాహులేనభాషాయామపినాదశ్చింత్యోగ్యమితి — తన్న - ప్రయోగమా
త్యస్యగతానుగతికతాయావవాయాకరణైర్విత్తయా తేనసాధుత్వసాధనానంభ
వాత్ । తసాద్భాష్యబలాశ్చాధనమేనయన్త మాచార్యైరుపదర్శితమ్ ॥

యనపి- క్వి-ఉపసర్గణాద శ్చిర్వోబలాదన్యప్రేరీయశేఇత్త్యక్త్యానపూర్వకస్య
భూధాతోరీవాన్యాన్యధాన్యోపరతియా సకర్మకత్వమితి—తన్న - మాసం
స్థితీత్యాహంజన పన్నుప్తస్సతిస్త లోసంగికతీయామాసాదిరూపకాలేనసకర్మక
త్వోబలుపన ప్రసాపితస్సకర్మకత్వేనైవతలంబదినాసకర్మకత్వోపపత్తైరహన
కర్మకత్వే తపన గఁ కర్మాన్యగ్యకైవప్రయోజితత్వాత్ ॥ ననమాసంతిస్తీత్యా
హం “కాలభావాన్వగన వ్యాం కర్మసంజ్ఞాహ్యకర్మకాంమ్, ఇతిభాష్యతవ
వాకమై కశ్వేపికాలాదై కర్మ రయద్వీయోపపత్తిః । నపైవంసతితల్పస్యా
పహదేశ్చింత్యోప శ్చాకర్మకాణామ్, ఇతిభాష్యేనైవకర్మతోవపత్తిరి
తివాచ్యంతత్యగింపదేన దిషాన్యాలాదికన్యేనగ్రహాస్యాక రన్యకత్వాత్ ।
స్పష్టం పదంవనోన్మయూం । లెఖాచ “అల్పమాతస్థవేణమ్, ఇతిప్రకృతే
అబుపనగఁ యోగెన ధాని కల్పనయోనకర్మకత్వం తిస్తైరుపపాదనీయ
మితిచేన్న కాలభావాన్వగన వ్యాంకర్మకత్వస్య పిశ్చబ్ధఘటితత్వేనవిధాయ
కత్వేనపేణా నవాదకత్వాత్ మాసని స్థితీత్యాదావపిభాష్యధికరణేవాపా
రాస్తరాస్తధా వేత్తంకతి రిన్యేనేన మాసాదేకర్మకత్వస్యోపపాదనీయ
త్వాత్ । అతఏవమాసమోదనంపచతీత్యాదావపిసకర్మకయోగేపిమాసాదేకర్మ
తోవపత్తిః । అతఏవ — కాలభావాన్వగన వ్యాంకర్మకత్వోపపాదనీయ
సర్వైరికర్మకైయోగకర్మకత్వముపజాయతేఇతి హరికారికాసంగచ్ఛలై॥ అ
న్యథా — కాలభావాన్వేతిభాష్యస్యవిధాయకత్వాంగీకారేణ ఉక్తవిధదేశకా
లాదెరన్యస్యకర్మకత్వాంగీకారేకాలాదేరపి సకర్మకయోగ కర్మకత్వాన్వ

వపత్తైః । స్పష్టంచేదంశబ్దేన్దుశ్చేరే॥ అథ “దేశఇతికురుపాజ్ఞానాదిరెవగృహ్య
తే । తేనాధీశీష్ఠాసామిత్యాదేర్నైయథ్యమ్... గ్రామసమూహకుర్వాదిరే
వదేశానతుప్రదేశమాత్యమ్ । తేనగ్రామంస్వపితీత్యత్ర సభవతిత్యాకరాత్,, ఇ
తిమనారమానస్థభాస్య “నవైయథ్యమితి । శీజాదేరిశయనపూర్వకేవ్యావ
సేవృత్త్యాకతురిత్యేవకమత్వస్యాస్యాదియోగఇనసిద్ధత్వాదితిభావః । ఏవంచై
వంకల్పనయోక్తదేశాదీనామేవకమత్వం సాన్యేషామనభిధానాదితీసుచయ
తి,, ఇతితత్త్రేత్యశబ్దరత్నసంధభాస్యచ వర్యాలూచనయాఉక్తదేశాదెరన్యత్ర
వ్యావసాదివ్యాపారాస్తభావకల్పనయాపి కమత్వంనస్వీకర్తుంశక్యమితి
చెన్ను । ఏవంసతి ఆజ్ఞాపర్యసృతిస్తతేర్వ్యోగేపితదథే వ్యావసాదిరూపవ్యా
పారాస్తభావవైతేవతల్పన్యకమత్తాయా భవద్భిర్వాచ్యతయాభవతామపితా
దృశమనారమాశబ్దరత్నసంధభావిరొధస్యజాగరూకత్వాత్ ॥ ౧ యదితు—
శబ్దేన్దుశ్చేరపర్యాలూచనయా ఉదాహృతభాష్యనస్థభాస్యానువాదకతయావి
ధాయకత్వవిరహేణదేశాదేరన్యత్రవాసకమత్వయోగవాఅనభిధానకల్పకత్వం
సాస్తీత్యవగమత్ ఉపదర్శితమనారమాశబ్దరత్నసంధభాఅనాదేయావేతేత్య
శ్చీయతే । తదా-తల్పంతిష్ఠతితల్పమాంతిష్ఠతీత్యాదౌ ఏరిత్యేవకమత్వపవత్తి
ర్నిరాదాదైవేతి ॥ తథాచ “ఉపసర్గాన ... ఇత్యాద్యుక్త్యా,, ఇత్సుక్తిరయ
క్తైవేతిధ్యాయం ॥ ...

కర్ణాటాశ్చాంధ్రాశ్చకర్ణాటాంధ్రాః కర్ణాటదేశేఽన్ధ్రదేశశ్చేత్యర్థః
తద్యతగీతాలాపప్రకారాఇతియావత్ । తేషాంవ్యతికరవశాత్ అన్యోన్యసాఙ్క
ర్యవశాత్ ఇతిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — కర్ణాటాశ్చాంధ్రాశ్చకర్ణాటా
న్ధ్రాః తేషాంకర్ణాటాన్ధ్రదేశయోరిత్యర్థః వ్యతికరస్యనంపర్కస్యవశాత్ అధీ
నత్వాదితి — వివరణమ్ — తన్ను. వ్యతికరపదస్యసాఙ్కర్యేప్రసిద్ధ్యతితయే
నతత్పరతాయాఏవఉచితతయా దేశయోశ్చసీమావిభక్తయోఃపరస్పరసాఙ్కర్యా
సంభవేన తత్తద్దేశీయగీతాలాపప్రకారాణామేవకర్ణాటాన్ధ్రపదార్థకతాయా
స్వీకారాచిత్వాత్ । ఏవంవ్యతికరపదార్థాస్యనంపర్కస్య దేశద్వయపరస్ప
రసంపర్కరూపత్వైఅనంభవఃసీమావిభక్తయోస్తయోః పరస్పరసంపర్కన్యకథ
మవ్యనంభవాత్ । దేశద్వయప్రతియోగికనంపర్కపరత్వచతస్యగీతిభదనిష్ఠకర్ష

రతాయాం సాక్షాద్ధేతుత్వానంభవన తాదృశసంనగణశాలి తత్తత్సీమాసన్నికృ
ష్టప్రదేశనివాసిరసికజనకతృణతత్తద్గీతాలాపప్రకారవత్తయైవవాచ్యతయా తా
దృశగీతాలాపప్రకారపరత్వమేవకణాటాన్ధ్రీపదయోస్సీవ్యకృతంభవతీతి ॥ ౨౦ ॥

వియోర్వాసాల్ స్పృజ్జనాద్భిః ॥ ౨౧ ॥

లఘుభిఃవిగలితజలధారాసారనర్వన్వతయాలఘుమానముపాగతైః । అనెనపర్వ
తాదుత్పతనోన్ముఖత్వంద్యోతితమితరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — లఘుభిఃశర
తాల్ - లేలాఘవముపయాతైః అనెనధవలత్వంసూచితమ్ — ఇతి - తన్న - లఘు
భిరిత్యనెన ధావల్యస్యవివక్షితత్వేహి “అభ్యైద్యక్తశ్శుచిభిః,, ఇత్యేవప్రయజ్యే
తమూలే । తస్మాల్ లఘుభిరిత్యస్యలాఘవకార్యభూతపర్యతావధికోత్పతనోన్ముఖ
త్వంద్యోతనవివక్షణమేవయక్తమ్ ॥ ౨౧ ॥

తత్రారూఢైః సపర్యామ్ ॥ ౨౨ ॥

సంఘశఃసంఘభూతైరితియావదితిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — సంఘశఃసం
ఘభూయైత్యర్థః ఇతి — తన్న. కారణదేవతానుశాసనెనసంఘభవనక్రియా
పరత్వేతదనుపపత్తైః ॥

తత్రాజ్జ్వానాచౌగదజ్జ్వామధువిజయినస్సపర్యాఽకుర్యాత్సత్యత్రాన్వేతిఇతిరసా
స్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — అన్యచబధ్యమానామిత్యనేనాన్వయః ఇతి — తన్న -
తథానతి కుర్యాత్సత్యత్రాన్వేతిత్యాకాంతాయాఅనివృత్తిప్రసంగాల్ - ప్రధానక్రి
యామాంకుర్యాత్సత్యస్యావన్వయేతుగుణకోటిప్రవిష్టాయాం బద్ధనక్రియాయా
మపితదధికరణస్త్వేనలాభసంభవేన ప్రధానక్రియాన్వయస్త్వేవయక్తత్వాల్ ॥ ౨౨

స్తాకోన్తగ్న మధేన్ద్రమాళేః ॥ ౨౩ ॥

దక్షిణాందక్షిణాదిశివిద్యమానామిత్యర్థః ఇతిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు - దక్షి
ణాందక్షిణాదిశిశ్చితాం సరలాంచ ఇతి — తన్న. సారల్యరూపాధేవివక్షితే తత్రా
జ్జ్వానాచౌగ్రిత్యస్యావధేః అన్వయాయోగాల్ । నచారాదిత్యత్రైవతదన్వయ ఇతివా
చ్యమ్. తథానతి దక్షిణామిత్యత్రావధ్యాకాంతాయాఅనివృత్తిప్రసంగాల్ ॥
ఉపహరతినూనంఉపదాత్వేనాపయితేత్యర్థః ఇతిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు
ఉపహరతీత్యత్రాపాతుంనప్రథమంవ్యవస్థతిజలం యష్టాస్విత్వాదివల్ కాలసామూ
నేలట్ ఇతి — తన్న. కనకముఖరాకర్తృకప్రసూనాపహరస్యత్రైకాలికత్వ

నవతమానకాలార్థకత్వేహిహుత్తునువపత్తి లేశవిరహాత్ - వతమానవ్యప
దేశేనేవధాత్వధాన్యజీవహరణస్య నిత్యానువృత్తిలాభాద్భు । అతఏవ — శ్రీమ
త్తదంఘ్రియగళంపగిమామిమూర్ధ్నా ఇత్యత్తి పగిమామితవతమానవ్యప
దేశోనిత్యానువృత్తివివక్షయేత్వనుగృహీతంరహస్యంక్షయాయంభగవతైవనూలకృ
తా ॥ “పాతుంనప్రళయంవ్యవస్యతిజలం,, ఇత్యత్తాపివతమానకాలఏవలబ్ధా ।
“వ్యవస్యతివతమానప్రయోగణసాగ్విభామానురూప ఎరప్రాప్తాపనిగర్వికి
స్తవద్యాపిగమనదినేపిన్వనచనానుసరణశిలా జలంప్రయచ్ఛరీతివ్యజ్యతే,, ఇతి
శాకుంతలవ్యాఖ్యానెహవైభానసీయరాఘవపట్టి మాదిపదర్శనాత్ ॥ ...

కనకముఖరాంసువణముఖరాభ్యాంనదీల ఇతిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — కన
కముఖరాం కనకేభూషణైః ముఖరాంశెద్ధాయమానాశ్చ ఇత్యథాన రవణా
నం — తన్ను. కనకముఖరాపదరసవిశేష్యవాచితయాగత్యశ్లేషఃక్షయాయాఃస్వ
వశేతనమాసాక్తిప్రతికూలత్వాత్ ॥ కనకముఖరీమితీసాంస్తేవప్రమాణానుసా
రితాయాతచారైస్థానపీతతయాతత్పారేతదధానంభవాచ్చ ॥ ౨౩ ॥ ...

నిర్విశ్వేనామ్ కిరాతాః ॥ ౨౪ ॥

అనభివ్యక్తః అస్ఫుటః మజ్జుమనోహరః ప్రణాదోయస్యేతి ॥ ॥ యత్తు
ప్రణాదః ప్రకృష్టశబ్దః అనురాగజశబ్దవిశేషశ్చైత్యధాన్య ఇత్యధాన్యవివరణమ్ -
తన్ను. “ప్రణాదస్తూశబ్దస్సాన్వదనురాగజః,, ఇత్యధాన్యపరిపరిచూర్ణ్యథా పరిగ్రహే
తైవోపపత్తైరథాన్తరస్యాపివిచిత్రానుంప్రయోజనవిధివాత్ ॥ ...

వంజులానాంవికారాః పుణ్యోణిచంజులాః వానీకుసుమాసీరినాస్వాదినీ ॥ యత్తు
వంజులానాంవికారావంజులా ఇతివృత్తిత్వేనానానాతన్ను. వికారసామాన్యవివ
క్షాయాంవైకారికాణోలువోఽపంభవాత్ ॥ వంజులానాంవికారాః పుష్పాణీతి
వృత్తత్వావేవ “పుష్పమూలేమబహులం,, ఇత్యనేనవార్తికెనలుపస్సంభవాత్ ॥
ఈదృశస్తలెహ వికారవిశేషవిదేశశబ్దరస్సరం వృత్తవృత్తిప్రదర్శనస్తేవ సాంప్ర
దాయకత్వాచ్చ ॥

నానారత్నైః సత్యకామః ॥ ౨౫ ॥

నిత్యస్సార్వకాలికస్సంగీతస్యనాదోయస్యాంతథావిధామ్ । నిత్యస్సంగీతస్యనాద
ఇవనాదోయస్యాంతథావిధాశ్చ ఇతిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — అన్యత్తనిత్య

స్వంతతాయస్సంగోవిషయసంగోవిషయాస్వాదితయావత్ । సోస్యోస్తి తినిన్య
సంగీ । అతిశయనైమతుష్ । తేన ఇతి ప్రాప్తాదరేణానుభూతః సాదశ్యనిర్వ
స్యాదిత్యర్థవణా సంభూషణవయై — తన్ను. అతిక్లిష్టత్వాత్ । సంభవత్స్విర
సికోపమాలంకారోపస్కృతార్థపరిత్యాగాచ్చ ॥ ॥ ఏలేన — యదాప్త —
నిత్యః అనవరతః సంగీతస్య మ్యగీతః సమ్యగ్విణేతః సాదాయస్యాదిత్యర్థా న్యరవ
ణా నమపి వ్యాఖ్యాతృవేదితవ్యమ్ । గానకర్తా కాంతయా సా కాంత్యత్వప్ర
సంగాచ్చ ॥

గమకత్వం చెత్వాదిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు-ధూ మేరుచితవిధవమిత్యత్రిసాక్ష
త్వేపి గమకత్వాత్సమానః । తదుక్తమ్ - యస్య విగ్రహవా క్షనసమానాధాకతా
భవేత్ । అసానమాసోగమకస్యాపేక్ష త్వేపి సమత్వః ॥ ఇతి — తదిదం విదిత్రిం
రసాస్వాదినీహుక్తి సర్వస్వచే ర్భవచాతుర్వ్యమ్ । ఆచార్యైః “గమకత్వచ్చ వి
గ్రహవాక్యజన్యశాబ్దబోధనమాసప్రకారక శాబ్దబోధజనకత్వే,, ఇతి శాబ్దీకోక్తి
బా లానాం సుఖగ్రహణధాతౌదాద్యతై “యస్య విగ్రహవా క్షన,, ఇతి కారికయా
నూదితాస్వయమేవ । తత్త “యథాహ్యుచ్చతే,, ఇత్యస్య యథావద్యరూపే
ణానూచ్యతే స్థాభిరిత్యర్థః । తదిదమనంగత్య “యథాహ్యుచ్చతే,, ఇత్యాదుస్య
క్యాప్రాచీనకారికా త్వేనాధ్యవస్య “తదుక్తమ్,, ఇత్యాదినాస్తీనకారికాడిదా
హ్యతా । తదిదం వివేదయసువివేచకాః ॥ ౨౬ ॥ ...

తామాసిదన్త న్యత్యమాంధైః ॥ ౨౭ ॥

తృతీయాధూపనాఖ్యాదశేవనచాయేషామితి త్రిదశాః । యాః విభ్రతి సామి త్రి
వచ్చవింశతివాషికమితి శ్రీరామాయణాద్యుక్తైః ॥ ఉత్పత్తితినాశాఖ్యాస్తి
సగ్వివదశావయోపస్థాయేషాంత ఇతి వాత్రిదశాః - ఇతి రసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు-
అత్యద్విశీయాంపురత్వత్తింపదశ్యతత్యిపగమప్యస్యోపప్లవప్లంభకలియోదాహృ
తప్రమాణస్యోదాహరణమ్ — తన్ను. సోప్లవదర్శితప్రతిపత్తౌ సోప్లవాహృతప్ర
మాణస్యానుగుణ్యవిరహాత్ ॥

అత్యధనానిత్యస్యధనానిత్యస్యవావిశేషణగత్యా రణానాముత్తమాంగధారణం
ప్రతిపాతుత్వాదేక్షంకావ్యలింగ త్రిదశపతికర్తృకభగవద్వాహవేగావధూతకా
జ్ఞీనగరీధిధీరేణుశిరోధారణయాపవాశ్యాధైతన్నగరకర్తృక మూర్ధాప్రణామా

మశాననరూపవాక్యాభాసస్వరమర్థితత్వాదస్యచ్చకావ్యలింగ ముక్త కావ్యలింగ
గోజ్జీవితమితిసంకరః ఇతిరసాస్వాదినీ ॥ ౧ ॥ యత్తు — త్రిదశపతయైతివిశేష్య
స్యసర్వోత్కృష్టాపి ధారయన్తి త్యభిప్రాయకతయాపరిక రాంకుర ఇత్యలంకా
రాన్తరస్యాపివర్ణనమ్ — తన్న. ధారయన్తి త్యస్యవాచ్యతయావ్యజ్యుకొటి
ప్రవేశస్యాముక్తత్వాత్ । సర్వోత్కృష్టత్వస్యత్రిదశపతిపదవ్యజ్యుత్వేపి తస్య
ధారణరూపప్రకృతవాక్యాభాస సుపపాదకతయా పరిక రాంకుర రావకారానంభ
వాచ్చ। ఏ తేనైవ-ఉత్తమాంగైరిత్యత్రాప్యత్కృష్టే రంగైరిత్యభిప్రాయకతయా
పరిక రాంకురః ఇత్యప్యసంబద్ధంచేదతవ్యమ్ । ఉత్కృష్టత్వస్యతద్విశిష్టాంగానాం
వాచాచ్యకత్వాపన్నత్వాత్ ధారణరూపప్రకృతాభాస సుపపాదకత్వాచ్చ॥ ౨౭

మన్దాధూతాల్ గన్ధవాహః ॥ ౨౮ ॥

మన్దంశనేః ఆధూతాల్ ఈషత్కంపితాల్ ఇతిరసాస్వాదినీ ॥ ౨౯ ॥ యత్తు —
ఆధూతాల్ సమస్తాత్కంపితాదితివాఖ్యానమ్ — తన్న. రసాలవనైజాధూ
ననాభివ్యాప్తైర్వివక్షితత్వైతస్యాః మహావాత్వైకసాధ్యతయా “అనైవమాన్ద్యంవి
వక్షితమ్,, ఇతి స్వేనాపివివక్షితమారుతమాన్ద్యప్రతీతిభంగప్రసంగాల్ । తస్మాదా
జ్యోతిఃకుషదధాక త్వమేవయుక్త మాచార్యోపదర్శితమ్ । మన్దమిత్యనేనచవిరళ
క్రమవాహిత్యరూపమాన్ద్యంవివక్షితం యదేవ శనైరిత్యనేనవివృతమాచార్యైరి
తిధ్యేయమ్ ॥ ౩౦ ॥

తస్యాస్తీరే వాసుదేవస్యధన్యాః ॥ ౩౧ ॥

లృట్ప్రియోగస్తు “అథసంపత్స్యస ఇతి,, శ్చుత్వసురోధేనఇతిరసాస్వాదినీ॥ ౩౨ ॥
యత్తు — అత్యవాసకరణాపేక్షయాభవిష్యతిల్పత్ । సతుశీరామభద్రకథనా
పేక్షయా । తేనకేమాందితూర్వంజాతేపివాసుదేవపదవర్తనైవదోషః - ఇతి-
తన్న. భవిష్యత్త్వస్యాత్రివక్తృధూతరామభద్రకథనాపేక్షత్వేపి రామభద్రకథ
నాన్తరకాలిక్యాంహస్తిశైలాపాన్తకృతవనతీనాం వాసుదేవపదవర్తనక్రియా
యాంవక్తృశబ్దప్రియోగాధికరణకాలవృత్తిప్రాగభావవృత్తియోగిత్వరూపస్యల్పద
ధాభవిష్యత్త్వస్యాక్షతత్వైవతదుపేక్షాయాఅయోగాల్ । సఖలుసమభివ్యాహృ
తథాత్పథాకియాత్వావచ్చేదేసల్పటాభవిష్యత్త్వంప్రత్యాప్యత ఇతి శ్చుత్వప్రతిః
ప్రమాణికి । యేనాత్యరామభద్రకథనప్రాక్కాలికవాసుదేవపదవర్తనక్రియా

యాంతదర్థబాధన్యం క్షేతాపి । సామానాధికరణ్య సాన్వయమాల్పేణైవోపప
తైఃతాదృశపుష్పత్తికల్పనేమానాభావాత్ । అన్యథాఅద్యకృతవా కేచిన్తేహ్రీ
ద్యవృష్టేపిమేఘైపరదినపాకవర్షాద్యభిప్రామౌణ్యే ప్రేరేపక్ష్యతి మేఘావర్షి
ప్రతిత్వాదిప్రామాణిక ప్రయోగాణామనుపవత్తిప్రసాదాత్ ॥ ఏవం - వాసకర
ణాపేక్షయాభవిష్యత్ ప్రమాదాయ లృడుపవత్తికరణమపినసత్ ! లృటాసమభి
వ్యాహృతక్రియాపేక్షభవిష్యత్ ప్రవృత్త్యానన్య కన్విదిషిప్రామాణిక ప్రయోగ
నుపలంభాత్ । వక్తృవాక్యాపేక్షయా భవిష్యత్ ప్రవృత్తిరెవానుశాసనసిద్ధ
త్వాత్ । అన్యథాచైతీయపాశానన్తరభోజనే నిర్మలైపిచైత్యఃపక్వాభోక్ష్యతి
ఇత్యాదీనాం రామోరావణంహత్యా అశ్వమేధానాహరిప్రతిత్వాదీనాంచసాం
ప్రతికప్రయోగాణాంసాధుతాప్రసంగాత్ ఇతి ॥ 3౧ ॥

సంచినానా సన్నిధతై ॥ 3౨ ॥

శ్యామలంహవ్యవాహమనువిదధతీశ్యామలహవ్యవాహఇవభాసమానా శీతలమి
తిపారేశీతోభవహనూమతఇత్యాదిపన్నిమి తైనకేచదిద్యదిస్యాచ్ఛీతలోగ్నిస్తదా
తత్సదృశీత్యధః... అయంపాఠస్తునాతీవసర్వరసఃభూయశ్శ్యామదేవలైలివక్ష్య
మాణతయాశ్యామలహవ్యవాహసాధమ్యోస్యేహవశ్యేవక్తవ్యత్వేన శీతలాగ్నిసా
ధమ్యోవణానస్యేహనుపయోగాత్ । ద్విరదశిఖరిసీమానద్దవాన్విద్దయోనే
స్థురగసవనవేద్యాంశ్యామలోహవ్యవాహఇతి వరదరాజస్తవెతిత్వైవాచార్యైర్వ
ణితైత్యావచ్ఛ-ఇతిరసాస్వాదిసి ॥ యత్తు—“శ్యామలఃసీలం హవ్యవాహమ
గ్నిమనుకుర్వతీ, ఇతివ్యాఖ్యాయ “ఇదఞ్చతురగసవనవేద్యాంశ్యామలోహ
వ్యవాహఇతి పూర్వాచార్యోక్త్యనురోధేన, ఇత్యుపస్తంభకమభిహితమ్ —
తత్రకేతేపూర్వాచార్యాః యేషాంతిథోక్తిమనురుద్ధ్యఇహభగవతామూలకృతా
“శ్యామలంహవ్యవాహమ్, ఇత్యన్యబద్ధిఇతిపూర్వాచార్యసూక్తిపరిశీలనధురీణా
స్త ఏవజ్ఞాతుమీశతే! చిత్రమేషామతిభూమిగామిసంప్రదాయపరిచయశాలిత్వం-
యల్ రసాస్వాదిన్యామాచార్యైఃశ్యామలఃహవ్యవాహమితిమూలపాఠనిర్ధార
ణాయ “ద్విరదశిఖరిసీమానద్దవాన్విద్దయోనే స్థురగసవనవేద్యాంశ్యామలో
హవ్యవాహఇతివరదరాజస్తవ ఆచార్యైర్వణితైత్యావచ్ఛ, ఇతినందభేదస్స
ప్రమేవతథోక్తే మూలకారీయత్వస్యదర్శితత్వేన రసాస్వాదిసీసర్వస్వసంగీహ

అధురీవరిహవిపరీతవణానమితి || 32 ||

...

...

...

సారాస్వాదీ కటాక్షైః || 33 ||

అస్వాదినీకలజగచ్చక్షుప్తైసప్సిద్ధానా శ్రుతిపరిషదామపి చక్షుర్భూతఃతద
 ధీసప్తవృత్తిక త్వద్వేదానాం । శ్రుతిపరిషత్కృత్య కన్వపిషయకసాక్షాత్కార
 స్యాపిన్వయమేవమేతుభూతత్వాద్వాచక్షుప్తేనరూపణమితిరసాస్వాదినీ ||
 యత్తు — “శ్రుతిపరిషత్కృత్య కన్వసర్వపిషయకసాక్షాత్కారస్య భగవదధీన
 తావచ్ఛక్షుప్తైసరూపణమ్, ఇతివ్యాఖ్యాయ “కథంశ్రుతినానిత్యత్వైతాసాం
 సర్వపిషయావగాహనస్య భగవదధీనత్వమిత్యుపశ్చన్నమ్ — తన్న. శ్రుతినాం
 నిత్యత్వైపితద్గతధర్మస్య భగవదధీనత్వేదాభికిరితపాతే । నిత్యచేతనగతానామ
 వ్యనిత్యసుఖదుఃఖాదిధర్మాణాం దిగ్భేదమునిత్యత్వస్యధర్మనిత్యత్వానియే
 తత్వాత్ || ॥ ఏతేన — నిత్యానామపిభగవన్నిత్యేచ్ఛాధీనత్వమితి సం
 దాయాత్ — ఇతినమాధానమవ్యసంబద్ధంచేదిత్యేవమ్ || ॥ యదపి - య
 ద్వాతాసాంసర్వపిషయావగాహనకేరి చక్షుప్తేనాభ్యవసీయతే తద్దైతుత్వా
 ద్భగవత్తత్త్వైవసృపదేశః - ఇతిపక్షాన్తరమ్ - తదపిస. “భగవత్తత్త్వక్షుప్తేన
 రూపణాద్యూపకాలంకారః, ఇత్యధీచ్యవస్వేయోక్తిపిరోధాత్ । మేతుమేత
 మద్భావాదిసా తత్త్వైవదేశస్తలరూపకానునైషసాన్యకైరమవ్యక్తత్వాత్ । ఏ
 మ-చక్షుఃపదేనసాధ్యససానవృత్త్యావగాహనకేరి ప్రతిపాదనతదనన్తరసారో
 పవృత్త్యాభగవత్తత్త్వప్రతిపాదనమితి యుగపదేస్త్రిన్పముఃపదేసారోపసాధ్య
 వసానవృత్త్యాపరిస్పరివిరుద్ధయోరగీకారప్రసంగః || ॥ యదపి - శ్రుతిపరి
 షదాంచక్షురిత్యనేన తాసాంపరిమపేమాస్పదత్వం భగవతివ్యంజయతాపరిమ
 తాత్పర్యవిషయత్వముక్తంభవతీతి- అదపి సప్తికితచక్షుఃపదవివరణప్రతికూలమే
 వ । సాక్షాత్కారమేతుత్వరూపసాధర్మ్యపురస్కారేణైవచక్షుష్ట్యరూపణ
 స్యపూర్వంవివృతతయాచక్షుఃపదేన పరిమపేమాస్పదత్వస్యంజనాయాలసంభ
 వాత్ । పెమాస్పదత్వరూపసాధర్మ్య మూలకరూపణాంగీకారేహ తథావ్యం
 జనోక్తిసంభవః || 33 ||

...

...

..

మధ్వానకం వీజయేస్తంత్రమేవ || 34 ||

దేవ్యాఃమహాదేవ్యాభ్యామ్యాశ్చియైశ్చిరసాస్వాదినీ || యత్తు—దేవ్యాః

మహాదేవీనామ్నః శ్రీదేవ్యాః “మహాదేవ్యైచవిద్మహే,, ఇత్యాదిశ్శ్లోకాంత
 త్త్యైమహాదేవీనామత్వమితి - తన్న. హస్తిశైలేచిహాత్తనాఅవతీర్ణాయాహి
 శ్రియఃమహాదేవీతినామ దివ్యదేశాన్త రావతీర్ణదేవీవ్యావృత్తతయా అసాధార
 ణమ్! యదేవ “పరుందెవి,, ఇతిద్రామిడభాషాయాంప్రధితమ్ । తత్రచ “మ
 హాదేవ్యైచవిద్మహే,, శ్శ్లోకాంతాహరణమనంబద్ధమేవ । నఖలుసాశ్శ్లోకేరేత
 దచాఽవిషయీ! । నిఖలవిభవాచాఽదిసాధారణదేవీనామ్నశ్చనప్రకృతౌపయో
 గః! అన్యథా “దేవ్యాః శ్రీనామ్నః శ్రియం దేవీమిత్యాదిశ్శ్లోకై,, త్యాదివ్యా
 ఖ్యానస్యాపిప్రకృతేనముచితత్వాపత్యైరితిదిక్ ॥ ౩౫ ॥

జాతప్రీతిః సచిభక్తావకాశాః ॥ ౩౬ ॥

మధ్యమం అర్థచోళదేశమధ్యమమితి రసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — కాం
 చీచోలదేశయోమధ్యధ్వజసంజనపదమితి—తన్న. జనపదపూర్వోత్త రావధ్యః
 జనపదవాచిపదాధ్యామేవ నిర్దేశప్రవృత్తయా చోళపదస్యజనపదవాచిత్యేపికా
 జ్యోపదస్యజనపదవాచితావిరహేణ తథావివరణానంగతః ॥ కాజ్యోపదంహి
 “కాజ్యోస్యాన్తైఖలాదామ్నిప్రభేదేంగంస్యచ,, ఇతికోశాన్నగరివశేషపర్యా
 యః! యదిత — కాజ్యోచోలదేశయోరిత్యన్య కాజ్యోదేశచోలదేశయోరిత్య
 భేదాత్కృత్యచ్యతే తదాత్సన్ధ్యవర్తిజనపదస్యాప్రసిద్ధిః । అన్తాఃస్త అర్థచో
 లదేశయోమధ్యమోజనపదస్తుద్దీప్తవర్ణలమేవప్రసిద్ధ్యతీతినానుపపత్తిః ॥ ౩౬ ॥

సన్ధ్యారాగం నెత్రతనవనే ॥ ౩౭ ॥

జ్యోత్స్నాత్తిమిరకలహమితిపాఠోల్లెఖకస్థలనకృతఇతిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు
 జ్యోత్స్నాత్తిమిరకలహమితిపాఠే జ్యోత్స్నాచిత్తిమిరజ్జ తయోఃకలహంయ
 ద్దకలహవత్జ్యోత్స్నాత్తిమిరేచేత్యధః! కృదభిహితౌభావోద్రవ్యవత్ప్రకాశతే
 ఇతిన్యాయాత్ - ఇతి - తన్న. ఏతావతాపితత్వాచే ఆచార్యాభిసంహితాయా
 రూపకప్రకరణానురూధాన్వయానంగతైరపరిహారాల్! యథాహితత్వాచేకలహ
 పదార్థప్రాధాన్యేకలహాపాళికాపీడగభైః కైశైరిత్యతీయాన్తార్థస్యతథా
 విభకతయాచోపమానాభేదస్య జ్యోత్స్నాత్తికలహవిశిష్టతీమిరరూపాపమయాన్వ
 యయోగ్యస్యఅన్వయానుపపత్త్యా అనన్వితార్థకత్వంరూపకప్రకరణభంగశ్చర
 దైవకలహవిశిష్టయోఃజ్యోత్స్నాత్తిమిరయోః జ్యోత్స్నాత్తిమిర కలహపదార్థ

తావ్యస్యవగమేపి తావేవదోషాజగరూకా ॥ వస్తుతస్తు — తావ్యస్మాత్తిమిర
కలహాపదస్యకలహాదిశ్చ తావ్యస్మాత్తిమిరాథాకతావ్యభిధానంశ్చాత్తమర్యాదా
విరుద్ధమేవ తావ్యస్మాత్తిమిరయోః కలహాఇతిస్మృతీతత్పులససమానపున్యన్మైత
స్తి ఉత్తరపవాహోపసంజనత్వస్య పూర్వపదార్థప్రాధాన్యస్యచ “ప్రథ
మానిదిశ్చైవ సమాసఉపసంజనమ్, ఇత్యాద్యనుశాసనేనుద్దస్య న్యాయసహ
సేవాపస హాపయితుమశక్యత్వాత్ । అన్యథాహిసా ఉపసంజనసంజ్ఞా స్వ
స్త్వచేదలరహస్యత్రిభాష్యాహ ॥ ॥ ఏతేన — అన్యసన్యాయస్యాయమర్థః-
కృతాకృతంబేన లభిసి యథాఽపి సిద్ధానస్తాపస్మాదాత్మినిః దృష్టవత్ దృ
ష్టానంకావలభిసతే దృష్టానదితసచ మ్యంతాద్యపి । దృష్టవిశేషతాపస్మా
పిచాకా లభియంతుని — తన్యాన్యార్థవినిర్దేశమపి నవ్యన్యాయము కృ
మిత్యుక్తికృతమ్ — ప్రకృతస్యకలహాన్తీతివుక్తావిశిష్టకలహాద్యుత్సగమా
నరూపస్యకృతస్త్వాధావాత్ । అరివచనాభ్యాత్ సంగత్యుద్దగస్య సిద్ధానస్తా
పస్మాదా లభియంతునితావిరహశ్చ ॥ ॥ ఏతేనైవ — అరివచనాహా న్యాయ
మన్యస్త్వాయుసాహాచ్యమ్యుక్తిర్థావనిగం । ఉపయోగసాన్యస్త్వలక్షీను
ల్లగమన్యమోర్విస్త్రిలక్షీమన్త సాదృశ్యమ్యుక్తిర్థావనిగం చసంగచ్ఛతే - ఇన్య
ప్రయక్తంబలంబం ॥ ॥ నియమంబుద్ధయోగవిధానస్యవత్త్వాధావాత్ ।
తత్త్రివిధార్థావనిగంసన్య వర్తనీతితాథావనిగంబంబంబుద్ధలభిర్విగప
రత్వాధావాత్ ॥ అన్యథా “యన్యసామవస్థితీరేనన్యాయా, ప్రాప్యోగితావ
చ్చేదకావచ్చిన్నంబుద్ధానన్యాయా, ఇత్యాన్యాయైరేకపదపంచదాదివ్యత్యాసపుర
స్కరంబైయంబుక్తేఽపిదర్శితానామధానాన్యాయాత్వావన్తే ॥ ॥ తర్వాత
స్తు — కృదభిహితఇచ్చెత్ - సాంప్రదాతు మెత్ ఇతిసూత్రేమహాభాష్యకా
రచ్యవాక్యమ్ । యథా — “అభివృద్ధివిశేషస్యైభిహితస్యకృదభిహితస్యచ
కృదదిసాంభావా దృశ్యవప్రకాశతే, ఇత్యాది । తథాచతిక్ష్ణుదభిహిత
యోర్భావయోర్నిగంసంభావనన్యాయత్వదిదన్యాయత్వరూపైలక్షణ్య ప్రతిపాది
నపరమేవత్ । సతుధావకృదనైభావప్రాధాన్యభజ్జాయపివృత్తమ్ । తథాచ
తద్వాక్యస్యభావాపసంజనత్వసాపసంజనతా భాగ్నికృతమేవ “అమృతరసప్ర
సృద్ధిమాన్వీకరూః, “సాహచర్యనియమోవ్యాప్తిః, ఇత్యాదాప్రాచామర్యా

చాక్షు కెమిశ్చిన్ని బంధనకారితాంతమదాహరణపూర్వక వర్ణనణనమితి
గప్తం యహ్యతిమహోబ్రహ్మాహ॥ ఏతన్వైః — శంసయిపాత్రిః
కొద్దికొనాంసంత్రాన్తిమాత్రాస్తాః తరేషామ్ । క్షణమనమమేదృశ్యవ
డయశీః ఇత్యాహాహ్వ్యుచ్చస్థి నభావప్రాధాన్యభజ్జనైః ద్వార్ధాణాం సాధ
యశ్చిన్నధ్యయమ్ ॥ ౩౬ ॥

స్వరాలోపమిత నిత్యమక్షయమ్॥ ౩౯ ॥

[illegible]

నీయతా హేతుత్వవివక్షణమ్! తతశ్చ దీపవత్తే- స్ఫారిత్యాదివిశేషణస్య ప్రార్థనీయ
తా హేతుతయా కావ్యలింగస్యాచార్యోపదర్శితస్యానుక్తిరప్యయ్యుక్తైవేతిబోధ్యం॥
తదిదం సర్వం సుగమమత్యక్యాం రసాస్వాదినీసూక్తిం సావధానం పరామృశతామ్ ॥

పక్షద్వయేపినస్తురితివిశేషణస్యకుశలాధానంప్రతిహేతుత్వాత్కావ్యలింగమితిర
సాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు—నస్తురితివిశేషణస్యకుశలాధానాహిత్యాభిప్రాయ
కత్వాత్పరికరఇతి — తన్న. ప్రణమ్యకృష్ణంసహనాపాంసుక్తిప్తేమహితలే । ని
ష్కల్తయోధవేత్సవ్యోలలాటేపాంసుమణ్డనాత్ ॥ దుగ్గంసంసారకాంతారమపా
రమభిధావతామ్! ఏకఃకృష్ణనమస్కారోముక్తితీరస్యదేశిః! ఇత్యాదిభిఃప్రమాణై
రత్రైవాచార్యైరుదాహృతైస్సేవ్యాప్యనూదాహృతైఃనమనస్యకుశలాధానహే
తుతాయాస్సుటతయానస్తురితివిశేషణస్యకుశలాధానహేత్విధాన్తరస్యజ్ఞకతాక
ల్పనస్యానావశ్యకత్వాత్ । యస్యహివిశేషణస్యప్రకృతార్థహేతుత్వం ప్రమా
ణాన్తరైర్నావధృతం తస్యహిప్రకృతార్థహేత్వేనప్రజ్ఞాకత్వవివక్షయా పరిక
రకథనమాలంకారికసమృతమితి ॥ ౩౯ ॥

స్నిగ్ధచ్ఛాయం మానసనై ॥ ౪౦ ॥

చిచ్ఛేదయనే ఇత్యస్తాత్సావాదికాద్ధాతొరిత్యాదిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు—
చిచ్ఛేదయనఇత్యస్తాద్భావాదికాద్ధాతొరితి — తదిదం రసాస్వాదినీసర్వస్వ
చార్యస్యనిదర్శనమ్! రసాస్వాదినీముద్రితకాశేహిసావాదికాదిత్యన్యస్థానైభావా
దికాదిత్యక్షరయోజకదోషేణనివృత్తిమ్ । స్పష్టంచేదంశుద్ధాశుద్ధసత్యికాయాంర
సాస్వాదినీముద్రితకోశే ॥ ౪౦ ॥

కుర్వన్నానా పఞ్చబాణస్యగతై ॥ ౪౧ ॥

పాదన్యాసస్య క్షమంహితంయథాస్యాత్తథా! యథా స్థాకమపిచరణయోశ్శర్క
రాదివ్యతికరప్రయ్యుక్తకైశ్చవిసంస్థితానస్యాత్తథేతిధావ ఇతిరసాస్వాదినీ ॥ ॥
యత్తు — క్షమంయోగ్యమితి— తన్న. తథాసతి“పాదన్యాసాచితం, ఇత్యై
వనిబద్ధైతాచార్యైః । నతుకషయోగరూపవిటవణఘటనా! తస్మాత్తమపదస్య
హికార్థకత్వమేవాత్రాచార్యాభిమతమితిబోధ్యమ్ ॥

సోగ్రతావేగాదథ మాక్తికౌఘైః ॥ ౪౨ ॥

నీమోఃకెశనీమోరస్తః! అన్తరంమధ్యభాగఇత్యర్థః...సాస్వాదినీసీమన్తవాక్

తంకరోతితిసీమన్తయన్తి ... యథా విద్యుల్లశావదుజ్జ్వలంత్యాసీమన్తరేఖయాఘ
నాఘసబృన్తమివచిహరనిశురుమ్మమ్ముగతి తద్యదుభయథావిభక్తః క్రిముకనివహ
శ్యామలోయంజనపదః ... అనయామధ్యేప్రవహమానయాసముల్లసతీతిధావః
ఇతి రసాస్వాదిని ॥ ॥ యత్తు — సీమన్తయన్తిసీమన్తవన్తం కేశవేశవన్తం
కుర్వతీఇతివ్యాఖ్యాయ సీమన్తమస్త్రీయాస్త్రీణాం కేశమధ్యముదాహృతమి
త్యాచార్యోదాహృతకోశస్త్రేనోదాహరణమ్—తన్న. కి బరీ కేశవేశఇతికోశేన
కేశవేశస్య కి బరీస ర్యాయతయా సీమన్తపదస్యాత్రకేశవేశపరత్వేఉపదర్శితకొ
హోదాహరణస్యాప్రయోజకత్వాత్ । కి బరీవన్తంకుర్వతీత్యర్థస్య ప్రకృతతలసం
గతేశ్చ । చాలజనపదస్యమధ్యే ప్రవహమానయాకాపేర్యాద్యేధావిభాగప్రతితి
హి వివక్షితాత్మి ।

అథఅన్తరమితిరసాస్వాదిని ॥ ॥ ఏతదాదిశ్లోకత్రయస్త్రేకవాక్యతయాన్వయో
జ్ఞీకార్యసామ్యేతిసంబుద్ధ్యనుసారాత్ । సంబోధనపదంహి మధ్యమపురుషక్రి
యాయామన్వయేనైవ పర్యవసితాకాంతంభవతీతిస్పష్టం శబ్దేన్దుశేఖరగాక్యపడి
యాదా । అస్మిహితదన్వయయోగ్యమేకాన్తరితవక్ష్యమాణపద్యేదగ్గత్యసీతి మ
ధ్యమపురుషక్రియాపదంఅతవీవాస్తాదనన్తరపద్యద్వయేసంబోధనపదాన్తరంనా
పాత్తమ్ । ఉపాత్తంత్యస్తాచ్చతుర్థేపద్యేసామ్యే త్యేవసంబోధనపదమ్ । తస్మా
దత్రత్యస్యసామ్యేతిసంబోధనస్యేన అత్రత్యాభవద్భాధాస్య నీలీవనపరిచయా
నన్తర్యస్య “తస్మిన్ద్రవ్యస్య, ఇత్యేకాన్తరితపద్యస్థాయాం దర్శనకీయాయామన్వ
యఇతిధావః ॥ ॥ ఏశేన— తాదగ్గత్యసీతి శేషః । అథేత్యన్వయాయురొ
ధాత్ - ఇతిపరాన్తమ్ - అనధ్యాహరణైవోపపత్తైర్వణిత్తత్వాత్ ॥ ॥ య
దపి—అతేదంబోధ్యమ్ - ముగలానన్తరారంభవత్సకాత్యైర్నూప్సఫోలథే
త్యాదికోశేషుదేశకాలసాధారణస్యానన్తరశబ్దస్త్రేనోపాదానాత్కాలస్యేవదేశ
స్యావ్యనన్తరశబ్దార్థే త్యేదాధకాదగ్గతేన ప్రకృతేలభశబ్దస్య దేశానన్తర్యపరత్వ
మేవయుజ్యతేఅథస్యన్తతైత్యన్వయసంభవాత్ । పరన్తు - ఆచార్యాణామిదృశే
నప్రయోగణాన్యప్రామాణికత్వమనుమీయతే । ఆర్యప్రయోగాన్తరంత్యనేషణీ
యమితి — తన్న. దేశానన్తరేకవిదవ్యధశబ్దస్యప్రయోగవిహాత్ । ప్రకృ
తస్యదప్రయోగస్యప్రకారాన్తరేణైవోపపత్తైరుక్తత్వాత్ ॥ వస్తుతస్తు - ఆశన్త

రసవాచీభవభక్తికిరీయానస్తర్యచూత్రవాచీ । యథోక్తంవారీకకృతా - నచాప్య
త్రాభవజ్ఞేనశాస్త్రసంబంధఉచ్యతే । సమృద్ధిక్రియయాహ్యోషణ్యూతేశాస్త్రా
చ్చతేపునః ॥ ఇతి ॥ తిదేమంతభవభక్తిస్యకీరీయానస్తర్యవాచకతీయా శాస్త్రయా
పశ్చాత్తనస్తర్యవోధకతాయామీన వారీకకృతానిరాకృత్యై దేశానస్తర్యవాచక
త్వంసప్యప్రేప్యైతేమహామితిసుధియోవిదాంకుర్వన్తు ॥ ౪౨ ॥ ...

సహోత్సంగా పూగాః ॥ ౪౩ ॥

మధునాంపరిమతైస్సౌరైః ఇత్యాదిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యన్తు — మధు
నాంపరిమతైః పరిమలఃద్భిమః ఘభిరిత్యథః ఇతి — తన్న. యథాపూతాధే
దాధకవిహితే । తథాధేనస్యభవచర్యాదయాకథిచ్చిదప్యలాభస్యసద్వ్యాసా
మితిపద్యే విస్తరేణాపరిపాదితత్వాన్ని ॥

అత్ర సహ్యక వైస్యసన్యేతి స రంభిత్వంగాదేవోత్సంగాత్ ద్విజానామే
వద్విజానామిశ్యాది శ్లిష్టరూపకేనసహ్యవాచరూపితమపి జనకత్వాదిరూపణం
గమ్య ఇశ్యేకదేవిచిరీయానకమ్ । తన్మంత్రావ పూగకర్తృకవాసయిత్వ
త్వోత్పిత్వై త్వనమోరంగాంగిభావనకరిః । సహ్యక స్తేతికావేరీయాత్రాభిన
ద్ధౌ బహు- సీమేవ్యత్తానై .. కర్పాశ్చిన్నచోభిదావ్యత్తానై పశ్చిమత
ఇతిసమాసోక్తిః । తదుజ్జీవితావపూగకర్తృకమధుపరిమళకే అకావేరికమేక
వారయిత్వత్వోత్పిత్వైతిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యన్తు — కావేరికత్వాన్తేఽన్యో
మానేజనకోత్సంగాత్ భాత్రాదినాభతా రంభిమమానాయాః సహాయావృ
త్తాన్తేఽపతీమతఇతిసమాసోక్తిః । తయావోత్థావ్యమానాపూగానాంవాసయిత్వ
త్వోత్పిత్వైతా పూగమబధ్ధస్యపహారసమారోపరూపసమాసోక్తిగదైవోత్థా
వ్యతఇతితస్యాశ్చతయోశ్చాంగాగ్గీభావసజ్కరః । అగ్గీన్యోరృత్పిత్వాసమాసో
క్తోపిసమప్రాధాన్యసజ్కరఇతి- తన్న. యదన్నీయమానత్వాదివిశేషితకావేరిక
మేకకక్రిముక కర్తృకవాసనవృత్తాన్తేప్రస్తుతేభాత్రాదినీయమానత్వాది విశేషి
తసహాధాకమేకబద్ధబృన్దకర్తృకభావనవృత్తాన్తసమారోపరూపాయా ఇహవి
శిష్టసమాసోక్తై రకత్వేనసమాసోక్తిద్వయాభావనఉత్తరీత్యాంంగాగ్గీభావసజ్కర
స్యసమప్రాధాన్యసజ్కరస్యవా అసతారాత్ । నఖలు “అయమే ద్దీముఖం
పశ్యే, త్యాదౌపరిపదాధేంసాయకవ్యవహారనాయికావ్యవహారసమారోప

దిధేదేనమాసోక్తిభిద్యతే || ౪౩ ||

...

...

తస్మిద్విక్ష్యసి..... సంపదంపుష్కరిత్యః || ౪౪ ||

యత్తు — పుష్కరిత్యన్సంపదంసంపద్యక్తాపుష్కరిమిత్యర్థః - ఇతి- త
న్న. యథాశ్చిత్ తేదాధికవిహితే । తథార్థస్యశబ్దమర్యాదయా కథశ్చిద
వ్యలాభచ్యుప్తాగవాపెదితత్వాచ్చ ||

సత్త్వేదివ్య దెవమాద్యమ్ || ౪౫ ||

అత్యమంహామామామ్మరకతిమిదేష్యపమాభగవతిజలధితనయాపితితత్వారోపా
త్ ... రూపకం ... శీలంగరాజవిషయకతిభావంప్రతిష్ఠైస్సంచారిణో
జ్ఞత్వాత్ ... పెయోలక్కరి ఇత్సాదిరిసాస్వాదిని || యత్తు - “ధావ
తిత్వరిరింగధృతిస్తరీతియాసత్, ఇతివ్యాఖ్యాన “దెవంచానీతి స్తరణస్య
భంగ్యస్తరణోక్తావర్యామోక్తమ్ — ఇత్యలక్కరికథనమ్ — తన్న. అ
భిధానలైత్వరితస్తరణలాక్షణికతయా వాచ్యకయ్యాపన్నస్యస్తరణస్య భంగ్యస్త
రేచకసాభావనసర్యామోక్తాననశారాత్ || సఖిలు “ముఖంవికసిత్సితమ్,
ఇత్సాదౌపర్యామోక్తమ్ గీవర్షంత్యాల్లక్కరికాః || అతఏవ పక్కజనవ్య
తేకాన్తాముఖమైగాహలైమనః । ఇత్సాదౌగాహర్యాదేస్సరణలాక్షణికతయా
స్తరణాలక్కరివణనమాలక్కరికాణాంసంగచ్ఛతే || ౪౬ || ...

చారాకాన్తంతదనువిపినం దుర్జనానాం || ౪౭ ||

పాణ్డూనాంరాజపాణ్డ్యః...తెత్రిసాధనాపాన్డ్యః.. దేశేరౌప్యచారికఇత్సాది
రసాస్వాదిని || యత్తు — పాన్డూనాంజనపచానాంరాజానపాణ్డ్యః
పాన్డూన్యః ణితి వ్యక్త ఇతి — తన్న. ద్విణః లెత్తద్రాజాఇతి తద్రాజసంజ్ఞ
తయా “తద్రాజస్యవహుమలైనైవాస్త్రియామ్, ఇత్యనేసలుగ పత్త్యాపాన్డవ
ఇత్యనేస సాధుతియాపాణ్డ్యశ్శిస్యసాధుత్వాత్ । స్పష్టంబంపాన్డూన్య
ణిత్వతికాముద్యామెస || తస్మాత్ పాన్డూనాంరాజాపాన్డ్యశ్శిస్యసాధుతివాం
ద్యాః । జనవాదినోజనపద్యుత్తిరుచారాదితిసాస్వాదిన్యక్తమేరయక్తమ్ ||
ఏతేన — అత్య రాజవాచకస్య దేశేదౌపచారికంప్రయోగః । నాలాశ్చపా
ణ్డ్యశ్చతయోరస్తరే ఇత్సాద్యవ్యయక్తమితివ్యక్తికృతమ్ || ...

నిత్యావాసం విభాతి || ౪౮ ||

విభాతివిశేషణదీప్యతే ... ఇత్యాదిరసాస్వాదినీ || || యత్తు - అయమాశయః
 నగాహనైగంగామిత్యాదుక్ రీత్యా శివజటాసారత్వేన స్నానాద్యనర్హమితికే
 మాచిద్వచనీయమపినాత్యగిచ్ఛదస్తి | అప్రాప్త్యేవశివశీషణం వృషభాద్రావవతీ
 ర్ణ త్యాదితి | అతపివప్రమాణానుసారిభిరాచారైః “సవిత్రి... దివ్యతటినీ, త్యా
 దికముక్తమితి — తన్న. యతిపతిదయాయాంగాత్పరూపణపరస్య సవిత్రి
 ముక్తా నామిత్యాదిపద్యస్య గంగాయాం ప్రపన్నజనాస్పృశ్యత్వశిశ్జావారణ
 త్యానంభవేన అతిపివేత్తు్యవష్టమ్భసంగతేః | తస్మాత్ అనుశాసనికాదిప్రమాణోప
 న్యాసపురస్కరంరసాస్వాదినీదర్శితంతచ్ఛజ్జావారణమేవయుక్తమిత్వనధేయం ||
 పశుపతిజటాస్పర్శశూన్యమితిగంగాపేక్షయావిశేషాక్తేవ్యతిరేకాలజ్జార
 శ్చేతిరసాస్వాదినీ || || యత్తు - దివ్యంపాథస్యాక్షాన్నిపతితమితివక్తవ్యేవశుపతి
 జటెత్యాదిభిః గృహ్యతైః ధనాత్పర్యాయోక్తమితి - తన్న. నాక్షాదిత్యస్యావ్యవధా
 నార్థకస్యపశుపతిజటానిపతనాదివ్యవధానరాహిత్యాధికతయా వాచ్యకత్యాప
 న్నస్యసాక్షాన్నిపతనస్యవ్యంగ్యత్వానంభవో వర్యాయోక్తానుత్థితే || ౪౯ ||

ఈశాదస్తాః దేశాః || ౫౦ ||

సిక్తానికృతసేదనాని సస్యానియేషుతాంస్తథాధూతాః | ఏతేనసస్యానాంకష్టవి
 దప్యమ్లానతయాపరిపూర్ణఫలాధాయకత్వద్వ్యోతితమ్ | ఏతావతాదేశానాంధా
 వ్యసమృద్ధిచూచితా ఇతిరసాస్వాదినీ || || అనైసస్యపదస్యప్రీహియవాద్యో
 షధిపరత్వంలాకప్రసిద్ధమేవాత్యగృహీతమితిస్పృశితమ్ || || యత్తు — అత్య
 సస్యపదంతద్దైతువృక్షాదివరంబోధ్యమ్ | వృక్షాదీనాంఫలంసస్యమితితత్ఫలస్తేవ
 సస్యత్వానుశాసనాత్ | ఇతి - తన్న. సస్యపదస్యవృక్షైర్వచిదప్యప్రయోగాదన
 నుశాసనాచ్చవృక్షాదివరత్వానుపపత్తేః | “కణిశంసస్యమంజరీ, “ధాన్యాఘృ
 వృష్టిసస్యానాంవరిపూర్తింకరోతిసః, “పరిణతఫలసస్యాంప్రాన్యచోలక్షితింకిం,
 ఇత్యాదౌషధిమాత్రేహిసస్యపదంప్రయజ్యతేతస్మాత్ “యత్రాన్యాఽషధయో
 మ్లాయస్తైలైతైమోదమానాస్తిష్ఠన్తి, ఇత్యాదిశుశ్రీమూలకే “వసస్తైసర్వసస్యా
 నాంజాయతేపత్రశాతనంమోదమానాశ్చతిష్ఠన్తియవాఃకణిశశాలినఃఇత్యాదిస్తై
 తివదనేస్థానప్రమాణానురోధాత్సస్యపదస్యావధారితమోషధిపరత్వమేవహయ
 క్తమాశ్రయితుం | అతపివాన్యదేశవిశేషణస్యధాన్యసమృద్ధిద్వ్యోతకత్వంసేవీనాపు

క్రముపపద్యతే । ధాన్యానిహ్యోషధిఫలాన్యైవధవన్తి । నవృక్షఫలాని ॥ ఏతేన—
 తైత్తిగతః ధాన్యం సస్యమిత్త్యన్యే । యద్వా-సస్యనామపిసిక్త త్వైకైముతికన్యా
 యోనివృక్షాదినామతిశయేనసిక్త త్వ సిద్ధ్యతీతిహోభ్యమితి-వక్షాన్తరమప్యయ్యుక్తంవే
 దితవ్యమ్ । సస్యపదస్య తైత్తిగతధాన్యవాచకతాయాః పరకృతానుపయ్యుక్త్యాత్
 వృక్షాదిసేకాతిశయపాతుభూతాయా ధాన్యస్యసిక్తతాయా ఇహవివక్షితత్వే ధా
 న్యానాం క్షేదనసాంకురభావాద్యావత్త్యా ఆతివృష్టిజనితమర్భిక్షవగ్రసంస్లేపవశ్రీ
 తిప్రసంగాద్వివక్షితధాన్యసమృద్ధివృత్త్యయథంగపరిసంగాచ్చ ॥ ...

పుణ్యోనాం యజ్ఞదానఫలపరిపూర్ణమిత్త్యుక్తానామిత్యాదిరసాన్వాదిన్ ॥ ॥
 యత్తు—పుణ్యోనాం యజ్ఞదానాదిసాధ్యధర్మాణామితి— తన్న. యజ్ఞాదీనా
 మేవధర్మతయా పుణ్యపదార్థత్వసంభవే తత్సాధ్యపూర్వవర్త్యవరతాశ్చయ
 ణస్యాన్యక్తత్వాత్ ॥ తత్సాధ్యపూర్వస్యఆత్మధర్మతయాతదాహసత్వస్య దేశే
 ౭-సంభవాచ్చ । కర్తాదారత్వినః మేదగ్ధపూర్ణమాసాధ్యాయజేత్, “సజ్ఞ
 యోయజ్ఞయోదేశః, ఇత్యాదిసుశిష్టాదిల దేవవ్రతపన్నందేశస్య ॥ యజ్ఞాది
 క్రియాయాధర్మ రూపత్వందగిన్యక్రియాగుణాదీనాం ధర్మత్వస్థాపయిష్యతే ।
 లేషావైర్హియకత్వేపి సతాద్యుపేక్షణధర్మతాగతి వాతీకభాష్యాదిష్యేవద్య
 వ్తమితిశక్ ॥ ॥ యదపి—సాంకర్యానాంజనపదానాం రాజానః పాండ్యాది
 తివివరణమ్—తదస్యసమంజసమితి కారాణ్యన్తమితిక్లౌకపవనిరూపితమ్ ॥ ౫౦

ముకాజాలై ముక్తామయత్విమ్ ॥ ౫౧ ॥

హంసస్యతామృపణీ-సలిలరూపత్య తచ్ఛుక్తస్త్వస్యంలగ్నత్వరూపకారణవైధు
 ర్యేపిమాక్తికత్వేనపరిణామరూపకారోస్త్వత్వైర్వర్ణనాద్విభావనావిశేషః ఇతి
 రసాన్వాదిన్ ॥ ॥ యత్తు — హంసస్యమాక్తికత్వపరిణామాసమృద్ధైపితత్వ
 మృద్ధోక్తైరతిశయోక్తిః । నాచముక్తామయశ్చ క్లేషభిత్తికాభేదాధ్యసనాయమూ
 లకాతిశయోన్ముత్తాపి లేతి — తన్న. ముక్తామయశ్చ క్లేషేణ మాక్తికత్వనిరా
 మయత్వయోరభేదాధ్యసనాయేగతి నిరామయత్వసమృద్ధవతి మాక్తికత్వపరిణా
 మాసమృద్ధోక్తైరసంభవాత్ । అన్యథా-భేదాధ్యసనాయస్లేపనిష్ఫలత్వావతైః ॥

స్థిత్యాతత్య వ్యతీయాః ॥ ౫౨ ॥

ఉభయతఃపాశ్వాద్యయే విద్యమానయోః శైలయోరితి రసాన్వాదిన్ ॥ ॥ యత్తు

ఉభయతః వేలాయామేవ స్థానద్వయేతవపాశ్వర్యద్వయే ఇతియానత్ — ఇతి-
తన్న. పాశ్వర్యద్వయేవేలాసమ్భుద్భిత్వస్యేహ విపక్షితత్వేన త్వేవపాశ్వర్యద్వయవ-
త్తైలశృంగయోరటనిస్థానీయత్వలాభేన వేలాయాః చాపత్వారోపసంపత్తే
“వేలాయాఃపాశ్వర్యద్వయః, ఇతివిచరణస్త్యేనయుక్తత్వాత్ ॥ స్పష్టికృతంచెద
మాచార్యైః- వెలానుబద్ధో భయపాశ్వర్యవర్తిగిరిశిఖరాభ్యమ్బజితయైకీ భూయ
స్యందమానానాం స్తోతసామభియుఖమేలనేన వక్ష్యమాణవేలారూపచాపమా
ర్చిత్యేన రూపణమితివేదితవ్యమిన్యనేనందభేదాః ॥
చారువిష్ణురఘూప్రేరితివిశేషణస్య స్తోతస్సుమార్చిత్యావరోపానుగుణ్యాభిప్రా
యగర్భత్వాత్పరికర ఇతి రసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — ఉభయతావత్తైవ
శ్చారువిష్ణురఘూప్రేరిత్యనయోఃప్రాప్తగుణత్వం ప్రతిహేతుత్వాత్కాన్యలింగ
మితి — తన్న. తయోర్విశేషణయోస్సోతాభేదేషు మార్చిత్యావరోపాపయిక
తయోనాపాత్తతయా మార్చితప్రాప్తానహేతుత్వాత్. స్తోతస్సుమార్చిత్యావరోపే
సతిమార్చితప్రాప్తాహేత్వస్తరానపెక్షణాచ్చ ! మార్చిత్యావరోపద్వారామార్చి
ప్రాప్తిహేతుత్వవివక్షాయాంచ మార్చిత్యావరోపావయోగిమార్చితసాదృశ్యాభిప్రా
యగర్భత్వాత్తాదృశవిశేషణయోః పరికరాలజ్ఞానరచిత్యేవయుక్తమ్ ॥ ఉభయ
పాశ్వర్యగతతైలశృంగావతీణచారువిష్ణురఘూప్రసోతాభేదనిష్ఠాభేదప్రతియో
గిమార్చితప్రాప్తిమంతం వెలానిష్ఠాభేదప్రతియోగినంచాపం ఇత్యాదిహితత్రివా
శ్యాభేదః ॥ ౫౪ ॥

దావానక్తం పయోధిమ్ ॥ ౫౫ ॥

అత్రవి ద్దుగ్ధమలతారణ్యానువిద్ధప్యసాగరస్య దావానక్తంవనమివేత్సవమానాం
మాలారూపేణదర్శితత్వాత్ మాలాపమేతి రసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు—దా
వానక్తంవనమివేత్సాద్దుగ్ధపమానానాంబహూనాం దర్శితత్వాద్బహూపమా—
ఇతి — తన్న. ఉపమానమాత్రాబాహుల్యవన బహూపమాప్రసారాత్ ॥ యథా
క్తమాచార్యైరత్యేన— “మాలాయాయుధైకేనపుష్పేణావరస్యగ్గిధనంతథోప
మానాం వరస్పరసమ్బంధాన్తాలోపమైషావ్యవహీయతే । వనంవిధవైవిత్యవ
వైషా । కేనలముపమానదాహుర్వేతు బహూపమేత్యనయోర్భేదః ॥ సాచైవంల
క్ష్యలైతత్త్యేన- చక్షునాదకచక్షుగ్రంథద్విత్యాదిశీతలః । స్పృశ్యస్తవేత్సతిశయం

హంససందేశటిప్పణి

బోధయన్తి బహూపమా! ఇతి ,, ఇతిసందేశే । పశ్యతేతూపమానామేవ బా
హుల్యసమాలోపమాయావన యుక్తప్రసరత్వాత్ । బహూపమాననిరూపిలై
కోపమాన్వం బహూపమాలక్షణమ్ । ఏకోపమేయఘటితానెకోపమాత్వమ్
లోపమాలక్షణమితహి వైలక్షణ్యముభయోరాశ్రయణీయమితి ॥ యద్యపి —
ధర్మభేదకృతోపమాబాహుల్యవనమా లోపమరుద్రీకేసస్వీక్రియతే । స్పష్టం
చేదంవపాక్షణా మివక మలిసిమిత్యదిశ్లోకరసాన్వాదిసన్యముదాహ్యైర్ముగ్ధ
పద్యేవన । తథాపిదండినాపూష్ట్యాతిపరివేశ్యాదా ధర్మైశ్చ సత్కృపి మాలోప
మోదాహరణాత్తదీత్యా మాలోపమయాఇహాభిధానం. అనిపద డింపణమె
వాత్రాదాహృతమ్ । అగ్రనివపాక్షణామిత్యత్ర రుద్రీకపద్యమూత్రాదాహ
రణ తదీత్యాపి తత్రమాలోపమానంభవతీతిసూచయితుం । రుద్రీకపద్య బహూ
పమానైవలక్షితాగణితావా । తస్మాదిహ బహూపమాభిధానం నద డింపణాపి
రుద్రీకరీత్యాసంగచ్ఛత ఇతి సుధియోవిదాంకుర్వన్తు ॥ ౫౫ ॥ ..

యత్రా రణ్యం మాల్విష్టైః ॥ ౫౬ ॥

ముక్తారత్నస్తబకశిఖరైరిత్యత్ర ముక్తాశ్చ రత్నానిచేతి ద్వన్వన్వమాసం పాశ
మముపన్యస్య తత్రసామాన్యవిశేషవాదినాశ్చ ద్వంద్వసంభవతి సాత్వికభా
ష్యాదివిరోధముపన్యస్య తత్పరిహారాయముక్తాశ్చ తానిరత్నానిచేతి క్షేమధా
యం యదా ముక్తానాంరత్నాని మాక్తికశ్చేష్టానీతి తానిరుపచారి త్య
అనై — అథవా ముక్తాయుక్తానిచతానిరత్నానిచేతి మధ్యమపదలోపసమాసః ।
రత్నశబ్దోముక్తాశ్చరీరిక్త మణిపరః ఇత్యుపసంహృతంరసాన్వాదిన ॥ య
త్తు — మణిముక్తాప్రవాళానామిత్యాది పయోగానుసారణాత్, రత్నైః
శ్శజాతిమాత్రపరోద్ధిష్టత్యః । నాతోద్వన్వవిరోధః । ఏకేనమణిముక్తాప్రవాళకృ
తసోపానేరితిభగవద్రామానుజాచార్యచూక్తి రాచార్యైరనున్య కేతివోధ్యమితి-
ప్రథమపక్షమాత్రస్య రసాన్వాసీమాషితసాన్యభిధానం- తన్న. “రత్నంమణి
ద్వయోరశ్చ జాతౌముక్తాదికపిచ, ఇతికో శేఖరత్న మణిశబ్దయోఃఅశ్శజాతౌ
ముక్తాది కేచపృథక్ శక్యతావచ్చేదక భేదేశక్తి ద్వయంవివక్షితం. ఉత్తేశ్శజాతిము
క్తాదిసాధారణరత్నజాత్యవద్ధి న్నే ఏకైవశక్తిః అద్యేవాన ధర్మకత్వాత్ నానార్థ
భగవత “రత్నంమణి, ఇత్యారబ్ధవ్యంనాత్ । నత్యవైశ్యవగై । ఉక్తం

రసాస్వాదిన్యామేవ - నాపిగోబలీవధావద్ధ్వః ద్వః ॥ గోశబ్ద స్వేవ రత్నశబ్ద
 స్వేహ నానాధాకత్వాభావాత్ — ఇతి॥ అన్యైశ్చ సామాన్యవాచకస్యాప్యతః
 రత్నశబ్దస్య అశ్చజాతిరూపవిశేషమాత్రపరత్వం ద్వన్వనీనాథుశాన్సర్థ మేవాశ్చ
 యణీయమ్ । తదిదం “త్యదాదీని, ఇతిసూత్రభాష్యవిరుద్ధమ్ । తత్రహిగోబలీ
 వధామితిద్వన్వన్వోన్వపవత్తయేగోత్యస్య స్త్రియోగవిబలీనదోచ వత్తమాన
 న్యవిభిన్నత్వం తాదృశధర్మద్వయావచ్ఛిన్నేగోవదన్యశక్తిద్వయంచసాధితం
 భవత్తుత్యైశ్చగోవదన్యసామాన్యవాచిత్యేపిబలీవద్ధాతిర్క్తవత్తయేనద్వన్వోన్వప
 త్యైస్తత్సమర్థానం వ్యర్థమేవేతిస్పష్టమేవ తస్మాత్సామాన్యవాచిపదన్యడవాత్త
 విశేషాతిర్క్తపరతాన్వీకారేణాపినిశేషవాచినాసూచ్యద్వన్వః ఇతిభాష్యాశయాః
 గమాత్కథమిహద్వన్వః । తస్మాత్ రసాస్వాదిన్యంచరమముపన్యస్తః “ముక్తా
 యుక్తానిచతానిత్వానీని మన్యవపదలూపిచమాచ తత్తి రత్నపదముక్తాతిరి
 క్తగత్నపరమి, త్యేషవక్ష్యేవాధ్యుపగన్తవ్యో భాష్యాద్యవిరుద్ధస్యకలజాతీయ
 త్నప్రత్యయాకయికః । “మణిముక్తాప్రవాలానామ్, “మణిముక్తాప్రవాల్కృ
 సోపానైః, ఇత్యాదయఃప్రయోగాలప్యనయైఃకత్వా మునిత్యైవిరోధరహిత
 మధ్యమపదలూపిసమాసేనైవోపపన్నా నతద్విరుద్ధస్య ద్వన్వనీసమాసస్య సా
 నేదృష్టాన్తభావంభజన్తే॥ ఇయాన్స్తువిశేషః- యత్ ముక్తారత్నైశ్చత్తిసామాన్య
 వాచిపదముత్తరపదం మణిముక్త్యాదౌతు సామాన్యవాచిపదంసూర్యపదమితి
 మధ్యమలూపిసమాసాశ్చయజనసామాన్యవాచిపదస్యాపాత్రవిశేషాతిర్క్తపరతాన్వ
 వలన్వనభ్య నిరాధాధమేవోభయత్యైతి ॥ ౫౯ ॥

తస్మిన్దృశ్య ... శాన్యనాదా ॥ ౬౦ ॥

పవనతరలైః ... పక్షైః ... అభ్యుజ్జగమిచురవ ... పక్షిణోహ్యభ్యుజ్జగమి
 షామాయాచాపక్షాన్ధూన్వస్తీతిభావోతిరిసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — య
 ద్యపి - పవనతరలత్వం పతాకాన్వేనవక్తవ్యం నపక్షైశ్చ తథాపుష్పమాయా భే
 దాభేదప్రధానత్వాదత్రాభేదాంశోపజననైవపక్షైశ్చ తదుక్తిరిత్యవగన్తవ్యమితి-
 తన్న. అభ్యుజ్జగమిపాదశాయాన్వప్రయత్నోత్థాపితశారీరపవనతరలత్వస్యపక్షి
 ణాంపక్షైశ్చ స్వభావసిద్ధతయా తత్ప్రతిపిపాదయిషయాపక్షైశ్చపవనతరలత్వ
 స్యవక్తవ్యత్వాత్ తదవక్తవ్యత్వాశ్చకాలయాఅసజ్జతైః అతపివ-పక్షైశ్చపతాకా

భేదోపజీవనేన సమాధానమప్యన్ . పతాకాఽభేదోపజీవనమన్త రాపిస్వభా-
వతవినవత్తైషు పవనతరలత్వసంభవస్యాపవాదితత్వాత్ . పతాకాసు పవనతర-
లత్వం సార్వకాలికమితనతద్వక్తవ్యమ్ | పక్షిగాన్తుపత్తైషు నతత్సార్వకాలికమితి
తిద్వక్తవ్యమేవ | పతాకాసు పవనతరలత్వవిశిష్టపక్షత్వాద్రోపణైహిపవనతర-
త్వంతాస్వధాసద్ధమపీతి || ౬౦ ||

హంససందేశమధిక్యత్య కృతాగ్రంథోహంససందేశశత్యాదిరసాన్వాదిన్ || యత్తు — యద్వా - హంసస్యసందేశోయస్మిన్ పృతిపాదకే కావ్యఇతి వ్యధిక-
రణబహువీహిః తిల్ హంససందేశమితి నపుంసకం కావ్యవిశేషణమితి — త-
న్న. తిథావిధవ్యధికరణబహువీహేరనుశాసనవిరహేగాసాధుత్వాత్ || క్వచి-
దప్యచార్యనూత్నాదౌ హంససందేశపదస్య క్లిబకయాప్రయోగాదర్శనాత్ |
ఉపలభ్యమానప్రయోగాణాం పుస్తేనైవోపపత్తైః || యదపి — పృతిపాద్య-
పృతిపాదకయోరభేదోపచారేణవా కావ్యంహంససందేశఇతి — తిన్న. తిథా-
సత్యచోద్ధాతోపనంహారితపద్యానాంపితత్కావ్యాన్తఃపాతానుపపత్తైః | హం-
ససందేశమధిక్యత్య కృతాగ్రంథశత్యాచార్యోపదర్శిః పున్యత్వైతానుకీర్షిద్వాధిక-
మితిదిక్ ||

ఇతి శ్రీ రసాన్వాదిన్సాదుకాయాంహంససందేశటిప్పణ్యాంప్రథమాశ్వాసః || శ్రీః
శ్రీశ్రీకృష్ణబ్రహ్మతన్త్రీపరకాలమహాదేశికాయనమోనమః ||

|| శ్రీహయవదనపరబ్రహ్మణైనమః ||

లీలాలేఖం సమక్షమ్ || ౧ ||

స్తరశరాః కన్దపాసాయకాఇవ దృశోయాసాంతాఇతి రసాన్వాదిన్ || య-
త్తు — స్తరశరాదృశోలోచనానామూసానాః స్తరశరదృశః “పక్షులదృశాం
దృశాంకోణోదాణః, ఇత్యుక్తేరితి — తిన్న. దృశవదస్య దృగన్తపరత్వేలక్ష-
ణాపత్తైః | స్తరశరదృశైత్యన్యథల్లాక్షమిత్యేతిదుపమాగభావిశేషణప్రతిబిమ్బ-
తాభంగేన ప్రకృమభంగాపత్తేశ్చ || పీతేన — స్తరశరత్వస్య చూతాదిసా-
ధారణత్వాత్ హర్షణ రోచనద్రావణశోషణమారణానీకుక్తదాహపశ్చికసా-
ధారణ్యాచ్చ స్తరశరాలరవిస్తానీవదృశోయాసామితి నవ్యాఖ్యాతమ్ — ఇత్య

వ్యసమంజసమితివ్యక్తికృతమ్ || అరవిందమివ వదనమిత్యాచౌ అరవిందత్వేనరూ
 పేణపరిష్కామ సాసురభి పరిహారేణారవిందవిశేషస్తేహపమానతాయాః “వనరా
 జమివపాణ్డుశ్యామలచలీలతాలంకృతమధ్యమ్,, ఇతికాదమ్బరీవాక్యాదిమలవ
 లీలతాయక్తాయావన వనరాజేరుపమానతాయాశ్చ పృత్యయవదత్తాపి స్మరశ
 రత్వేనరూపేణారవిందానామేవ వివక్షాబలాదుపమానతాపృత్యయోపపత్తేః || త
 స్మాత్స్వరసతమమాచార్యవిరచితవ్యాఖ్యానముల్లంఘ్య దృక్పదలక్షణాప్రకృమభ
 జ్జయోరవ్యంగీకారేణ వ్యాఖ్యానమసమంజసమేవేతి సుధియోవిదాంకుర్వన్తు
 ఏతేన - భల్లాక్షమిత్యత్య “భల్లాక్షకాక్షిమంతమితిచప్రతీయతే,, ఇత్యనేనతనుప
 యక్తాయాబాధితార్థప్రతీతతః కథనమపిపరాస్తమ్ || నచస్మరశరాద్యకోయా
 సామితిర్భగవత్ స్మరశరద్యశిత్యేతత్ప్రతిబిమ్బితోపపత్తయేవ తథాప్రతీతిబా
 ధితావ్యుపయుజ్యతిఇతివాచ్యమ్ || ఏవంసతి భల్లావివాక్షిణీమస్యేన్యేతదర్థక
 భల్లాక్షమిత్యేతత్ప్రతిబిమ్బితోపపత్తయే స్మరశరాజనద్యకోయాసామితిప్రతీతే
 రబాధితాయాపరిశ్యాగానాచిత్త్యాత్ || ఎస్తుతస్తు — రసాస్వాదిన్యాం “స్మర
 శరాః కస్తవసాయకాజనద్యకోయాసాం ఇత్యేనవిత్తుతం | స్మరశరౌపమాచద్య
 శాంకపిభిర్నిబద్ధా | యథా — శిలాసమ్యగ్ధౌతోజ్జ్వలభవలభారాపరిసరాని
 మానంతశ్శ్యామానినవిషమబాణన్యవిశిఖా | దృఢప్రజ్ఞాసమాణ్యపిహృదయా
 వర్తాశిరుజతః కటాక్షానెతస్యాముచిరిపి ససాధుంప్రభవతి || ఇత్యాచౌ || ౬
 తఏవ-అరవిందసుందరనయనాఃకటాక్షపీక్షణనైవ... మనాంసిమునిబృదానామ
 పిభిందానాఇతిభావఇతిమునిహృదయభేదకత్వేనసాధారణధర్మతయావివృతమా
 చార్యైః తత్రారవిందోపమాపరత్వదూషణమనుక్తోపాలంభవతి || ౭ ||

ఉత్తైశ్శాపైః లోకపాలావరోధాః || ౨ ||

కేచిత్తుకాంతవిరహత్వత్ప్రియావచ్ఛద్ధాః ... ఇతివ్యాచక్షతే||తన్నాతీవహృ
 దయంగమం ... అనపేక్షితవిరహపాణ్డిమ వణనస్యాస్వరసత్వాత్ ఇతిరిసా
 న్నాదినీ || || యత్తు — నాత్రవిరహపాణ్డిమాభిప్రేతః | తథానతిత్వత్ప్రియా
 శుద్ధవర్ణాఇతివక్తవ్యంస్యాత్ || అతీవ త్వత్ప్రియాశుద్ధాఇత్యనుక్తావణప
 ర్యంతానుధావనమితి హేత్వేనైవ రేణతత్పక్షఖణ్డనమ్ — తన్న. త్వత్ప్రియావ
 ర్ణశుద్ధాఇత్యనుక్తావప్రతివర్ణపదేన విరహపాణ్డిమోగ్రహణానన్వయాను

పవత్యాచరభావాల్ విరహపాణ్డమవివక్షాయాం త్వత్ప్రియాశుద్ధవర్ణా ఇత్యై
వవక్తవ్యంసాధిత్యాపాదనానంగతేః ॥ అతఃపితృవృష్టంభకమప్యసంబద్ధమ్ వి
రహపాండిమోఽవినక్షాయాం యయారీత్యా 'వర్ణపదసాధనా' క్రియైవరీ
త్యాతద్వివక్షాయామపి తదుపపాదనసంభవాల్ ॥

జనకతనయా తేజస్తేజస్వరక్షణోత్పైక్షణస్యరోధానువిధానం ప్రతిపాతు
త్వాదన్యత్కాన్యలింగమితిరసాన్వాదిసి ॥ 1 యత్తు—ఉత్పత్త్యన ఇత్యన్తాద్యం
ప్రతిదద్ధంయోగ్యాఇత్యన్యపాతుత్వాదవరంకాన్యలింగమితి- తన్న. జనకతన
యా తేజఃకరణకస్వకర్మకరక్షణసృతిక్షాయాం హుంహహకర్మకదాహయో
గ్యతాయాఃకథచ్ఛిదప్యపాతుత్వాల్ ॥ “ఉత్పత్త్యనః ఉత్పైక్షమాణాఃస్వలోజ
స్తేజస్వరక్షాయాం సీతా తేజోతశయస్యాపకర్మస్వాదితిభానః, ఇత్యేవసీతా
తేజోపకర్మశబ్దాయ్కృషితతత్ప్రపానుతాయాస్సన్వయమపివివృతత్వాచ్చ ॥ ౨॥

అధ్యాసీనా దునాతి " 3

దిక్పాలేషుత్యన్య యశఃపదాధేన్వయతాత్పర్యేణ ప్రథమంకన్జనపక్షమభి
ధాయప్రథితపదాధేన్వయతాత్పర్యేణ “యదాప్త సకలదిక్పాలవిదితకీర్తి నే
త్యథః, ఇతిపక్షమభిధాయ రక్షఃపదాధేన్వయతాత్పర్యేణ “అథవానై
ర్భృతత్యైనాస్యాపిదిక్పాలకతామభినంధాయ తేష్యపివృక్షానియశనేశ్యక్తమ్ ॥
అస్తిన్నథేదిక్పాలేష్వితినిర్ధారణసప్తమీ, ఇత్యుత్తరక్రమసాన్వాదిన్యాం ॥
అత్యంతప్రతివాకారోనాస్థాయాం రావణస్యనైర్భృతత్వమాత్రేణదిక్పాలత్వాసం
భవాల్ అన్యథాదిక్పాలసంఖ్యాతిరేకప్రసంగాల్ ॥ దిక్పాలాంతఃపాతకధనాద
పినిఖలదిక్పాలవిదితకీర్తి త్వేన లేభ్యోప్యతిశయవర్ణనమీవ యదేవేతికల్పాభిమ
తేస్వారస్యాతిశయాల్ ॥ ॥ యత్తు— “దిక్పాలేషుఅష్టదిక్పాలకేషుఽన్త్రా
దిమనిర్ధారణేనప్తమీ, ఇత్యేవమనైఆచార్యోపదర్శితపక్షమాత్రస్యఅథవేశ్యా
దేఃప్రదర్శనమ్ — అత్తూపదర్శితత్వక్షీయా స్వారస్యానవబొధనిబద్ధసంతత్య
రసాన్వాదిన్యాంప్రదర్శితపక్షేషు చరమత్వమాత్రేణాస్వారస్యాతిశయభాగ్నినిబద్ధ
సంచేతిసుధియోవిభావయన్తు ॥

దునాతీనకంపయతీన ... హస్తాగ్రాధానసంపదరావధీరణాభివ్యంజకౌను
భావనిశేషఃఇతి రసాన్వాదిసి ॥ ॥ యత్తు—స్వారసికమిమమథముపేక్ష్య

“అన్యంవ్యాదాయన్వపితిత్యాదావివపూర్వకాలత్వాభావేపి ఆహూయైత్యత్య
 ల్యప్” ఆహ్వాయమానాధునాతీవేత్యధః || ధూననమత్రాహ్వానచిహ్నాభూతం
 లోకప్రసిద్ధంబోధ్యమితివ్యాఖ్యానమ్ — తన్న. ముఖంవ్యాదాయన్వపితిత్యా
 దావపిపూర్వకాలతాయామేవక్తాప్రత్యయస్యభావ్యవినస్థాపితతయాపూర్వకా
 లత్వాభావేపి క్తాప్రత్యయప్రవృత్తైర్భావస్యవిరుద్ధత్వాత్ || స్పష్టంచెదంకౌము
 ద్యామేవ “విధాపాపరైః, ఇతిసూత్రే “కథుముఖంవ్యాదాయన్వపితి నైత్యే
 నిమిల్యహసతీతి || వ్యాదానసమ్మీనాత్తరకాలేపి సాన్వహసయోరనువృత్తైస్త
 దంశవివక్షయాభవిష్యతి, ఇతి || హస్తాగ్రాధూననస్యాహ్వానచిహ్నాత్వాభిధా
 నమప్యసత్ || ముహుర్ముహుర్హస్తాగ్రామజ్జనస్తేనహ్వానచిహ్నాత్వాత్ ||
 హస్తాగ్రాధూననస్యపరనిర్ణాసన పరావధీరణాదివిహితైస్తేనప్రసిద్ధత్వాత్ ||
 ధూననస్యాత్రపరావధీరణవిహిత్యానాశ్చయతే “అలనాస్తరాణ్యవధీరయస్తాః
 కస్యాశ్చిత్ప్రగల్భయావృత్తానఃప్రతీయతే, ఇత్యస్యా రసాస్వాదినీపదర్శితసమా
 సోక్యమవాదపరస్వాక్తైరేవాసంగత్వాపత్యైశ్చ || తస్మాత్ ఆహ్వానానస్తర్యంపరా
 వధీరకానుభావత్వంచధూననస్యేహశ్చిత్తైస్సవ్యాఖ్యానంన్యాయమాచార్యైఃకృ
 తమితిధ్యేయం || 3 ||

కాలే చన్ద్రకాన్తస్థలీనామ్ || ౪ ||

“చన్ద్రస్యావలాశ్చన్ద్రకాన్తా ఇత్యన్వపదవిగ్రహః, ఇతికాన్తపదస్యవృత్తావేవో
 పలవరత్వనియమపక్షఃప్రథమః || తాదృశనియమమనాదృత్యన్వపదవిగ్రహపక్షో
 ద్వితీయః || తదిదంపక్షక్షయముపన్యస్య “వస్తుతస్తు — ప్రాథమికపక్షవినయక్త
 ఇతిప్రతిభాతి || కేవలకాంతశబ్దస్య క్వచిదప్యసలవిషయే ప్రామాణికప్రయో
 గాదర్శనాత్, ఇత్యభిహితం రసాస్వాదినామ్ || యత్తు — అన్వపదవి
 గ్రహపక్షముపన్యస్య “న్వపదవిగ్రహేపినదోషః || చన్ద్రస్యకాన్త ఇతివాచన్ద్రః
 కాంతాయస్యేతివా వ్యుత్పత్తిసంభవాత్ || అత్రచకాన్తపదమభీష్టార్థే స్వర
 నమ్ — ఇత్యుక్తమ్ — తన్న. ఏవంసతి కాన్తపదస్య విశ్వమెదినీ రత్నమా
 లాదికోశేష ఉపలపర్యాయత్వాభిధానస్య వైఫల్యప్రసంగాత్ || కేవలస్యకా
 న్తపదస్య ఉపలార్థేక్వచిదప్యప్రయోగేన చన్ద్రకాన్తాదిశబ్దప్రయోగోపపాదక
 తయైవ తత్సాఫల్యస్యవాచ్యతయా తత్ప్రయోగస్యావ్యవస్థాపకపాదనే తద్వైఫ

ల్యన్యస్పష్టత్వాత్ ॥ తస్మాత్ చన్ద్రకాన్తపదఘటకం కాన్తపదమువలత్వావచ్చి
 న్నువాచీత్ప్రసవీకార్యం । తద్వాదితాచకాన్తపదస్య చన్ద్రాదిపదోత్తరవృత్తిత్వే
 ఏవ ॥ “కాంతానార్యాంపీయంగ్రాస్త్రీ కోభనేతిమనాధవే । లోహేచచన్ద్ర
 సూర్యాయఃపర్యాయాన్తశ్శిలాసుచ ॥ , ఇతిమేదినీకొశాద్యనుసారాదిత్యన్వప
 దవిగవ్యహపక్షవివస్వీకార్యఃప్రకారాన్తరానుపపత్తైరితిధ్యేయమ్ ॥ ॥ యత్తు-
 అతవినవామనేన క్లిష్టస్వోదాహరణే దక్షాత్తజాదయితవల్లభవేదికానామిత్య
 త్రదక్షాత్తజాన్తరాః తానాందయితశ్చన్ద్రః తస్యవల్లభాశ్చన్ద్రకాంతాఇతివ్యా
 ఖ్యాతమ్ - ఇతిసోప్వికార్యేణపప్తంభకప్రదర్శనం — తన్న. దోషోదాహర
 ణపరేణ తాదృశవామనగోస్తన్దనన్దభేణ చంద్రకాంతపదగతకాంతపదస్యాభీ
 ష్టత్వావచ్చిన్నవాచకత్వాసిద్ధేః ॥ అన్యథాఉపదర్శితమేదినీకొశాసంగతిప్రసం
 గస్యదుర్వారత్వాత్ ॥ చంద్రకాంతపదస్య చంద్రోపలత్వావచ్చిన్నవాచకత్వే
 పిదక్షాత్తజాదయితవల్లభత్వేన యాపెణోపలానువలసాధారణేనచంద్రోపలానాం
 చంద్రకాంతపదార్థాధూతానాం దక్షాత్తజాదయితవల్లభపదతః ప్రతీతివివక్ష
 యాహిదక్షాత్తజ్ఞేష్యాదైక్లిష్టోదాహరణతాతత్పరివక్షితివామనెన ॥ తథాసత్య
 వహి — సామాన్యశక్త్యాత్ప్రకరణాద్యభావేవివక్షితవిశేషవ్యుత్పాదకమపక్తితేరథా
 ప్రతీతివిలంబ్యరూపక్లిష్టత్వంసామపదదోషస్తత్ప్రపదమాదధాతి ॥ యథా— అ
 త్తిలోచనసంఘాతజ్యోతిరుద్గమధాసిభిః । నదృశంభాసతేత్యర్థాంభూపాలతవ
 చేష్టితమ్ ॥ ఇతికావ్యప్రకాశోదాహృతేపద్యే అత్తిలోచనసంఘాతస్య చం
 ద్రస్యజ్యోతిరుద్గమేనధాసిభిఃకముదైరితివివృతే ॥ నఖిల్యత్రైవంకావ్యప్రకాశ
 కృతవివరణేన అత్తిలోచనసంఘాతపదచంద్రపదయోః తదుద్గమధాసిపదకముద
 పదయోశ్చపర్యాయతాసిద్ధ్యతి ॥ యోనదక్షాత్తజాదయితవల్లభాఃచంద్రకాంతాఇతి
 వామనవృత్తివివరణేనాపి పర్యాయతాసిద్ధిప్రసంగేనచంద్రకాంతపదఘటకకాన్త
 పదవల్లభపదయోరిపిపర్యాయతాప్రసజ్యేత ॥ కిన్తు—చంద్రతదితరదక్షుజ్యో
 తిరాదిసాధారణేన అత్తిలోచనసంఘాతజ్యోతిష్టేనచంద్రమాత్రస్య తాదృశ
 జ్యోతిరుద్గమధాసిత్వేనకుసుమాంతరసాధారణేన కముదమాత్రస్యచ ప్రతీతిర్నివ
 క్షితత్వేనతత్క్లిష్టోదాహరణతా ॥ స్పష్టంచేదంప్రదీపోద్యోతాదా ॥ భవదీయా
 తుచంద్రకాంతపదాచ్చంద్రాభీష్టత్వేనబోధే వివక్షితేదక్షాత్తజాదయితవల్లభవ

హృదయే నైవరూపేణప్రతితిఃక్లిష్టోదాహరణతాతత్తదుపపాదా || ఉక్తంహి
 “యత్రతువిశేషణంనాన్యసాధారణం తత్రనదోషః || యథాశతార్థఫలజ్ఞాంశ
 భుజోద్వాదశార్థార్థలోచనఇత్యుచి దశభుజత్వోత్తిలాదనత్వజ్ఞా రాసణ
 శివయోరేవ,, ఇత్యుద్ద్యోతాదా || || తస్మాత్ వామనసద్వభస్య సోప్తాభే
 ప్రతికూలస్య తదుపప్తంభకతయా వణానంవిస్త యావహమేవవిదుమామ్ || ||
 ఏతేన — అతఏవవ తారానాథేన చన్ద్రఃకాన్తోభీష్టోయస్సేతివిగృహ్యతద్దర్శ
 నేహి తస్యజలస్రావాత్ తత్కాన్తస్త్వమిత్యుక్తమ్ — ఇత్యుప్సయ్యుక్తం వేదిత
 వ్యక్తం | సుప్రతిపన్నప్రామాణితమోదాహృతమేదినీకోశాదవిరుద్ధస్య సాంప్ర
 తికధూయఃపరిదృష్టవిపులప్రమాద తారానాథకృతి చన్ద్రకాన్తపదవిగృహస్యతా
 దృశమేదినీకోశాద్యపర్యాలోచనమూలకతయా బహుశృతిపరిపద్యనాదఃకీయ
 త్వాత్ || || ఏతేనైవ — కాన్తస్మాన్ ర్జేన్ద్రపర్యాయపూర్వోయః పూర్వకో
 పిచెత్యనురకోశాదికన్త పుల్లింగమాత్రినిర్బంధవరం నత్సర్థవిశేషవిగృహవిశేష
 నిర్బంధపరమిత్యపి- పరాస్తమ్ | కాన్తానార్యాంపీయంగాస్త్రీకోభనెతిమనా
 ధచే | లాపేచచన్ద్రసూర్యాయఃపర్యాయాన్తస్మిలాసుచ || ఇతిమేదినీకోశస్య
 అర్థవిశేషవిగృహవిశేషనిర్బంధపరతాయాదురవలపత్వాత్ || || యత్తు —
 “కథం తేహి అమృతాంశుకరస్పర్శాద్యత్తరత్నమృతంక్షణాత్ | చన్ద్రకాన్తంత
 దాఖ్యాతం దుర్లభంస్యాత్కలాయగై | ఇతిస్కాన్తోక్తలక్షణే నపుంసకత్వ
 మితిచేత్,, ఇతిరసాస్వాదినీ నద్వభదర్శితామేవాశజ్ఞామనూద్య “తద్రత్న
 మితివిశేష్యాభిప్రాయమాషణం వేతిసంక్షేపః,, ఇతిసమాధానమ్ — తన్న.
 పుల్లింగశేషాద్యనుశిష్టలిక్తవిశేషాణాశబ్దానాం విశేష్యలింగానురోధి లింగాన్తర
 కత్వాసంభవేన రత్నమితి విశేష్యాభిప్రాయకతయా తత్సంగమనస్యాసమంజస
 త్వాత్ | అన్యథా ఏతత్కాన్తవాన్తిమపద్యేవ “ప్రాప్తిశాతుం,, ఇతిపాశుప
 దేహంసంసందేశరత్నమితివిశేష్యానురోధేన క్లిబతాప్రసంగాత్ | అర్థజ్ఞాన
 మాధానన్తు ఆచార్యపదర్శితమేవేతిసతత్ర భవతాంసమాధానకల్పనాకౌశలా
 వకాకోమాదృశామపి తద్దూషణసంభావకాశశ్చేత్యలమధికన || ౪ ||

భాసాతాదృక్ విశ్వకర్మాదయస్తామ్ || ౫ ||

అనన్యంనియమేనసంవిధాన్యన్తి సమీకరిస్యన్తి | సంవిపూర్వకాద్దధాతేల్పా

ట్ - ఇతిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యశు — భస్మీ భావాపేక్షయా సంవిధానస్య
 భవిష్యత్సావ్యత్ ॥ సతుశబ్దప్రయోగాధికరణరూప సతమానకాలాపేక్షయా
 ఇతి — తన్న. భగవద్రామభద్రవాక్యేతివశమానకాలాపేక్షయాభవిష్యత్స్వ
 వివక్షాయామపిబాధకవిరహాత్ ॥ తథాహి — లజ్జాప్రాప్తిషదవసవీవ మధ్యా
 హ్నితూర్పరం భగవద్రామభద్రసన్నిధిమాగతోహనుమానితి వ్యక్తంగొవిద్వరా
 జీయే । తదనన్తరదివస్వేహిషసి హంసంప్రతిరామభద్రస్య వచసమిదమితచ
 స్పష్టంపూర్వాశాస్త్రీయద్వితీయవద్యే । నఖలువిదగ్ధలజ్జాకాయాః ప్రథమరచనాతి
 శయితం సంవిధానమే కేనేపవాస రేణ విశ్వకర్మాదిభిరపినిర్వృతితమితిశక్యం
 వక్తుమ్ । “అన్తస్సాసావహితధియః, ఇత్యేవం లేమామేవ సానధానమేవ సం
 విధానోద్యమస్యాత్మైవ వశేతిత్వాత్ । తస్మాత్ లజ్జాప్రాప్తివాసరవీవ విశ్వ
 కర్మాదిభిరలజ్జాసంవిధానస్యారబ్ధ త్వేపి సమిత్సంసంగద్యోతితనమీచీన
 త్వవిశిష్టం ప్రాథమికరచనాతిశాయివిధానమన్తస్త్రిచతురవాసరసాధ్యం భగ
 వదుక్తిరూప్తేతచ్ఛబ్దప్రయోగాధికరణరూప సతమానకాలాదపి భవిష్యదేవే
 తిభవిష్యత్ ప్రం సంభాష్యచ దాశరథిల్యుటః ప్రాయజ్ఞేత్యానార్యాణాం మూల
 కృతామాశయః । తథాచతిహి విశ్వకర్మాదిభిర్వహుభిః ప్రథితైర్దేవశిల్పిభి
 రపి సానధానై రేవాసేకాన రేషు తల్పి విధానకరణప్రతిత్తేస్త్యంవిధానస్యప్రా
 థమిక విశ్వకర్మామాత్మరచితి లజ్జాసన్నివేశాదవాఙ్మనసగోచరః కోపుత్క్ర
 మాః తిశయోవ్యజ్యతి ఇత్యర్థః సాన్విరన్యం పరిపోష్యతే । అగతికాచ గతిధాత్వి
 థాన్త రాపేక్షయా భవిష్యత్ ప్రపివక్షయా లృడుపపత్తి రాత్రా చాభ్యసూక్తా
 వాశ్యాయీసుయక్తా । ప్రత్యుత్త సేయముపపత్తి రసంభవదుక్తికై వేత్త్యనుపదంవ
 క్ష్యతే ॥ తదేతత్సర్వమభిసంధాయైవ సతమానకాలాపేక్షభవిష్యత్ ప్రస్యనిష్ప్ర
 త్యాహతావత్ లృడునుపపత్త్యా శక్జాయావవాసంభవాత్ “సంవిపూర్వకా
 ద్దధాతేల్పాట్, ఇతిసామాన్యేనేనాచార్వరస్యగ్రాహి ॥ ఏతేన — విమోహ
 నేవల్లవకేహినీనాం సబ్రహ్మచర్యంవిభిదేతిదీయం । సంపత్స్య శేదాలకజీవనంత
 త్సత్త్యేనయేనైవసంతాంసమక్షమ్ ॥ ఇతి యాదవాఘ్నదయగతాయామాచార్యసూ
 క్తావపి లృటః కథన్తాసమాహితా । తత్రాతీతాయాఅపి తథావిధబాలకజీవన
 సంపత్తైరసంభావితత్వవివక్షయైవలృడుపపత్తైః “అనన్తక్లప్త్యమర్షయోరకింవృ
 త్తేపి, ఇత్యనుశాసనైవసంపత్తేః । తత్రానన్తక్లప్తి హ్యోసంభావనా । అసం

భావితత్వవివక్షాయాశ్చ ఫలమత్యంతాశ్చ రాగవహత్యవ్యజ్ఞానమేవ । ఇదంహిదౌ
 లసంజీవనంవిస్తయావశామ భగవద్భరితేష్యేకంపరిగణ్యతే “ సంజీవయన్నపి
 మృతంసుతముత్తరాయాస్సాన్ద్రిపనేశ్చిరమృతంసుతమానయంశ్చ! ధామోనిజా
 ద్విజసుతాన్పునరానయస్వాస్వామైవతాంతనుమహాకథమానయస్సం, ఇత్యా
 దౌ । నచాసంభావనావాచకపదాసంధానపవానవ్లప్తౌల్యదాదిరితిభ్రమిత
 వ్యం । సంకల్పంశాకరిష్యచ్చతత్రేయంశుద్ధమానసాసత్త్వామషణ్మమవాప్యస్తవం
 రామసీతానిబంధనమ్ ॥ ఇతిభట్టిపద్యే తిరుపసంధానవిరహాపితద్దన్యనాల్ ।
 స్పష్టః చెదం తత్రైవసంభవపథీనాయామ్ ॥

అతవీవ — “సంపత్స్యతఇతి విమోహనకాలమపేక్ష్యల్పటప్రియో
 గః,, ఇతి తత్పద్యవ్యాఖ్యానే అప్పయ్యదీక్షితౌత్పేక్షితం అగతికక్ష్యాశ్శయ
 జ్ఞానసమాధానమపి సాధుతోపపాదకసరణిదిక్పరిధర్మకతయైవ నెయమితిసత
 త్రాభినివెష్టవ్యమ్ । అతస్తన్నిదగ్ధనమపి నప్రకృతేనేస్పితిసాధనాయాలమిత్య
 వధేయమ్ ॥ ॥ యదపి — యతః కాలిదాసేన కుమారసంభవే - అల్పద్వితా
 సాస్వయమేవవృక్షకాణ్ ఘటస్తనప్రసృవజైరవధాయత్ । గుహాపియేమాం
 ప్రధమాత్తజన్తసాం నపుత్రీవాత్సల్యమసాకరిష్యతి ఇత్యుక్తమ్ । తత్ప్రిహి వృక్ష
 సంవర్ధనాత్పరాచీనత్వమాత్రేణ సాపాకరిష్యతీతి భవిష్యత్ప్రయోగః — ఇ
 తి — తదప్యసత్ — నజ్ఞమభివ్యాహరే అధానవీవనశ్చే లడాద్యధా
 కాలాన్వయస్యనిబద్ధేమ స్థాపితత్వాత్ గుహాకర్మకవృక్షగతి పుత్రీవాత్సల్యా
 పాకరణాధావస్య కాలిదాసీయైశ్చదుక్తిరూపశబ్దప్రయోగాధికరణరూపవర్తమా
 నకాలాపేక్షయైవ భవిష్యత్ప్రసాగబాధితత్వాత్ ధాత్వధాన్తరాపేక్షయా భ
 విష్యత్త్వవివక్షాయాస్తత్రాప్యనాశ్శయణీయత్వాత్ । వాత్సల్యాపాకరణవిరహస్య
 భవిష్యత్కాలేప్యనువృత్తివ్యాప్తికథనేనచ వాత్సల్యేనిరవధికతావ్యజ్యతఇతిన్వా
 రస్యపౌష్కల్యమభిసన్ధాయైవ మహాకవేకాలిదానస్యతథాల్పటప్రియోగఇత్య
 వధేయమ్ ॥ యదపి — యతశ్చ యోగానుశాసనభాష్యే - అస్తిప్రశ్నవి
 కాన్తవచనీయః సర్వోజాతోమరిష్యతి । ఓంభోఃఇతి భగవతావ్యాపేనభాషి
 తం తత్ప్రిహి జననాపేక్షయా భవిష్యత్యేవల్పట్ । నతువర్తమానత్వాపేక్షయై
 త్యవగన్తవ్యమ్ ॥ ఇతి ॥ వీషేవదిక్ - పూర్వస్తిన్నాశ్వాసే వతిష్యన్తేవిశమ

సివదేశత్యత్రాపీతిబోధ్యమ్ — ఇతి — తదప్యసంజ్ఞాసమ్ - తత్యతత్య వతా
 మానాపెక్షయా ధాత్వథతావచ్చేదక సామానాధికరణ్యైవ సక్త్యపేక్షభవిష్య
 తైవస్తుతస్స త్యేవగుణప్రధానభావేన స్థితయోఃక్రియయోః పరస్పరాపేక్షయా
 తీతత్వభవిష్యత్త్వవివక్షయా “ధాతుసంబద్ధే ప్రత్యయాః, ఇత్యనేనగుణప్రధాన
 భూతక్రియయోః పరస్పరాపేక్షయా కాలాధికప్రత్యయాః కాలాత్ । అన్య
 థావక్త్యపేక్షయా వైతీయైతద్దినభోజనసామాన్యచ్యూతీత త్వేపి చైత్రాద్యపక్షావి
 భోక్త్యుచైత్రాద్యపక్షా భోక్త్యుత్యాదిప్రయోగాణాం సాధుత్వావత్రైః ॥
 భవంతి “పాచకాఃపక్షావిభోక్త్యున్తి, ఇత్యాదయఃప్రయోగాస్సాధవః। గుణ
 ప్రధానభావాపిదక్రియయోః శతృశానచ్ఛుల్ క్షాదిమప్రత్యయేషు సత్స్వే
 పెతి స్పష్టంమంజూషాదౌ కావ్యప్రదీపాదౌచ । ఉపదర్శితయాదవాభ్యుదయ
 కుమారసంభవపద్యయోః ప్రకృతవద్యేచ ధాత్వథతావచ్చేదక సామానాధికర
 ణ్యైవ సక్త్యవాక్యాపేక్షభవిష్యత్త్వవిరహాత్ క్రియయోస్తథా గుణప్రధానభావ
 నాన్వయవిరహాచ్చ “ధాతుసంబద్ధప్రత్యయాః, ఇత్యనేనానుశాసనేనక్రియా
 స్తరాపేక్షయా క్రియాయాంకాలాధికప్రత్యయస్య దురుపపాదత్వాత్ । సఖ
 లుతదనుశాసనాతిరిక్త మనుశాసనమీదృశస్థలహ కాలాధికప్రత్యయోపపాద
 దకముపలభామహే । వస్తుతస్తు — తదప్యనుశాసనం గుణభూతక్రియాయామే
 వప్రధానభూతక్రియాపేక్షయా కాలాధికప్రత్యయోపపాదకమ్ । స్పష్టంచేదం
 తత్సూత్రకాముదీమనారమాదౌ “తిజ్వాచ్యక్రియాయాఃప్రాధాన్యాత్తదనురో
 ధేన గుణభూతక్రియావాచిభ్యఃప్రత్యయాః - వసద్దదర్శ సామయాజ్యన్యపుత్రా
 భవితౌ, ఇత్యాదౌసద్దభే ॥ తథాచేహ అప్రధానక్రియాపేక్షయా ప్రధానక్రి
 యావాదినస్సంవిదధాతేరుత్తరం కాలాధికప్రత్యయోపపాదనం శబ్దశాస్త్రస
 మ్మరదాయప్రతీపమేవేతి వివచయన్తువిచక్షణాః॥ ౫ ॥ ...

తస్యామన్వేయే సాన్ద్యశాఖామ్ ॥ ౮ ॥

నిహితనిక్షిప్తైవయనేదృష్టియేనసతతోక్తశ్చసన్ ఇతిరసాన్వాసినీ ॥ ౧ య
 త్తు — ఇదశ్చిన్ధానానాం దర్శనీయత్వాతిశయేనవా శింశుపోపలక్షణ మేతు
 నావేతిబోధ్యమ్ — ఇతి - తన్న. శింశుపోపలక్షణమేతుతాయా ఇహచివక్షి
 తళై “వృక్షైవృక్షేనిహితయనః, ఇత్యేవవచనస్యక్ర్యవతారావశ్యంభావాత్ ॥

తస్మాత్ స్థానస్థాననయననిధానం మణ్డలవర్తనవల్ పక్షిజాతిస్వభావవర్ణనా
 ధామేవోపాత్తమిత్యవధేయమ్ || 1 ఏతేన — నిహితనయనత్వస్య శిశుపా
 దర్శనం ప్రతిపేతుత్వాత్కావ్యలింగమ్ — ఇత్యుక్తిరపి పరాస్తా || అతఏవా
 చార్యైః “పక్షిజాతిగతమణ్డలవర్తనాదిస్వభావవర్ణనాత్స్వభావోక్తిః, ఇత్య
 త్ నిహితనయనత్వమప్యాదిపదేనసంగృహ్య స్వభావవర్ణనౌపయిత్వమేవ
 ఎత్యి స్పష్టికృతమితిచిక్

సామేద్యప్తిః దెవతేవ || ౧౦ ||

యూయంహంసావనప్రతిమా ఉపమాస్సదృశాయస్యతదితి రసాస్వాదినీ ||
 యత్తు — యూయం హంసావనప్రతిమాఉపమానయస్యతథోక్తంగమనయ
 స్యాన్నా | యష్టత్పదం యష్టదగమనపరమితి — తత్తు — తన్నస్తోరప్రతిమని
 నదేశ్యత్రైవ పూర్వాశ్వాసేనిరాకృతప్రాయః వేదితవ్యమ్ || కిచ్చయిష్టత్పద
 స్యాత్ప్ర యష్టదగమనలాక్షణికశ్చై సర్వసామత్వవిరహేణ యూయాదేశాసంభ
 వేన యూయమిత్యాదివిగ్రహపదర్శనమనమంజసమ్ | స్ఫుటతరఞ్చలాక్షణికా
 నామసర్వసామత్వం “నర్వాచల్, ఇతిప్రతీకశ్చైరాదౌ || ౧౦ ||

శుద్ధామిందాః మైశలసాత్తజాంతామ్ || ౧౩ ||

వెతివదంపాదత్రయేవ్యన్వేతి... ఎత్యనిశిచరగృహదీనాయాస్సీతాయాశ్శ వ్రవచ
 భవంబలనచ్చచ్చికాదీనాంచ ప్ర్యేక మైక్యారోపసద్భావాల్ “అరణ్యరుచితం
 కృత్త, మిత్యాదిస్థోక ఇవ నిదర్శకాలజ్ఞారోమాలారూపః || యద్వా. . వాశ
 బ్రహ్మసమావాచకత్వాభిసంధౌ మాలారూపఉపమాలజ్ఞారభితి రసాస్వాదినీ ||
 యత్తు — నిదర్శనాపక్షాభిప్రాయేణ “వాశబ్దోవికల్పే ఉపమాయాంవికల్పే
 వాఇత్యమరభితి, — తన్న. “అరణ్యరుచితంకృతమ్, ఇత్యాదావివారోపస
 ముద్భయస్త్రీవాత్రసంభవేన ఏకపక్షైతదితరవక్షప్రతిక్షేపవిరహేణ వికల్పానం
 గతే | తస్మాదిహ సముచ్చయవినవాకారః | తథాచ నైఘంటికాః- ‘వాస్యా
 ద్వికల్పాపమయోరేవాధౌఃసముచ్చయే | వాస్యాద్వికల్పాపమయోర్వికల్పే
 పాదపూరణే | సముచ్చయేచవిస్రంభే నానాధాతీతయోరపి, ఇతివిశ్వమేదినీ
 కారాదయః ||

స్పృశ్యాపూర్వం సౌకుమార్యాతిరేకాల్ || ౧౫ ||

అక్షామ్యద్భిః అనహమానేః- ఇతిరసాస్వాదిన్ || యత్తు- అత్యశత్రాపా
తుంసప్రథమంవ్యవస్యతిజలం యుష్మాస్వపీతైశు యాఇత్యాదావిన ఆర్జునానాం
రిసమాప్తిరూపవర్తమానత్వం వివక్షితిమితి — తన్న. ప్రథమాశ్వాసీయత్య
యోవింశక్షౌకవ్యాఖ్యానగతియా “ఉపహరతిత్యత్రిపాతుంసప్రథమంవ్యవస్యతి
జలమిత్యాదివత్కాలసామాన్యేలట్ || ,, ఇతినోక్త్యైవవిరోధాత్ || సర్వత్రై
వవర్తమానత్వస్య లక్షణస్య సార్థాపరిసమాప్త్యరూపత్వాచ్చ || తిథా
చవర్తమానే లక్షిత్యత్రిభాష్యమ్ “న్యాయోత్పేషావర్తమానతా ఆరంభా
నపవగాత్ || అవశ్యంభుంజానాహసతి జల్పతిపిబతి నిమిషతిచ,, ఇత్యా
ది నిరూపితంచేదం విస్తరణమంజూషాయామితిదత్ || క్షమాసహనైదైవాది
కఇతి రసాస్వాదిన్ || || యత్తు — క్షమాసహనైదైవాదికఇతి—తన్న.
షితాస్యధాతౌరదైవాదికత్వాత్ || స్పష్టంచేదంకౌముద్యామేవ—“అయమ
షిత్ || భావదిస్తుషిత్,, ఇతిదివాదౌ || ౧౫ ||

అమ్బతుల్య తౌళయన్తిమ్ || ౧౬ ||

స్థిరతరాంగరాగతౌళనాసవృద్ధిపి తత్సవృద్ధాక్తేరతిశయోక్తి శ్చైత్యాదిర
సాస్వాదిన్ || || యత్తు — సంతాపాష్టైర్గుహ్యైరితి విశేషణయోధ్విరా
లేపనక్షాలనం ప్రతిపాతుత్వాత్కావ్యలింగమితి — తన్న. సంతాపాష్టైర్వబ
హులత్వ విశేషణద్యయవిశిష్టానామశూణాం స్థిరతరానులేపనక్షాలనపాతు
తాయాఇహ తృతీయావాచ్యతయాతాదృశవిశేషణయోపేతుతావచ్ఛేదకతయై
వవివక్షితత్వలాభేన పాతుత్వవివక్షణమూలక కావ్యలింగవతారకధనాసక్త తేః ||

అగ్రాహ్యత్వాద్విషమ చర్చరీకైః || ౧౭ ||

అత్య కేశపాశావకిరణంప్రతి తనువరిమలశ్రద్ధాయా... పాతుత్వేనసంభా
వనాధైతూత్పైతౌ | అవకీణకేశపాశాయాస్సీతాయాశ్చర్చరీకానుగత కల్ప
తరుమంజరీతాదాత్మైశసంభావనాస్వరూపాత్పేక్షైత్యనయోన్యన్తప్తిరిత్యాది
రసాస్వాదిన్ || || యత్తు — సురతరుమంజరీగతముత్కంఠంప్రత్యపాత్వో
మన్తగపూజార్థత్వాప్సరో విముక్తత్వయోపేతుత్వకల్పనాత్పేక్షోక్తిర
లజ్జార ఇత్యలజ్జారాస్తరకధనమ్ — తన్న. తయోర్విశేషణయోధూతల
ప్రాప్తి పాతుత్వాభిప్రాయైవైవాపత్తతయా ఉత్కంఠపాతుత్వవిరహాత్ ||

నన్వతి కళపాశస్య వికీర్ణత్వాక్తిరయతా || నీలనాగాభయేతి కళస్యవేణీత్వ
వర్ణానవిధాత్ | వేణీశ్చదౌహతిధావిభజ్య గృధితకళనిన్నివేశవివ పృసిద్ధ
ఇతిచెన్న త్రిధావిభాగపూర్వకగృధనరహితస్యాపి కళస్య ఏకవేణీరూపతాయా
ఏకవేణీసరేశ్యాది రామాయణవచ్యక్తత్వాత్ — ఇత్యాదిరసాస్వాదినీ ||

యత్తు — “యద్యపి ఏకవేణీధరాదీనాత్వయిచిన్తాపరాయణా ఇత్యాదుక్త్యా
త్రిధావిభాగవిసా బద్ధఃకళపాశః ఏకవేణీత్వచ్యతఇతి వ్యాఖ్యానెనచ అవకీ
ర్ణమిత్వాది కథనంసంగచ్ఛతఇవ,, ఇతీమామెవరసాస్వాదినీస్తాం శంకామ
నూద్య “తథాపి రామభద్రస్య ఉన్తాదావస్థయా హనూమత్ప్రత్యాగమనాశ
స్తరం తథాసంభవాభిప్రామోణవానదోషః,, ఇతిసమాధానాన్తరాభిధానం- త
దేవద మెవం సమాధాత్యూశామన్తాదావస్థామవధారయతి | కళపాశస్య విష
మయమితత్వాదేవ కాలాతిపాతాతిరేకణాలసంపదైశ్చ అవకీర్ణత్వస్య సృస్త
త్వరూపసోపపత్తైః ఉన్తాదాదికల్పనాయా నావశ్యక్తత్వాత్ ఏతదభిప్రాప్యే
ణైవహి “నీలనాగాభయావేశ్యా జఘనంగతయైకయా |,, ఇతివర్ణితే శ్రీ
మతిరామాయణే | నచైవంసతి “త్రిధావిభాగవిసాబద్ధఃకళపాశఃఏకవేణీత్వ
చ్యతైఇతి గౌవిన్దరాజీయే వేణ్యాబద్ధత్వాక్తి ర్నయ్యజ్యతైఇతివాచ్యం సంహతత్వ
మాత్రాభిప్రాప్యేణ బద్ధత్వాక్తిపపత్తైః | స్నిగ్ధాఃకలకళాఃవిగళితబద్ధతాదశా
యామపి నిరస్తరసంహతాన్స్తవవజఘనవర్జన్తల-వినోద్యశ్యస్తే | అన్యథాతత్ర
బద్ధత్వస్య వేణ్యాత్మనాగృధితత్వరూపత్వే త్రిధావిభాగైర్గుర్యేణ గృధితత్వం
జఘనంగతత్వజ్ఞ కేశేమయగపద్యర్ణమానం శ్రీమతిరామాయణే వ్యాహత
మేవస్యాత్ || || యదితు — అగృభాగమాత్రేగృన్ధిబద్ధాః మధ్యభాగమా
త్రేకథజ్ఞిన్నిబద్ధావా కేశాఇహ ఏకవేణీత్వనవివక్షితా ఇత్యచ్యతే తదాపి -
తథాగృధనమపి కేశానాన్త్రాఘీయస్త్వభూయస్తావిధ్యాంవిషమయమనరూపమే
వదాశరథిక్యతమ్ | తథాగృధితోహి కళపాశఃప్రథమంశిరఃప్రభృతి జఘనవర్జ
స్తంసమరేఖయాలమ్బమానఆసీత్ | కాలాతిపాతైశ్చతు అలనవలనాదిభిర్విషవ
క్ప్రసపితా రూపావకీర్ణతా తత్రసంభావితానిబధ్యైత్రాచార్యైరితి సకశ్చి
ద్విరొధగర్హః | వేణీరూపగృధనరహితానాంకళానాం ఏకవేణీరూపత్వం “ఏక
వేణీందృఢంబధాన్,, ఇత్యయోధ్యాకాండేపీన్యక్తమ్ || ౧౮ || ...

వస్తుంమాగఁం విష్ణుణామ్ || ౨౦ ||

త్వన్నినాదతుల్యనినాదస్యేత్యర్థః ఇతి రసాస్వాదినీ || ఇదఞ్చ పర్యవసితార్థ
కథనః । త్వన్మంజీరపృతిమనినదత్త్యత్పరిత్యగసాస్వాదినీతస్తథావగమాత్ ||

యత్తు — త్వంఉపమాయస్యాఇతివిగృహ్యఅత్రత్వత్పదంత్యదుగ్ధిపరంబోధ్యమి
తుక్తమ్-తన్న. యష్టదొరుతిపఁతాయాంఘోఞత్వప్రసక్త్యాత్వాదేశానుపత్తైః
విస్తరస్తు “త్వన్మంజీరపృతిమనినదె, ఇత్యత్పరి పృథమశ్వాసేఇతిడిక్ || ౨౦ ||

అక్తైర్లామిత్కినలయ నస్తనస్యేవలక్తిమ్ || ౨౧ ||

నస్తాపెనఅన్తస్సంజ్యరేణైత్యాదిరసాస్వాదినీ || యత్తు—అన్యత్రసన్తాపా
ష్టఆతపతాపోన్యఃస్వస్యసవోవాయుస్థేనపరుషయాఅశీతయాధాయయా అనాత
పేర—ఇతిశ్లేషసంఘాతం — తన్న. ప్రకృమథంగాపత్తైః । ప్రథమపాదేపాడ

త్రైతౌపయికసాధమ్యాభిధానంతావత్ప్రప్తమ్ । అక్తానామపి కింలయసా
మ్యనిబద్ధనేన విమ్బపృతివిమ్బధావస్థలఇన సాదృశ్యసంపాదిత కింలయాధేదక
త్యేన ఉపమానోపమేయోభయగామిత్వోపపత్తైః । యదిపునః తృతీయపాదే

శ్లేషోవివక్ష్యతే తదాతత్రాపిఉత్ప్రైతౌపయిక సాధమ్యాభిధానంప్రాప్తమితి
ప్రథమపాదప్రకృతస్య సాధమ్యాభిధానప్రకరణస్య తృతీయపాదేఽనుపతే
మానస్య అన్తరాద్వితీయపాదేవిచ్ఛేదప్రసంగః । అతఏవ పూర్వతన్త్రేఅభిక్రమ

ణస్య ప్రయాజాంగవిధిమధ్యపరితస్యప్రకృతప్రయాజప్రకరణానువృత్త్యనురో
ధేప్రయాజాంగత్వమవధారితం - “భవేదేవంప్రయాజానాంగాస్తప్రకరణంయ
ది । తేషాంవచనసంయుక్తాయోగుణావిహితాఃపురా । వశ్యాచ్చయైవిధాస్యనైతైస్స

స్తప్తమిదంశృతం । అభిక్రమ జఞ్ఞాతీతినతొన్యత్రగచ్ఛతి, ఇతి || సఖిన్వి
హతృతీయపాదేపిసాధమ్యాభిధానంసంభవతి । భవద్భిరప్యనుపగ్యాసాత్ || క
థంచిదపితదభిధానాశక్తేశ్చ । తస్మాద్వితీయపాదేవిచ్ఛిన్నస్య సాదృశ్యాభిధా

నప్రకరణస్య తృతీయపాదేఅనువృత్త్యసంభవాత్ శ్లేషావివక్షణమేవయుక్తం ।
అతఏవ ఉపవీతవిధేస్సామిధేసిగుణవిధ్యన్తరాలామ్నానెపి ఉపవీతత్రూర్వామ్నా,
తైర్నివిద్భిరసంభవత్సామిధేన్యంగభావైస్సామిధేనీప్రకరణవిచ్ఛేదాత్ విచ్ఛిన్న

స్యచప్రకరణస్యఉపవీతవిధావనువృత్తైరసంభవాదుపవీతస్య ససామిధేన్యంగత్వ
మితిస్థితంపూర్వతన్త్రే— “అనువృత్తాతదంగత్వంవిచ్ఛిన్నైదర్శశేషతా । కింప్రా

ప్రముఖయిత్రా పీకీర్తనాదనువర్తతే । పురస్తాదుపవీతస్యవరస్తాచ్చాపీకీర్తనమ్ ।
విద్యతేసామిధేనీనామతఃప్రకరణాస్తితా,, ఇతిపూర్వపక్షంప్రావయ్య “ఏవంప్రా
ప్తేవదామోత్రనివిద్భివ్యవధానతః । విచ్ఛిన్నాసామిధేనీసాం ప్రక్రియాసా
నువతతే”,, ఇతి॥

చేతోవృత్తిం సమాధిం॥ ౨౨ ॥

సార్వభౌమేనర్వాసుభూమిమవిదితః సార్వభౌమస్తస్మిన్స్తథోక్తేక్షిప్త
మూఢవిక్షిప్తాదినర్వావస్తాసు ప్రసిద్ధఇత్యర్థః ఇతి రసాస్వాదినీ ॥ అత్యయది
తద్గుణసంవిజ్ఞాన బహువీహిరాశీయతే తిదాక్షిప్తాదిపః చావస్థాఅపి సర్వభూ
మిపదార్థః ఇతిలభ్యతే భోజరాజాద్యభిమతం । యదాతు — అతద్గుణసంవి
జ్ఞానబహు వీహిరాశీయతేతదాసావాస్థారథేదా ఏకాగ్రావస్థానిరుద్ధాచవన్ద్ర
సర్వభూమిపదార్థః । తథాచమధుమతీమధుప్రతికావికోకాసంస్కారశేషతా
రూపాసు అవస్థాస్విత్యర్థః ఇత్యవగమ్యతే । తదిదంవాచస్పతేరనుమతమృతం ।
తేనసార్వభౌమపదగతసర్వభూమిపదస్య ఏకాగ్రావస్థానిరుద్ధావలోరూపచతు
ర్థపశ్చమభూమిమాత్రేపరతాయాస్థాపితత్వాత్ । తదేవయోగతస్యప్రసిద్ధ
నిబన్ధకారయోభోజరాజవాచస్పతిమిశ్రయోర్వయోరపి మతయోస్సంగహం
నూచయితుం “క్షిప్తమూఢవిక్షిప్తాదినర్వావస్తాసు,, ఇతివివృతమాచార్యైరిత్య
వధేయమ్ ॥ ॥ యత్తు — నచసార్వభౌమఇతిభాష్యం మనసినిధాయతస్య
ర్థమాహభోజరాజః । సచనిరోధస్యర్వాసాంచితృవృత్తీసాం సర్వప్రాణీనాఞ్చ
ధర్మఃకదాచిత్సాన్యశ్చిద్బుద్ధిభూమావావిభవతీతి॥ అయంభాషా-యదాచి
త్తస్యయాబుద్ధివృత్తిరుదేతి తదాతస్యామస్యసాన్యవృత్తిర్నిరోధోద్భవ్యతే యథా
క్షిప్తావస్థాయాంమూఢావస్థానిరొధఇతి । తస్మాదయంనిరోధస్యర్వాసస్సపిచితృభూ
మిమాక్తప్రకారేణవిదితఇతి ॥ వాచస్పతిమిశ్రస్సు — ఏకాగ్రస్యచితృస్యతి
సోభూమయఃమధుమతీమధుప్రతికావికోకేతి । నిరుద్ధస్యసంస్కారశేషతైకైవైతి
సర్వాసుకాసుచతస్యభూమిమ అన్యాసాంప్రమాణాదివృత్తీసాంనిరోధోవిది
తఇతిభాష్యార్థమాహ । మూఢవాచార్యేణాప్యయమేవాభోనుస్మృతః । తతో
భోజరాజాక్తఏవార్థాచచార్యైరనుస్మృతఇతిబోధ్యమితి — తన్న. భాష్యగ
తసార్వభౌమపదస్యే వమూలస్థసార్వభౌమపదసాగపి మతద్వయపరతయాప్య

పపత్రైమూలస్వేకతర మతమాత్రపరతయా నియన్తుమశక్యత్వాత్ । పృథ్వీత
వాచస్పతిపక్ష స్త్యేవాచార్యాభిమతతాయా నియన్తుంశక్యత్వాచ్చ । తథాహి ।
భోజరాజోక్త స్వహ మూలకృదాచార్యాభిమతత్వేపద్యేత్య సార్వభౌమపద
స్త్యేవవైయథ్యార్థాపత్తిః వ్యావత్సార్థావాత్ । సార్వభౌమేనిరోధే ఇత్యనేనక్షి
ప్తాది సర్వభూమిసాధారణేనిరోదేవివక్షితే తత్ర బాహ్యచేతోవృత్తి సామాన్యశ
మయిత్వత్వాద్యోగేన “చేతోవృత్తింశమయితబహిః,, ఇతివిశేషణాసంగతేశ్చ ।
తస్మాద్వాచనస్పృతుపదర్శితార్థ ఏవేహంచాత్రైమూలాదివివక్షితః । తథాచనత్క్షి
ప్తమూఢవిక్షిప్త రూపావస్థాత్రయగతినిరోధవ్యావృత్తయే సార్వభౌమపదంసార్థ
కమ్ । మధుమత్యాదిసరిలభూమివిదితేచ నిరోధబాహ్యచేతోవృత్తి శమయిత్వ
త్వముపపన్న చేతి రసాస్వాదిద్యాన్య — యోగశాస్త్రనిబద్ధకారవరస్సరవైమ
త్యోద్ధౌటనస్య అవసరగగిస్త తయా మూలస్వేకతరమతమాత్రపరతామవిధాన్
ర్య సామాన్యసవీవవివృశిమిత్వవధేయమ్ ॥

అనితరజుషః పుష్కానసంస్కారమలరాహిత్యేన నిరోధమాత్రవిష
యాయాఇతి భావఇతిరసాస్వాదినీ ॥ యతు — అనితరజుషః మన్తాత్రగౌ
చరానూఇత్యర్థావగాహనమ్ — తన్న. మయ్యేకస్తన్నిత్యచేనైవ తదర్థలా
భరపౌనరుక్త్యావత్తైః ॥ తస్మాత్ “తజ్జస్సంస్కారోన్యసంస్కారపరితబద్ధీ,, ఇతి
యోగపూత్రీస్య “సమాధిపృజ్ఞాప్రభవస్సంస్కారోపుష్కాన సంస్కారాశయం
బాధతే । పుష్కానసంస్కారాభివౌ తత్ప్రభవాఃప్రత్యయానభవన్తి । ప్రత్య
యానిరోధేనమాధిరుపతిస్తతే । తత్సమాధిపృజ్ఞా ! తతఃప్రజ్ఞాకృతాస్సంస్కారా
ఇతినవోనసంస్కారాశయోజాయతే । తతః ప్రజ్ఞాతత్సంస్కారా,, ఇతి
తద్భౌక్యస్యచప్రత్యభిజ్ఞావకతయా నిరోధసమాధిశబ్దితాసంప్రజ్ఞాతసమాధిషో
తుఘానిపుష్కానసంస్కార పరిపన్దిసంస్కారవగకర్షపరత్వమేవరసాస్వాదిద్య
పదర్శితాయుక్త “అనితరజుషోవాసనాయాఃప్రక మోల్,, ఇత్య స్మేతిబోధ్యమ్ ॥

అన్యకస్యకృతావేవవిలయః పరిలయస్సేనమృదునావృత్తిరూప కార్యాకర
ణాదభావప్రాప్తేనెవపి నేతిభావః । స్వాప్తేనచిత్తేన । కాలక్రమేణనిర్మిజనిరో
ధసంస్కారప్రచయేనతిస్వప్రకృతాచిత్తలీయతఇత్యవోచామ । తన్నవిస్తర్త
వ్యమితిరసాస్వాదినీ ॥ యతు — అన్యభావ్యేవస్తునీత్యర్థః । మయాతి

యావత్ | విలయేనవిలీనత్యైవ | తన్నయత్వాపత్యైతియావత్ | మృదు మన్దం
అస్యత్కిమపిగృహీతుమశక్తైవ సాన్వనైవ — ఇతి — తన్న. అన్తశ్శబ్దస్యభా
వ్యవస్తుపరతాయాః కోశాదితాఽసిద్ధైః | భావ్యవస్తుమయత్వస్య తదేకవస్తువి
షయకత్వరూపస్య “మయ్యేకస్థితః”, ఇత్యనేనైవలబ్ధతయా పౌనదుక్త్యావత్తై
శ్చ || తస్మాత్ కార్యాపేక్షయా కారణస్యనూక్షతయా “అన్యోన్యరత్యా”, ల
త్యాదివదన్తరత్వేనరూపేణచిత్తపక్యతైరేవ అన్తఃపదేనవివక్షణముచితమ్ | విశ
యశబ్దస్యచస్య కారణ్యేవలయపరత్వమేవయక్తమ్ “తస్యాపినిరోధే సర్వనిరో
ధాన్నిబీజస్సమాధిః”, ఇతిసూత్రస్థస్య “పున్తాననిరోధనమాధిపభవైస్సహతై
వల్యభాగీయైస్సంస్కారైశ్చిత్తంస్వస్యాంపక్యతావస్థితాయాంప్రవీలీయతై”, ఇ
తిభాష్యస్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్ | తథాచ తాదృశసూత్రభాష్యసద్వర్థానుగుణ్యా
ద్యనురోధేన రసాస్వాదిన్యాంప్రదర్శితం నిరోధనంస్కారపక్షిర్మాధీన చిత్త
ప్రళయపరతయాస్యవ్యాఖ్యానమేవ యక్తమితిధ్యేయమ్! ...

పూర్వార్థస్య సంప్రజ్ఞాతసమాధిపరతాంవ్యాఖ్యాన “అథానంప్రజ్ఞాతస్థితీమా
హ-అభ్యస్యనీమితి, ఇత్యాదిసాక్షాత్తార్థస్యాసంప్రజ్ఞాతసమాధిపరతాంప్రకాశ్య
క్లోకస్యాన్యయోగశాస్త్రీయకృత్స్వార్థసంగృహీదంపరత్వంస్థాపితంరసాస్వాది
న్యాం || యత్తు- స్వరసతమమిమమర్థ పరిశ్యజ్యయోగశాస్త్రీయైక దేశభూత
సంప్రజ్ఞాతసమాధిమాత్రపరతాం క్లోకస్యాన్యాభినంధాయ “ఏతచ్ఛ్రోకోక్తన్య
మాధిస్తు సంప్రజ్ఞాతభేదేషు నిర్వితర్కస్సంప్రజ్ఞాతసమాధిబోధ్యః, ఇతి—
తదిదంయోగోపనిషదతన్త్రోద్యాయసంప్రదాయాభిజ్ఞతావిలసితం | భగవద్వి
షయకతయాత్రాక్తస్య సంప్రజ్ఞాతస్య నిర్వితర్కశబ్దితత్వాసంభవాత్ | సవి
తర్కనిర్వితర్క సవిచారని విచారరూపాణాంహి సంప్రజ్ఞాతభేదానాం
స్థూలనూక్షభేదభిన్నాచేతనగోచరత్వాత్ | గృహీతృసమావత్తిరూపస్త్వేవనం
ప్రజ్ఞాతభేదస్య చేతనవిషయకత్వసంభవాత్ | స్పష్టంచేదం రసాస్వాదిన్యామ
నూదితేష్వేవ “వితర్క-విచార, ఇతిసూత్రభాష్యాదిషు | భగవదనూదితేషి —
తత్రయదా మహాభూతాదీనిస్థూలానివిషయత్వేనాదాయ పూర్వాపరానునన్దా
నైవశబ్దార్థోల్లేఖసంభేదనభావనాక్రియతే తదాసవితర్కసమాధిః | అస్తిన్నే
వాలబ్ధునేపూర్వాపరానుసంధానశబ్దార్థోల్లేఖసూన్యత్యైవ యదాభావనాప్ర

వర్తనలెతదానిర్వితకః, ఇతిభోజరాజీయసద్దర్శః । తస్మాత్ ఉత్తరాధ్యత్య
 “తజ్జస్సంస్కారోన్యసంస్కారప్రతిబద్ధి । తస్యాపినిరోధే సర్వవృత్తినిరోధార్హి
 బీజస్సమాధిః, ఇతి సూత్రీతద్భాష్యయోః పృత్యభిజ్ఞానాదనంపిజ్ఞాతపర
 త్వమేవాత్రయిక్తమాచార్యోవదర్శితమాశ్రయితమ్ । నచఅసంపృజ్ఞాతసమాధి
 సిద్ధాన్తినామననుమతఇతిశంక్యం । తదనుమతత్వేపియోగశాస్త్రప్రక్రియామా
 లమ్బ్య తదభోక్తృప్రియైనిబద్ధేదాధికాభావాత్ । వస్తుతస్తు — అసంపృజ్ఞాత
 సమాధిఃపి సంపృజ్ఞాతసమాధిసత్సిద్ధాన్తినామనుమతవ । అతవ “సంపృజ్ఞా
 తస్థితమతిగతేనిర్వికల్పేసమాధౌశాస్త్రావద్యస్తిమితబహులానద్దసన్దౌహమన్తః ।
 యత్తద్భృష్టాస్ఫురతియమిసాంపూర్ణషాఢ్గుణ్యరూపం సామెసత్వాహృదిహయ
 ముఖదేవతాసన్నిధత్తామ్,, ఇత్యాచార్యేమూలకారైరేవ నిర్వికల్పసమా
 ధేః సంపృజ్ఞాతస్థితమతిక్రమ్యావిభూతత్వమభిహితం । సంపృజ్ఞాతస్థితమతిక్ర
 మ్యావిభూతాహి నిర్వికల్పసమాధిరసంపృజ్ఞాతవ । అతవ తత్త్రి “పూ
 ణ్షాఢ్గుణ్యరూపం,, ఇత్యస్యాప్రసవత్తిః । నిబీజసమాధ్యపరాభిధాన
 స్యాసంపృజ్ఞాతసమాధేరేవ సర్వోత్తరసమాధిరూపతయా తత్త్రైవ పూణ్షాఢ్
 గుణ్యరూపస్య పరస్యబృహ్మణఃస్ఫురణౌచిత్యాత్ ॥ నతుతతోరాష్ట్రవినేసంపృ
 జ్ఞాతేసబీజసమాధినామని ॥ అతవ—శరణాగతిదీపికాయామాచార్యః- యో
 గ్యంయమైశ్వనియమైశ్వవిధాయచిత్తంసన్దౌజితానతయాన్వసశాసువగాః ।
 పృత్యాహృతేద్వియగణాస్థిరధారణాస్తావం ధ్యాత్వాసమాధియుగతసవిలోకయ
 న్తి ॥వద్దాభిరామవదనక్షణపాణిపాదందివ్యాయుధాభరణమృణమిలేవనంత్వాం
 యోగెనసాధశుభమాశ్రయమాత్మవన్త స్సాలమ్బనేపరిచిన్త్యనయాన్తిత్వప్తిమ్ ॥
 మానాతిలంఘిసుఖఖింధమహమ్బురాశౌ మగ్నాస్త్రీసీమరహిణౌభవతస్సర్వరూ
 పే । తావత్యయోగవిహతింసభజన్తి ధూయస్సంసారఘర్మజనితేనసమాధిమన్తః ॥
 ఇత్యనేనాత్యవీకేనపద్యేన యమనియమానసప్రాణాయామ పృత్యాహరధారణౌ
 ధ్యానాని సమాధియుగలంచనిదిశ్య ద్వితీయేనపద్యేన పృథమసమాధేఃసంపృ
 జ్ఞాతాపరవరాయస్య సాలమ్బనయోగస్య శుభాశ్రయవిశిష్టభగవద్విషయకతా
 మభిధాయ తృతీయేనపద్యేన పరిచ్ఛేదత్రయాతీత షాఢ్గుణ్యపరిపూర్ణస్వరూ
 పస్య నిరాలమ్బనసమాధిగోచరత్వమన్వగాహి ॥ నిరాలమ్బనసమాధిరేవ

నిర్బీజః అనుప్రజ్ఞాత ఇతి చాఖ్యాయతే | సంప్రజ్ఞాతనూత్యై “సర్వవ తేసాలమ్ప
నాః,, ఇత్యనేన సంప్రజ్ఞాతమాత్రస్య సాలమ్పసత్వభావణాత్ | అనూదితంచే
దమపిభాష్యం రసాస్వాదిన్యామేవ | తస్మాద్విహాపి నిర్వికల్పసమాధిరసంప్రజ్ఞా
తపీవాచా రైమూలకారైర్వివక్షితఇత్యవధేయమ్ || ...

అత్ర సమాధిమభ్యస్యన్తీ మిత్యుత్పేక్షా ఇతి రసాస్వాదినీ || || యత్తు—
అత్ర - కనన్తింకాంతాయాః కచరుచిమసాధారణతయా కపీసాం లోకోయత్కథ
యతితదేతన్నహిమృషా | సపక్షాత్సర్వస్మాదపిమధుక రాణాం సముదయాద్విషత్వా
దాప్యన్యత్రింవజతిశిఖపిఞ్ఞాదపియతః || ఇత్యాదావివలౌకికేవస్తుని శాస్త్రీ
యవస్తువ్యవహారసమారోపరూపాసమాసోక్తిః — ఇతి — తన్న. యత్రహి
విశేషణానాం క్లేషేణవా స్వతస్సిద్ధసాధారణ్యేనవా పృక్వతాపృక్వతయోరథా
యోస్సాధారణ్యం తత్రైవహిసమాసోక్తిః ప్రసరితి | పృక్వతేచ నిర్వికల్పపదస్య
తత్సమానాధికరణసమాధిపదస్యచ శాస్త్రీయార్థరూపాపృక్వతార్థమాత్రేగా
మితయా పృక్వతార్థానాధారణ్యాభావాత్కథంసమాసోక్తిః ప్రవర్తతామ్ | చి
న్తనమాత్రే సమాధిశబ్దప్రయోగానుశాసనయోరదృశ్యనేన సీతాగతరామభద్రగో
చరచిన సమాత్రస్య నిర్వికల్పసమాధిపదవ్యవధేశ్యత్వాదయోగాత్ | అతవహి
అత్తారామావిహితమతయోనిర్వికల్పే సమాధౌజ్ఞానా త్సేకాద్విఘటితతమోగ్యస్థ
యస్సత్త్వనిష్ఠాః | యంవీక్ష్యన్తేకమపి తమసాంజ్యోతిషాంవాపరస్తాత్తమ్యో హస్తాః
ధయయమముంచేత్తి దేవపురాణమ్,, || ఇతిపద్యై నిర్వికల్పసమాధ్యాదిపదా
నాం శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధార్థకత్వమభిహితం కావ్యప్రకాశాదావప్రతిపదాప
నిరూపణప్రకరణైః స్పష్టంచేదమపి రసాస్వాదిన్యామ్ | తస్మాద్భగవద్దాశరథివి
షయకనిరన్తరచిన్తనానన్ధానూపస్య విషయస్యానుపాదానాత్ “నిర్వికల్పంస
మాధిమభ్యస్యన్తి,, ఇత్యనుక్తవిషయోత్పేక్షైశ్చైవయుక్తః || “కనన్తింకాం
తాయాః,, ఇతిపద్యన్తువిషయోద్భవస్తాః | తత్రాసాధారణపక్షవిషయశబ్దానాం శా
స్త్రీర్థవిశేషేషు పరిభాషితానామపి అనన్యసామాన్య సదృశ పక్షవిగత రూపే
ప్రథమలౌకికేష్టవిప్రయోగస్తాచుర్యాత్ పృక్వతాపృక్వతార్థసాధారణ్యా
విఘాతాత్ సమాసోక్త్యవతారేదాధికానుపలంభాత్ || కిఞ్చ - కనన్తి మిత్యాదిప
ద్యార్థవర్ణనావసరే “విపక్షాత్ ప్రతిస్పర్ధినః వేషక్షిణః పక్షాచ్ఛ,, ఇత్య

ధర్మవర్ణనమపిననో తథాసతిశిఖింభచ్యవక్షిపక్షరూపతాపయోగసంస్థయా
పత్తైః తస్మాత్ విగతఃపక్షాదితివిగృహ్యపక్షాద్విగతతాపధర్మకల్పమేనపత్తే తస్య
స్వీకార్యమితివిధాననీయమ్ ॥

యదపి — ఏతత్పద్యవ్యాఖ్యానే—పీతపాతంజలరస్తేసాహితీసారవేదిభిః।
సానుగ్రహేరియంవ్యాఖ్యాపరామృశ్యావిచక్షతైః॥ — ఇతిపద్యంపరితమ్ —
తదేవపద్యమథామనాగ్వికృతంపత్యతామ్ — యథా— పీతపాతంజలరస్తేః
సాహితీసారవేదిభిః । సానుగ్రహేరియంవ్యాఖ్యాపరామృష్టావిచక్షతైః॥ ఇతి॥
“సానుశృంగబుధేమాగౌవాత్యాయాంవల్లవేననే,, ఇతివిశ్వకొశాల్ సానూ
శాంశృంగాణాఃగ్రహైఃగ్రహజైశ్శృంగగ్రహణపురస్కరం “పరామృశ్యా,, ఇ
తియథాసాధనమేవ పీతపాతంజలరస్తేః యోగతన్యశ్చ తన్యదినూర్ధవై
రియంవ్యాఖ్యా ప్రకాశనామిదా కృత్వాపి శృంగగ్రహికయా పరామృష్టా
నిర్మూఢాఇతితదధర్మః॥ ౨౦ ॥

శూన్యాదృష్టిః నూనమన్తః॥ ౨౩ ॥

తస్యత ఇత్యత్ర తపచాహిత్యస్తాచ్చైరాదికాత్కర్మణియకీతజ్ఞే । తస్యా
ధృష్టియత్సేనపక్షేణిజభావాన్నాపధావృద్ధిరిత్యాదిరసానాద్దినీ ॥ ॥ యత్తు-
యద్వాకర్మకర్తారీదంరూపం । తపసంతాపఇత్యస్తాచ్చైవాదికాన్నిష్పన్నం
విరహదైన్యంసీతామన్తస్తపతిమఃఖయతీత్యధర్మః । తత్రైవకర్మకర్తాత్సీతాయాః
త్వత్సేవివక్షాయాం సీతాన్వయమేవాన్తస్తప్యత ఇతిభవతి । క్రియమాణస్తయ
త్కర్తృస్వయమేవప్రిధ్యతి । సుకరైస్త్యైర్గుణైఃకర్తృకర్తరితద్విదురిత్య-
క్తః । అస్తిన్నత్రేనీకా అతఏవ తనుతిరతనుస్సతీఅన్తస్తప్యేనూనమితియోజన
ఇతి — తన్న. తథాసతి సీతాన్వయమేవమఃఖయతీత్యర్థాపత్తైః । ప్రకృతిసు-
గాయాంసీతాయాం మఃఖత్వస్యకాదాచిత్కరుర్వాదివిలసితకృతతయా నై
మిత్తికతాయావీవ వర్ణయితుముచితతయా న్వయమేవేత్యనేమిత్తికత్వవర్ణనా
స్యాయక్తత్వాత్ ॥ ॥ కిచ్చ — భాత్వేషేషాత్వన్తరావినక్షాయాంహిక
ర్మకర్తృప్రియోగః ఓదశఃపద్యతెన్వయమేవ । భిద్యతేకదారన్వయమేవ
త్యాదా । సాకర్యాతిశయవివక్షాయాఃక్రియాయాన్నిష్పత్తౌపేత్వన్తరనైరపేక్ష్య
వివక్షారూపత్వాత్ । సహభవతి చైత్రేణౌదశఃపద్యతెన్వయమేవ, కష్టకే

కేవలభిద్య లెస్వయమేవేశ్యాదిః పయోగస్సాధుః । పృథక్తత సీతాకర్మణ
కతావకర్తృ త్వేన ద్వైన్యంస్వయమేవానూద్యతాదృశదైన్యప్రాప్తే రేష అనస్తా
పచౌతుతాయా అతపవెత్వాదిసావివరణాత్ కథంకర్మకర్తృప్రయోగసాధు
తాసంఘటకామ్ । తస్మాల్ సీతాఇత్యత్ర కర్మణిప్రయోగే నయనకర్తృత్వే
నాపాతస్యవిధినేత్యస్య అనుకర్తృణాంపృథగ్భిన్నాపి కర్తృత్వేనాస్వయాత్క
ర్తణిప్రయోగవీచాయమిత్వైవయక్తం రసాస్వాదినిదర్శితమ్ ॥ ఏతేన— ద్వైన్యం
సీతత్వస్య స్వయమేవతాపనంపృథివౌతుత్వాత్కావ్యలింగమిత్యుక్తిరపి నసతీతి
వ్యక్తమ్ । స్వయమేవేత్యస్య అన్యవౌతుకత్వస్యచైత్రవ్యాఘాతాత్ । వస్తుత
స్తు — కర్తృత్వక్రియాణామేవ భాతూనాంకర్తృకర్తరిప్రయోగః । కర్తృత్వచక్రియా
నిర్వర్త్యవికార్యేచకర్తృణి । సతుప్రాప్యేకకర్తృణి “క్రియాకృతవిశేషాణాం సిద్ధిర్భ
త్యనగమ్యతే । దర్శనాదనుమానాదావతత్ప్రాప్యమితీకథ్యతే,, ఇతిలక్షితే॥ య
థోక్తంకామద్యామేవ— కర్తృత్వయాక్రియయాతుల్యక్రియః కర్తృకర్తవత్త్వాన్
యత్రకర్తృణిక్రియాకృతోవిశేషాదృశ్యతే యథావక్వేమతండులేమ యథావాచి
న్నేమకాష్టేమ తత్రకర్మ స్థాక్రియానెతరత్ర । సహివక్వాపకర్తవతండులెప్పివగ
తాగతగ్రామేమవైలక్షణ్యముపలభ్యతే,, ఇతి॥ భూషణేచ-నిర్వర్త్యచవికార్యేచ
కర్మణవభ్యావభ్యతే । సతుప్రాప్యేకకర్మణితిసిద్ధాంతాత్త్రవ్యవస్థితః ॥ ఇతిద
స్పష్టమ్ । తదిహసీతాతపతెర్ననిర్వర్త్యేంకర్మణ, నాపివికార్యమ్ । యదనజ్ఞాయ
తేపూర్వంజన్తనావాప్రకాశ్యేతే । తన్నిర్వర్త్యేంకవికార్యస్తు కర్మణ్యేధావ్యవస్థి
తమ్ ॥ పృథక్త్యుచ్చేదనంభూతంకించిత్రాప్రాదిభిన్నతే । కింభిద్ధుణాన్తరోత్ప
త్త్యాసమవణాదివికారవత్ ॥ ఇత్యుక్తశత్రులక్షణవిరహాత్ । పృథక్త్యదర్శనాచ్చ
వికార్యస్యహింసకుండలాదిరూపస్యకర్మణః కాన్తంభిన్నకరోతి సువణంతు
డలంకరోతీత్యాదౌ పృథక్తీకర్తృసమభివ్యాహరౌదృష్టః । తతశ్చపరిశేషాత్పా
ప్యంకమైవసీతేతికథమత్రకర్తృకర్మణవద్యావఃప్రసజ్యతామితిసుధియోవిదా
కుర్వస్తు ॥ ౨౩ ॥

నేదీయస్యా న్దుక్తిం ॥ ౨౪ ॥

దీప్తికాశబద్ధస్త్రిలింగస్వాసారస్యాత్ అధికతరనన్యంవేశేనేత్యాదిశబ్దస్వాసారస్యా
చ్చ పశ్యంతే రాజహంసవృత్తాన్తే జాయావతిసంభోగవృత్తాన్తఃపృథీయతేఇతి

సమాసాక్తి రితిరసాస్వాదీనీ || || యత్తు — దీర్ఘిణాశబ్దస్త్రిలింగనరసశబ్దాస్వారస్వేనచాప్యస్తుతినాయకావృత్తాంతః పరిత్యజ్య సమాసాక్తి రితి — తన్న. సంభవతస్సంవేశశబ్దశ్లేషస్యపరిత్యాగానాచిత్వాత్ || దీర్ఘిణాపానీయలాభనాప్తవత్త్వం లక శ్రీమాపనయనరూప పృథ్వీహంసవ్యవహారేనాయకావిశేషవిషయః పీఠ్యధిగమతస్సంభోగతన్మూలక శ్రీమాపనయనరూపస్య దూరాభ్యవృత్త్యామూలనాయకవిశేషవ్యవహారస్య తాదాత్మ్యేనపరిత్యాగాస్వారస్వాతిశయాచ్చ || తస్మాత్ “సంవేశసంనిధువనం,, ఇతిహాలాయధకోశసిద్ధశ్లేషవివక్షణమాచార్యదర్శితమావశ్యకమేవ || యదపి — అధిగతరసఃప్రాప్తసురతసుఖాస్వాదశ్చ నౌ ! శృంగారముఖ్యమధురాదిసువర్ణరేతోనిర్యాసరాగరలద్రవపారదేమ! అస్వాదనధ్వనిసుధాంబురసాఖ్యధాతృష్విప్తోరసఇతి రత్నమాలాఇతి-తదపి. రసపదసోదాహృతకొశబలాదాస్వాదనమాత్రాథేకతాలాభేపిసురశసుఖాస్వాదరూపవిశేషన్యవినా లక్షణామలాభాత్ | సంవేశశబ్దస్యతురసాస్వాదిన్యామాచార్యోదాహృతకొశేన సంభోగత్వావచ్ఛిన్నవాచకతాయా స్పష్టతయాసంవేశపదశ్లేషబలాత్సంభోగప్రతివర్ణనస్త్యేవ యుక్తత్వాత్ ||

శీలైరధ్వ పరిబోధమ్ || ౨౬ ||

ప్రస్తుతే రాజహంసవిబోధవృత్తాంతైః ప్రస్తుతమహారాజవిబోధవృత్తాంతవతీతైస్సమాసాక్తి రితి రసాస్వాదీనీ || || యత్తు — ఇమామేవసమాసాక్తిముపవర్ణ్య “రాజహంసేతివిశేషస్య రాజోపచారాహిత్యాభిప్రాయత్యాశ్చరిక రాజుగర్హవా,, ఇత్యనేనతస్యాః పరిక రాజుగర్హేనసహజైశ్చితిత్వాభిధానమ్ — తన్న. తయోస్సమాసాక్తి పరిక రాజుగర్హోః సముచ్చయేదాధకవిరహేణ ఏకపక్షైః ఇతరపరిత్యజ్యైపాసంభవాద్వికల్పాసంగతేః || సచపరికరపక్షై రాజోపచారాహిత్యాభిప్రాయస్య హంసేరాజత్వవివక్షయైవహ ఉపపాదనీయత్వాత్తద్వివక్షాయాంచ అప్రస్తుతస్యాపి రాజ్ఞః వాచ్యవృత్త్యైవపరిత్యజ్యైః ప్రస్తుతవ్యంజనామూలకసమాసాక్తైరసవతారపవెతివాచ్యం హంసే లోకప్రసిద్ధతయాఅవేష్ట్యధికరణసిద్ధస్య రాజత్వస్యబాధితత్వేన వివక్షణాసంభవాత్ | బాధితస్యాపిహేవివక్షణంరూపకరూపకాతిశయోక్తిశ్లేషాణాం త్రియాణామన్యతమేనవాచ్యం | ప్రకృతచనరాజరూపకసంభవః తథాసతివిషయప్రాధాన్యవశ్యంభా

హాల్ హంసరాజేశ్వరత్వైః హంసస్య విషయస్యోపాదానాచ్చ నరూపకాతిశయోక్తిసంభవః । రాజహంసపదస్యచాత్రయోగరూఢతయా సరాజపదశ్లేషవివక్షణావసరః । రాజహంసపదంహి హంసానాంరాజేతిపుష్పత్వానిష్పన్నయోగేనహంసశ్చైవతాంయూథ్యాదచంచుచరణలౌహిత్యతిదిత రావయిసితఃస్వయంగ్యం జాతవిశేషంచనిమిత్తికృత్యవసర్తతే । తలశ్చహంసశ్చైవస్య తననరపతిశ్చైవస్యేవ తాదృశోపచారాడువితాఢ్యధ్యోత్యకెవలం రాజహంసపదేనవ్యజ్యే । తావత్తైవతత్కరిక రాజ్కురౌపపత్తిః । లోకినిధస్సు రాజానాత్రివాచ్యవృత్త్యావృత్తియతే కిస్తువిశేషణబలాత్తద్వ్యత్యాన్తావ్యంజనయైవపృథియతఇతి సమాసోక్తిరపి నిరాబాధేతితయోస్సముచ్చయవయక్తః । యదితు — రాజహంసపదే రాజశ్చైవరూపాథమాశ్రిత్య శ్లేషస్సంభవతీత్యద్యతే దావిశేషస్యశ్లిష్టోన్వయసమాసోక్తిరేవనావతరేత్ । ఉక్తశ్లేషవివక్షావిరహపక్షే సమాసోక్త్యుపపాదనెతు తస్మిచ్చేపి పరిక రాజ్కురసంభవస్యోపపాదితతయా సముచ్చయవయక్త ఇతిదిక్ ।

మత్ప్రస్తావప్రవణరపాక్షైః ॥ ౨౯ ॥

సమానంబ్రహ్మయస్తింస్తదితి బహువీహానమానస్యచ్చన్దసీతిసూత్రేయోగవిభాగబలాత్ సమానస్యసభావః । సదృశపర్యాయేగసహశద్దేనవా నదృశంబ్రహ్మయస్తిన్నిత్యస్యపదవిగ్రహేబహువీహా వాపసర్జనస్యేతి సభావస్సహశబ్దస్య । తతఃసంబ్రహ్మచ తచ్చర్యంచైతికర్మధారయఇతి సంబ్రహ్మచర్యశబ్దనిష్పత్తౌపక్షద్వయముపన్యస్తంరసాస్వాదిన్యామ్ ॥ ॥ యత్తు అత్రైత్యంద్వితియపక్షమేవప్రథమముపన్యస్యఅనన్తరం“యద్వా-బ్రహ్మణేవేదగ్రహణాయచర్యంవృతంబ్రహ్మచర్యం । సమానంబ్రహ్మచర్యమితి విగ్రహేసమానస్యచ్చన్దసీతిసూత్రేనమానస్యేతియోగవిభాగాత్సమానస్యసభావే సంబ్రహ్మచర్యమితిభవతి సాధుమ్యే మితిచర్యవసిత్తోధాఇతి — యోగవిభాగపరపక్షాన్త రాభిధానం—తత్తు తాదృశపక్షద్వయగతసాస్వరసాస్వరసాస్వనవధారణమూలకమ్ ॥ తథాయోగవిభాగస్యభాష్యానారూఢత్వకృతంహ్యసాస్వరస్యంయోగవిభాగపక్షే । అతవీవాయంపక్షఃప్రథమముపన్యస్తంరసాస్వాదిన్యామాచార్యైః । బ్రహ్మణచర్యం బ్రహ్మచర్యమితి సమాసకథనమవ్యయక్తమ్ । తథా చతుర్థీ సమాసే అనుశాసనవిరహాదితి ॥

అమృతలహరీలబ్ధ సంబ్రహ్మచర్యైరిత్యత్ర ధర్మలుప్తౌపమాఅర్థేతిరసాస్వాది

న్యాయము || || యత్తు - అమృతంబులహరిత్రాఘాతావమేతి - తన్ను. సుహృదదాని
దిగ్భాగహరిత్రాఘాతావమేతి - తన్ను. సుహృదదాని
అయోగాత్ || ౨౯ ||

పశ్యంతీ సా కాంతవార్తాగమోపి || ౩౦ ||

కాంతస్యవల్లభస్య నతుపతిశబ్దమత్రాభాజితం రసానాన్వదినీ || || యత్తు -
కాంతస్యవల్లభస్య నతుపతిశబ్దమత్రాభాజితం రసానాన్వదినీ || || యత్తు -
జ్ఞాయాశ్చవశ్యతయా కేవలపతిశబ్దస్తేనసాధుత్వాత్ || ౩౧ || ..

పశ్యాదేవం నాన్వదినీ || ౩౧ ||

అనఘాంత || అవిద్యమాన అఘోరమహిమంబులరూపం యగ్యోపాధిక్రమకాంత
తిరిసాన్వాదినీ || || యత్తు — అవిద్యమాన అఘోరమహిమంబులరూపం యగ్యోపాధిక్రమకాంత
తన్ను. తథానతి “మత్కుశలనివేద్యునిన్యా. కుశలప్రసన్నమయాక్కుతం కథయే
తానామ్, ఇతిస్వకృతైర్లక్ష్యద్యావతారికాయావవాస గతిప్రసంగాల్. అనఘ
శబ్దాదప్యస్యేహపద్యే రామసంబంధింశులూకం త్వత్తే తేన లసన్. అనాన్వదినీ
దురితంహితవరత్వే “మత్కుశలనివేద్యునిన్యా. కాంతగల్పస్సప్తకాన్వదినీ. అనఘ
దనఘశబ్దస్యానుశంభవతేనయోచాన్యకృతవేదనానైవయక్తమ్ || ౩౨ ||
భాగధేయహేతుకజీవనంపరిత్యజ్యత్యుత్పన్నం హేతుత్వాత్కాన్వదినీగమిత్వలంకా
రవణానమపిననత్. భాగధేయహేతుకజీవనంభాగధేయజీవనంహేతుత్వేనబద్ధ
తయాతత్రహేతుత్వరానపేక్షతో. రత్నహేతుత్వరవిషయాయాన్వితభాగధేయ
మహిమాపకర్షకత్వాచ్చ ||

“ నవ్యత్రా భవతీభాగధేయనేత్రత్రా, ఇత్యాదిరసాన్వాదినీ ||

యత్తు — రసాన్వాదినీ, క్రిమికాభిహిమోని సర్వనామ్నోన్యత్రిమాశ్చ
ఇతిష్టన్తినిత్యత్వసర్వనామ్నోన్యత్రిమాశ్చ, ఇతిష్టన్తినిత్యత్వసర్వనామ్నోన్యత్రిమాశ్చ
నాభిధానమ్ — తత్తు — రసాన్వాదినీశైలకృతావసానంబులరూపం
ధేయమ్ || యదపి — భాతేడవతువితినూత్రాత్పుష్పాదిలోభవచ్చబ్ధిః పూజ్య
వాచకోనసర్వనామ్నోన్యత్రిమాశ్చ, నాతేఃప్రంబద్ధానపరిసంగః । అతేన - అత్యంత
వాప్రాప్తిపదికంభవత్త్రిమాశ్చకారాన్తవదితమతుప్రాప్తేనాన్వితకర్మజ్ఞులదత్తః —
ఇతి — తన్ను. ఉజ్జ్వలదత్తేనసర్వనామ్నోన్యత్రిమాశ్చ, భాతేడవతుపాని

హృదితత్వేన ఉజ్జ్వలదత్త గృహా దాహరణస్వస్వవివక్షితపరికూలత్వాత్ । “భా
 తెడవతువ ॥ భాదీప్తా । అతాడవతువ । భవానర్వనామ । భవతష్టకృసా
 భావతాభవదీయః । అపుత్యత్వన్నంవాప్రాతిపదికంభవత్ప్రత్యకారాస్తవదితిమ
 తుప్రాప్త్యైవ్యాసః, ఇతిహిఉజ్జ్వలదత్త గృహః । వ్యాసకృతాపి — ఉణాదీనాం
 పుత్యత్వన్నత్వపక్షే సర్వనామ్నోభవచ్ఛబ్దస్య భాతేడవతుపానిష్పత్తిమభిధా
 యఉణాదీనామపుత్యత్వపక్షే సర్వనామ్నోభవచ్ఛబ్దస్య అపుత్యత్వన్నప్రాతి
 పదికత్వమభిహితమతాన్యాసాక్తిరపిసర్వనామాతిరిక్తభవచ్ఛబ్దసాధనాయనాల
 మితిబోధ్యమ్ ॥ ఫఖలుభాతేడవతుపృత్యయేన భవచ్ఛబ్దనిష్పత్తిమధ్యుపగన్ప
 తాకస్యచిదప్యపుత్యత్వన్నప్రాతిపదికస్యాధ్యుపగమశ్శక్యః కతుం । భాతేడవ
 తుమితశాకటాయనసూత్రమధ్యుపగచ్ఛతిశాకటాయనానుసారిణః సర్వప్రాతిప
 దికపుత్యత్వపక్షస్త్రేవాభిమతత్వాత్ । పాణినేహిభగవత ఉణాద్యపుత్యత్వ
 పక్షమివాభిమతః । నచమాపుత్యత్వపుత్యత్వపక్షే లక్ష్యభేదాద్యవస్థితా
 పాణినేస్త్యపుత్యత్వపక్షమివేతిధాన్తాత్ । స్పష్టంచదశజ్ఞేస్తశేఖరే । తిస్తా
 త్ ఉణాద్యపుత్యత్వపక్షమివ-భవచ్ఛబ్దఃపుత్యత్వన్నమిద్వివిధఃభాతేడవతుపాపు
 త్యత్వపక్షః అసర్వనామ! హేభన్నిత్యాదిసంబుద్ధ్యాద్యనుసారాత్ । అన్యశ్చ
 పృథానైరేతేషాం పుత్యత్వాదితస్సర్వనామఇత్యంగీకార్యమ్ । తథాచఅసర్వనామ
 భవచ్ఛబ్దమాదాయ పుంసద్భావఘటితప్రయోగోపపత్తిః । సర్వనామభవచ్ఛబ్ద
 మాదాయ పుంసద్భావఘటితప్రయోగోపపత్తిరిత్యేవవక్తవ్యం పుత్యత్వపక్ష
 ముమాశ్రితవద్భిః । అయమేవచపక్షఃఅన్యేత్విత్యాదిసారసాస్వాదిన్యామాచార్యైః
 వగిదర్శితః! తదభిప్రాయమజానతాస్తువివిధాఃప్రమాదావంతత్సంగగ్రహణరీణా
 నామితివిభావనీయం ॥ యదపి — యద్వా — సర్వనామ్నోవృత్తిమాత్యి
 తిష్ఠేరిత్యత్వమాశ్రిత్య పుంసద్భావానాదరః జామాతాదయితస్తవేతి భవతీన
 మ్బద్ధదృష్టేతి భట్టపరాశరసూక్త్యనురోధేనఇతి — తదపి — ఇప్త్యనిత్య
 త్యాశ్రియణేవా పుంసద్భావానాదరేవా భట్టపరాశరసూక్త్యనురోధస్యాపేతు
 త్వాత్ । మునిత్యయవచస్యహి తత్రాపేతుత్వం నాధునికప్రయోగస్యేతి । సూ
 క్తిరపి చెయంభట్టపరాశరాణాం ప్రథమపక్షోపపాదితడవత్వస్త భవచ్ఛబ్దేనాపి
 సిద్ధానేతత్పక్షస్త్రేకాన్తికం సాధకమితి విభావనీయమ్ ॥ యదపి — అతమ

అన్యసంభోగచిహ్నైస్తుపితాఖండితామతా । జ్ఞాతేన్యసంగవికృతే ఖండితే
 మ్యై కపాయితాఇత్యాదికంసంగచ్ఛతే,, ఇత్యుపస్తుంభకాన్తరపదర్శనమ్ —
 తన్న. అత్యుపస్యామాసమస్తావ్యోగః అన్యస్యామాసమస్తాత్సంగఃఇత్యాజుప్ర
 శ్లేషేణాప్యవపత్తైరుపస్తుభానంగతేః । రసాన్వాదిన్యదాహృతాస్తుప్రయోగానై
 వమన్యథాసిద్ధాఇతివిభావనీయమ్ ॥ 30 ॥

యస్యాయస్త్రిక్ ముఖేన ॥ 31 ॥

ప్రత్యాసీదన్నివసన్నికషంప్రాప్నువన్నివేత్సుఃప్రేక్షాఇతిరసాన్వాదిన్ ॥ య
 త్తు — ప్రత్యాసీదప్రత్యాసన్నోభవన్నివసన్నికషంప్రాప్నువన్నివప్రత్యా
 సత్తుమివేతియావత్ ప్రత్యాసత్వభావేముఖేనవదనస్యాసంభవాదితిభావః । లక్ష
 ణమేత్వోరితిశతా । మేతురత్యుఫలమితి — తన్న. ప్రత్యాసత్తింపినాముఖ
 రణకవదనానంభవస్య స్వయమేవోక్తతయాప్రత్యాసత్తైస్తాదృశవదనంప్రతికార
 ణత్వరూపమేవమేతుత్వమితి “మేతురత్యుఫలమ్,, ఇత్యుక్తేరయ్యుక్తైః । నచప్ర
 త్యాసీదన్నిత్యస్య స్థాపయిత్వైత్యనేనాన్వయాంగీకారాత్ స్థాపనన్యచప్రత్యాస
 త్వర్థత్వాత్ ప్రత్యాసత్తుంస్థాపయిత్వాన్వయభావత్ఫలరూపమేతా శతుర్నా
 నుపపత్తిరితివాచ్యం ఏవంసతిప్రత్యాసీదన్నితి ప్రథమాయాఅనుపపత్తైః స్థాపనక్రి
 యాకర్తురనభిధానాత్ । నచప్రధానధూతవదనక్రియాశక్తేరత్యవదతిన్యనేనాభి
 ధానాత్ ఓదనః పశ్చాద్భువితథిత్యానన్నాత్యప్రథమానుపపత్తిరితివాచ్యంఏ
 వంసతి ప్రత్యాసీదన్నిత్యస్య ప్రధానధూతవదనక్రియాసమ్పన్నస్యావశ్యకతయా
 తక్కియాంప్రతిచ ప్రత్యాసత్తైఃకారణతయా కారణరూపమేతావేవ శతుఃప్ర
 వృత్తైః । నఖిలుపకేనైవశత్రావదనంప్రతి కారణత్వంస్థాపనంప్రతిఫలత్వద్వైత్య
 భయంవివక్షితుంశక్యమ్ ॥ ॥ ఏతేన — ప్రత్యాసీదన్నివేతి ఫలోత్ప్రేక్షా -
 ఇత్యప్యసదితివేదిత్యమ్ । తస్మాద్ధేతుత్ప్రేక్షేనాత్రచార్యాభిమతాయక్రాఇ
 త్యవధేయమ్ ॥ 31 ॥

వేలాతీత నాపయాతి ॥ 32 ॥

అత్యురాల్యైఃక్షణతుల్యతయేత్వాది రతిశయోక్తివర్ణనపరారసాన్వాదిన్ ॥ ॥
 యత్తు — పూర్వోత్తరయోరాల్యైర్భేదప్రభేదోక్తరతిశయోక్తిశ్చైతి —
 తన్న. పదార్థవివరణవేలాయాం“యాశర్వరీజాతావకవచనమ్,, ఇత్యేవంశంవి

రీపదెజాత్వేకత్వవివక్షోక్తేస్సవ్యకీయాయావవవిరోధాత్ ॥ ॥ సంభోగశృంగా
 రోవృజ్యతేపూర్వాధేః ఇత్యాదిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — కిమపికిమపి
 మన్దమిత్యాదావిన అనుభవాదముఖేనేవ రసభావప్రత్యాయన ముచితంనప్ర
 ణయాదిపదోపాదానేన । తథాపి కేషాశ్చిదనుభవానాం రసాంతరసాధారణ్య
 న ఝడిత్యనుభావప్రతీతిర్నసేవేతివా ఉన్నాదావస్థస్య రామభద్రస్యాయముక్తి
 ప్రకారఇతివా సతదాదృశమిశ్యనగన్తస్యమ్-ఇతిశక్త్యాసమాధానయోఃకరణం-
 తన్న. రసాదేస్వశబ్దోపాదానస్య ప్రాధాన్యేనాస్వాద్యతాయామేవదోషతా
 యాః “గాఢోన్మాదఃపరిణమపదపీఠ్య, ఇత్యత్రైవప్రాగస్తాభిరావేదితత్వాత్ । ప్ర
 కృతేచ పూర్వాధాభివ్యక్తసంభోగశృంగారస్సోత్తరాధాభివ్యక్త వివేచ
 మృశ్యంగారాంగతయైవా న్వాద్యత్వాత్తద్ధోషశక్త్యా ఏవానున్దేషాత్ ॥
 వస్తుతస్తు — పరిణయోత్పరతిభావావస్థాకలికారూపోనశృంగారరసస్య వ్యభి
 చారిధానః । తల్లక్షణానాన్త్రాన్తత్వాత్ । నిర్వేదాదివ్యవస్థాపాతాచ్చ । అతా
 నవ్యభిచారిధావస్య స్వపదేనోపాదానప్రయక్తోదోషః । శృంగారాదిరసవా
 చకపదాభావాచ్చ రసస్య స్వపదోపాదానప్రయక్తోపినసః । పరిణయపదస్య
 చాత్మగతిభావావస్థావిశేషాన్తగత కలికావస్థావాచకతాయాః రసాస్వాదిన్యా
 మేవాదాన్తైర్నివృతతయావరతిపదపర్యాయతేతి స్థాయిభావస్య స్వపదేనోపా
 దానప్రయక్తోపి దోషోనప్రసరతితివాద్యమ్ ॥ 33 ॥ ...

ఉద్ధామై త్వస్మిన్సంభోజమిత్యైః ॥ 34 ॥

దామన్మబ్ధిఃదాపితకారాన్తస్త్రిలింగః! ఉద్గతాదామాయాఉద్ధామాః! ఉద్గతా
 దామ్న ఇతితునవిగ్రహః ఇతిరసాస్వాదినీ ॥ యత్తు—“అచ ప్రత్యవస్థపూ
 ర్వాత్, ఇత్యత్రాజితి యోగవిభాగాదుద్గతాదామ్న ఇతివిగ్రహేనమాసాన్తా
 చ్చప్రత్యయఇతి — తన్న. తథాయోగవిభాగస్య భాష్యానారూఢతాయాఃపద్ద
 నాభాసిద్ధేః పృషోదరాదితయైవసంపాద్యతాయాశ్చ శబ్దేస్తుశేఖరపవ వ్యక్త
 త్వో । సఖివహసతిగత్యన్తరే రసాస్వాదినీదర్శితేపృషోదరాదిత్వకల్పనయా
 సాధనంయజ్యతేఇతి ॥ 34 ॥

మాభీష్ఠిద్ధిగ్నేః సంనతేన ॥ 3౫ ॥

అత్య కుసుమకాముకదిగన్తావరణాసమ్మన్దేపి తత్సమ్మన్దోకేరతిశయో

క్తిరిత్యాది రసాసావదినీ || యత్తు — వసంతప్రాథనాంపృతి త్రాసస్య హేతుత్వాత్కామ్యలింగమితి - తన్న. త్రాసాదితివ్యాచూయ హేతుత్వస్యాక్తతయా కామ్యలింగానవతారాత్ || సచత్రాసాదిత్యస్యానమితవదాధేఽనమనవవాస్వయోనత్వవోచదిత్యత్రైతివాచ్యం పృథాగక్తియాస్వయస్యాభ్యుపేక్షితైస్సవచ్యుథావవాస్వయస్యయ్యుక్తత్వాత్ | అనమితమస్య తన్న తోనమాలినా అవోచదితివిశిష్టవచ్యుథేఽత్రాసాదిత్యస్యాన్వయే విశేషణఘటకయోధానునమనమాళినన్నమనయోః విశేష్యధూతవదిక్రియామ్యామినత్రాసహేతుకత్వస్యస్వరసతేవవలాభాత్ || 3౫ ||

మందోవత్సేవ్య న్యజయన్తఃకరంజాః || ౩౬ ||

రక్తలోహితవణ్ణాః శోకేవంజులకుసుమై ఇతిరసాసావదినీ || యత్తు — రక్తాశోకరక్తపుష్పైవంజులవృక్షైః | రక్తాశోకః శోకాశోక ఇన్యోశోక ద్వైవిధ్యంపుష్పైరురక్తత్వపీతత్వకృతంబోధ్య | జ్వలతిదీప్యమానైసతి పుష్పైరితిభావః | జ్వలతీతు్యక్తైస్తస్యాగ్నితుల్యత్వంజ్వలజతిమితి — తన్న. శోకపదస్య కుసుమవరత్వేతిరక్తత్వస్య దీప్తిరూపజ్వలనక్రియాయాశ్చ సామ్యదేవాన్వయసంభవాత్ తదుపేక్ష్య అశోకపదస్యన్మక్షవరతాయాస్తత్రైతయోః పుష్పద్వారకాన్వయస్వీకారన్యచాయుక్తత్వాత్ | అశోకస్య భవదుక్తద్వైవిధ్యాసిద్ధైశ్చ | అశోకేహిశ్వేతారక్తఇతి ద్వైవిధ్యంప్రామాణికమ్ | యథా మేఘసందేశసంజీవిన్యంరక్తాశోకశ్శలేత్యత్ర “రక్తవిశేషణంతస్య స్కరోద్దీపకత్వాదుక్తం | ప్రసూనక్తైశోకస్తుశ్వేతారక్తఇతిద్విధా | బహుసిద్ధికరశ్వేతారక్తోపిస్తరదీపకఇత్యశోకకల్పేదశానాత్, ఇతి ||

చేతానైవ మయూరః || ౩౭ ||

అథద్వాభ్యాంసహానమయానుధూతామనస్థాంసన్దేశతి — చేతిఇతి — ఇతిరసాసావదినీ || యత్తు — యద్యపిఋత్యన్తరెష్వివగ్గీప్తేపి మలయమరుతాం వ్రాతాయాతావికాసితమల్లికాపరిమలభరో భగ్నోగ్గీప్తస్తవముత్సహసేయది || ఘనఘటయతం త్వంనిన్నహం యఏవనివతే నే ప్రభవతగవాంకిన్నశ్చిన్నంన ఏవధనంజయః || ఇత్యాదివద్విరహాభిర్వక్తవ్యమస్తేవ — ఇత్యాశజ్జనం — తన్న. ఉదాహృతపద్యతో మలయమరుతోవా మల్లికావికాసస్యవా విరహాభి

గ్రీష్మైవక్తవృత్తాయ అపగమేపితయోరుభయోరపి పాశ్వేలాతైరిత్యస్మిన్నేకా
 స్తరితపూర్వపద్యపివృత్తియా ఇహాలదనుక్తికృతన్యూనతాశజ్జాయాపివానవతా
 రాల్ తత్పబ్బోదాహరణానంగ తే॥ అధైవంసతి గ్రీష్మస్యాత్రావణితత్వక్తి
 రసాస్వాదినీస్థాకధునంగచ్ఛతాం పాశ్వే ఇత్యాదేరెవతద్వణానపరత్వసంభవా
 దితిచేల్ — పాశ్వే ఇత్యాదిపద్యద్యయస్య వసన్తవర్ణానపరకరణస్థశ్రీమద్రా
 మాయణస్తద్ధాసంవాదితాయా రసాస్వాదిన్యామేవ దర్శితతయాగ్రీష్మతుణవ
 ణానపరత్వాసంభవాదిత్వవధేహి ॥ ॥ ఏతేన — తథాపి గ్రీష్మమాసయో
 రాద్యస్య వసన్తేనాస్యస్య సమాభిశ్చైకీకృత్య శ్రీమద్రామాయణఇవాత్రాప్యా
 చార్యైర్వణానంకృతమ్ । అతఏవ ఆషాఢస్యపంథవదివసంతి కాలిదాసస్యవ
 షాఢాచిహ్నవణానమపి సంగచ్ఛతే — ఇతిసమాధానమప్యనమంజనమితివృ
 క్తికృతం॥ గ్రీష్మమాసయోర్వసన్తవర్ణాభిరేకీకారాభ్యుపగమే గ్రీష్మతోరేవ
 లూపవ్యసంగాల్ । నచేష్టావత్తి । సేమన్తశిశిరయోరేకీకారేణ పశ్చాత్తుపక్ష
 స్యచేదతద్భాష్యయోఃపసిద్ధిఃస్వపి గ్రీష్మతుణః రిలూపన్యకృతపద్యనాశ్రయణో
 ల్ । శ్రీమద్రామాయణైపి నైవమేకీకారేగ్రీష్మావణానం । కిన్తు — గ్రీష్మమా
 సయోఃప్రాయిక ఋత్వస్తనీయస్ఫుటలింగోపలభిమాత్రేణైవగ్రీష్మతోః ప్రాధా
 న్యేనావణానమ్ । స్పష్టంచేదం రసాస్వాదిన్యామేవ ఉద్ధౌమేస్తేరితిపద్యే—
 “గ్రీష్మస్యావణానంతు తస్మిన్నాద్యమాసేప్రాయేణవాసన్తిచిహ్నానువృత్తైరుత్త
 రమాసైవవర్ణానింగారంభాచ్చైతిధ్యేయం॥ అతఏవశ్రీరామాయణవర్ణావణానా
 వసరే - నివృత్తకమాయతనా నూసంసంచితసంభయః! ఆషాఢీవభ్యుపగతో
 భరతీకొసలాధిపతిత్వక్తిశ్చసంగచ్ఛతే తత్యహిఆషాఢీఆషాఢసమాప్తిపౌణ
 మాసీం । అభ్యుపగతః వృతాంగత్యేనసీక్వకృతవాత్ । అనేనచత్వారోవాషికా
 మాసాఇతిపూర్వోక్తమాసానామాషాఢః ప్రాథమికఇతీనూచితమితి, పృథ్వీతా
 స్సౌమ్యచత్వారోమాసావాషికసంజ్ఞికా ఇత్యత్రాపి వాషికసంజ్ఞికాశ్చత్వా
 రోమాసాఇత్యాశ్వయుజామాధాభ్యాం చతుష్టవంభత్యీన్యాయాదిచశ్రీగోవిందరా
 జైర్వాప్యభిహితమ్ । అతఏవచ ఆషాఢస్యపంథవదివసనే మేఘమాశ్లిష్టసానుమితి
 కాలిదాసోక్తిశ్చసంగచ్ఛతే,, ఇతిసన్తధే । అత్రాదాహృతేగోవిందరాజీయేభ
 త్యీన్యాయేన వాషికచతుష్టోపపాదనాల్ ఆషాఢస్య సమాభిభేదపవశ్రీ

రామాయణవివక్షితవివక్షమ్. మహాకవికాలిదాసస్యాపి మేఘసందేశే ఆమా
 ధస్యవమాభింభేదోనైవానుమతః । పృథ్వీసన్నేనభిసదయితాజీవితాలమ్బనా
 ధీ ఇతితదీయవద్యేత్రావణమానవీవ వమారంభస్యతదభిమతత్వాత్ । తథాచ
 తత్రతత్రభవాత్మల్లినాథః — “నభసిశ్రావణేపృథ్వీసన్నే సన్నికృష్టేప్రాప్తే
 సతీత్యథః । దయితాజీవితాలమ్బనాధీసత్ । వమారంభస్యవిరహిదుఃఖజన
 కత్వాత్ ఉత్పన్నాసర్థపృథికారాదనర్థోత్పత్తిప్రతిబద్ధవీవ సరమితిన్యామే
 నప్రాగైవ (వమారంభాత్ప్రాగైవ) పియాప్రాణధారణోపాయంచకిమూరి
 త్యథః, ఇతి॥ తస్మాత్సర్వస్యయంప్రమాదస్సంగృహీతాయా రసాస్వాదినీనూ
 క్తైస్సుచూత్తాశయానాకలనవిబద్ధనఇతిసుధియోవిహంకుర్వన్ ॥ ...
 అత్రీరామచంద్రోమయాంరసస్సుత్యా... నిర్విణ్ణస్వాత్మనాన్ద్యాభివ్యజ్యతఇతి
 వ్యాజస్తతిర్వామాలజ్కారఇతిరసాస్వాదినీ ॥ యత్తుచేతసస్త్యాగాధావప్రతి
 ఇచ్ఛన్నిత్యస్య ఇచ్ఛాంప్రతి ఆశ్లేషధన్యత్వస్యచ హేతుత్వాత్కావ్యలింగద్వ
 యమిత్యలంకారాస్తరస్యాపివణనమ్ — తన్న. రామభద్రసంబంధిచేతఃకర్త
 కత్వాగాధావే మయూరకర్తృక తాండవారంభేచ్ఛాయా అహేతుత్వాత్ ॥
 దీవాహీసమృద్ధిసన్యాకవశ్యస్తః స్వకీయామధన్యతాంనిర్దన్తితి రామభద్రన్యన్వకీ
 యదైశ్యంతేదితరమయూరసమృద్ధిశ్చైత్యభయోరేవహేతుత్వాత్ । ఏవంమయూ
 రగతాయామిచ్ఛాయామాశ్లేషధన్యత్వస్య హేతుకాకథనమపినతత్ । “ఆశ్లేష
 విచ్ఛేదభయాద్ధితాన్దవారంభంకేవలమిచ్ఛతి సతుకాన్దవమారభత్, ఇత్యాశయ
 స్య స్వయమేవవివృతత్వాత్ । ఆశ్లేషధన్యత్వస్యాశ్లేషవిరోధివ్యాపారాంతరా
 నారంభవీవ హేతుత్వేనతాదృశవ్యాపారాంతరాంభేచ్ఛాయామహేతుత్వాత్ ।
 యదపి — రసాస్వాదినీగతవ్యాకియాప్రకియామేవ సర్వామనూద్య “అథ
 వా — దయితాశ్లేషధన్యః అతివీవవమారంభజనితాత్ప్రాథమికాచ్ఛ
 పలామేఘకోణాభిఘాతాద్దౌడయితయాసహ కరిష్యమాణస్య మహతస్తా
 న్దనస్యారంభమిచ్ఛత్ మయూరఇతివాక్యాథః — ఇతివత్తాన్దరంవణితం
 తత్తుపూర్వకధితాత్మత్వాత్ పత్తాన్దరేత్రకస్యచిదపి విశేషస్యాప్రదర్శనాదయ
 క్తంచేదితన్యమ్ ॥ ౩౨ ॥

క్షేలస్యక్త కాదంబినీనామ్ ॥ ౩౩ ॥

వ్యోమ్మినభసికిమపిఇత్యాదిరసాస్వాదినీ॥ ॥ యత్తు-వ్యోమ్మిగగనెవిద్య
మానానామితిశేషః । అతఏవకాదంబినీనాం మేఘమాలానాం—ఇతివివరణం-
తన్న. వ్యోమావచ్ఛేదేన దుదితంజాతంఇత్యథే “వ్యోమ్మిజాతం, ఇత్యన్వ
యేనభ్యాహరేణైవోపపత్తేః శేషపూరణవైఫల్యేత్ । వ్యోమ్మివిద్యమానతా
యాఃక్వచిదపీహామేతుత్వాయోగేన “అతఏవ, ఇత్యస్యాప్యయక్తత్వాచ్చ, శై
లశిఖరాదిఘాస్థితానామపి కాదంబినీనాం సదాస్పృశ్యాదినంభవాలే । ఎవం - కా
దంబినీనాంపశ్యంతీనాంతన్నాసృజ్య సతీనామితివిధేయవిశేషణతయా పశ్యంత
ద్యయవివరణమపి విఫలమితిధ్యేయమ్ ॥ ౩౯ ॥ ...

దేహస్పర్శం నిర్విశామి ॥ ౪౦ ॥

భువిఘామా ఆసన్నానవిదగతఇత్యాదిరసాస్వాదినీ॥ ॥ యత్తు— భువి
చాసన్నేతిపాతే భువిఘాప్రదేశయోరిత్యథేః । ఆసన్నయోనికటవర్తినోఃప
ర్యంకయోర్యోగంసమ్పన్నమిత్యథేః । లజ్జాభువన్వస్థానభూసన్నికృప్తత్వా
దితిధావః । ఉపభోగాత్పరంవృథక్యయనమేవహి దంవత్యోర్విహితమ్— ఇతి
తన్న. భువీత్యేకవచనాసంగతేః । విరహిణాఃస్వవిత్రనమాధానాథన్యనిర్వేశౌ
పయికసామగ్రికల్పనస్యప్రస్తావే నిర్వేశానన్తరకాలికోపకరణకల్పనకథాయాఅ
త్యస్తాస్వరసత్వాచ్చ॥ ...

అత్రమలయమారుతాదా దేహస్పర్శాదిజ్ఞానస్య దూరభూతసీతోపభోగం
ప్రతిమేతుత్వాత్కావ్యలింగమితిరసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — సీతానిర్వేశ
రూపకార్యస్య తద్దేతుభిరమలయపవనాదా దేహస్పర్శాదిజ్ఞానేస్సహ వణ
నాదైత్వలజ్జారణి — తన్న. మేతుమేతుమద్భావస్య వాచ్యతాయామే
వమేత్వలజ్జారప్రవృత్తేః । అతఏవ ప్రణయనఖసలీలపరిహాసరసాధిగతైల
లితగిరీషవుష్పహననైరపితామ్యతియల్ ! వపుషినధాయ తత్రతవశస్త్రముపక్తిప
తఃపతతుగిరస్య కాణ్డయమదణ్డఇవైవభుజః ॥ ఇత్యత్రఉపక్తివతఇతి శత్రునైశస్త్రా
పక్షైవభుజపాతయోమేతుమేతుమద్భావస్యాభిధయా ప్రతితివిరహమభిసం
ధాయైవ కావ్యలింగముదాహృతం కావ్యప్రకాశే ॥ కింబహునా ॥ “అరక్తా
నాంనవమధుశస్త్రేరాపిబా, ఇత్యత్ర “అనౌదానామహమహమి కా దేశం
ప్రతిఅపిబన్నిత్యాదీనాంవిశేషణానాంమేతుత్వాత్కావ్యలింగం, ఇతిన్వయమే

వకావ్యలింగవివరణాత్తుల్లేత్రపద్యే హేత్వలజ్జారవణానంస్వవచనవ్యాహ
తమేవేతిబోధ్యమ్ || ౪౦ ||

తాతాదేశాల్ జీవితంమె || ౪౧ ||

న్యస్తానిక్షిప్తా రాత్యాభిషేకః ... మౌనత తథోక్తం । అనేనచనందభేదా
పురాదైవాసురేభిశ్చైకయ్యోక్తే “ఏవమస్తుగమిష్యామి,, ఇతిస్వేనాక్తంస్తాని
మితరసాన్వాదిన్ || || యత్తు — అనేనస్త్రీశామనమగమ్యత్సంవ్యంజితత
మిత — తదభిప్రాయంతపజానన్తి ||

తాంతావ మేవఇత్యాది రసాన్వాదిన్ || || యత్తు — యద్యపి —
తామేవత్సమిత్యేత్ర అన్వాదేశేతునిత్యంస్మరితి వాన్నావాదీనామన్వాదేశ
విషయేనిత్యత్వముక్తావ తస్మై తనమఇత్యుదాహరణాత్తామేవత్వేన్యేవాచితమి
వ । యతః దేశః కథనమన్వాదేశానుకథనమితి- ఇత్యాశజ్జనమ్—తన్న, “నచ
వాహహేవయతే,, ఇత్యనేన చాదిశజ్జకయోగేనేతేవాన్నావాదయ ఆదె
శాస్సురిత్కథనకేననిషేధాల్ పక్కతే “ తామేవత్వాం,, ఇత్యేత్ర ఏవకార
యతైక్వాదేశావ్యత్తి పునరైకైవామోగేన ఉక్తశజ్జాయాఏవాప్యసరాల్ ||
నచాత్రేవకారస్య తామిత్వనైనైవయోగోద్యత్యేనతుత్వామిత్వనేనేతివాచ్యం ।
తాంతావ మేవ ఇతిస్వయమేవవివరణేన ఏవకారస్య తామిత్వనైనైవాధాతా
యోగస్యస్పష్టికృతత్వాల్ । ఉపదర్శితసూత్రేహ యుక్తశబ్దాదధాతా యోగ
స్తేనవివక్షితత్వాల్ । స్పష్టంచదంతత్సూత్రకౌముద్యామెవ || ...

యదపి — తథాపి యుష్మదస్య దొర్విభాషానన్వాదేశఇతి వక్తవ్యమితివార్తి
కస్య సపూర్వాయాః పృథమాయా విభాషాఇత్యేత్రపరితతయో అన్వాదేశేనిత్య
మిత్యేత్యపి తద్విషయకత్వాభిప్రాయేనాత్ర తావమిత్వక్తి రితిసదోషః — ఇతి
సమాధానమ్ — తదపి — యుష్మదస్య దోరితి వాతే కపత్యై సపూర్వాయా
ఇత్యస్యనూత్రస్య అనన్వాదేశపరతాయాస్సిద్ధాపపి తత్సూత్రావిషయేపృథమా
నాతిరికై యుష్మత్పదేత్వామాదివీరియాయా,, ఇతిసూత్రస్య నిత్యమేవపృవ
త్తైరావశ్యకత్వాల్ “అన్వాదేశేతునిత్యంస్మరి,, ఇత్యస్యవచనస్య సపూర్వా
యాఇతిసూత్రవిషయమాత్రపరత్వకథనసమాధానాసంగతే । తాద్యశవచనస్య
నూత్రేభాష్యవాతేకత్వద్దర్శనాచ్చ । తద్వచనస్య ఉక్తవాతేకకటాదధాసిద్ధ

త్వాంగీకారేతి తస్య ఉక్తవారితకసంకోచిత సపూర్వేతి నూత్యవిషయాతిరిక్తని
 ఖలవిషయతాయావశ్యకత్వాచ్చ ॥ “అవరహ - నర్వపవనానావా
 దయోనన్వాదేశే విభాషావక్తవ్యాః కమ్బులస్తేనన్వం ... అనన్వాదేశఇతికిమ
 థం । అథోకమ్బులస్తేనన్వం.. । సతహీదానీమిదంవక్తవ్యం సపూర్వాయా
 విభాషేతి । వక్తవ్యం ॥ అన్వాదేశాథం । అథోగ్రామేకమ్బులస్తేనన్వం, ఇత్య
 నెనసపూర్వేతి నూత్రాపనంహరథేనభాష్యేణ సర్వేషామేవవాన్నావాదీనాంస
 పూర్వప్రథమాంతాతిరిక్తస్థలెన్వాదేశేనిత్యతాయాఃసపూర్వాయా ఇన్యాపి నూ
 త్రన్యాన్వాదేశపరతాయావచసిద్ధాంతితత్వాన్పు । యదపి — వస్తుతస్తు —
 అవిశేషేణ సర్వేషాంవాన్నావాదీనాం వికల్పాయంవిధీయతఇతిపత్యేపి నా
 త్యకశ్చిద్దోషః । అత్రాన్వాదేశసృనక్తరెవాభావాత్ । అన్వాదేశోహి నామ
 కిచ్చితార్థ్యం విభాతుంపునరుపాదానమిత్యచ్యతే । వ్యక్తతేపూర్వార్థస్య
 యచ్చబ్రయోగేన తస్యార్థస్య సీతావిదితత్వేనచ అనువాదత్వేన తత్రైవాదే
 శాభావేన్వాదేశస్య వ్యసక్త్యభావాత్ । అతఏవ - ఈషదధే క్రియాయోగమ
 ర్యాదాభివిధాచయః । ఏతమాతంజీతంవిద్యా దా వక్తృచ్ఛరణయోగిజీతత్యత్రప
 తమిత్యక్తమ్ । నత్వేనమితి । ఏవమేవ- నక్తంభీరురయంత్యమేవతదిమంరాధే
 గృహంప్రాపయేత్యత్రాపి ఇమమిత్వేనాక్తమ్ । నత్వేనమితి । నక్తంభీరురయ
 మిత్వస్యరాధావిదితత్వాభిమానెన అనువాద్యత్వసిద్ధేః । ఏతేన- తాంతాండా
 నఇతిత్వాదిమ త్వామిత్వస్యాసాధుతాంతజ్ఞమానాఉపేక్షణీయాః । యస్యాస్త
 ఇత్వాదిపూర్వార్థస్యయచ్చబ్రయోగేనశ్రీవిదితార్థకత్వేనచ అనువాద్యత్వేన
 దేశకథాయావవాభావేన అన్వాదేశసృనక్తేమాంరోత్సారితత్వాదిత్యలంపల్లవితే
 న,, — ఇతిసమాధానాంతరం — తదపిన— “ధాతాతవభక్తోస్తి । తస్తే తే
 నమః,, ఇత్యస్తిక్ సర్వానుమతేఅన్వాదేశోదాహరణ భగవంతంప్రతికస్య
 చిత్తక్తస్యవాక్యేపూర్వోత్తరవాక్యార్థయోరెకస్యాపి నర్వజ్ఞేనభగతతాఅజ్ఞా
 తత్వాసంభవేన నమస్కారేభగవతసర్వజ్ఞేకిచ్చిదధాజ్ఞత్వవిషయతానాచిత్వ
 నచఅన్వాదేశకరే అజ్ఞాతజ్ఞానపరూపవిధేయత్వనివేశనానంగతేః । తస్మాదిహ
 న్వాదేశభుటకంవిధేయత్వం విలక్షణవిషయతారూపమేన యథావర్షతోవహ్ని
 మాదిత్వాదా పుష్పతేనహ్నిరిత్యత్రచ వహ్నిర్విధేయత్వంపర్వతస్మాదైత్యత్వం

సతితుకాత్మర్యేవర్యతేవహ్నిరిత్యత్రవమ్నాదుద్దేశ్యత్వం పర్యతస్రేవాధేయతా
సంబద్ధైవవిధేయత్వం || తథాచ యత్యేవాక్యద్వయస్యాప్యేకస్రేవాధేయస్యవిధే
యతయావేకవిధిరూపత్వం వివక్షితతత్యేవాన్వాదేశః | యత్యేతు పూర్వోత్తర
వాక్యయోఃవిధిద్వయరూపత్వం తత్యేభవత్సన్వాదేశః | తథాచకాశికాయాః -
“ఇహాకస్తాన్నభవతి | అయందండోహరానేన | ఏతమాతంజీతంవిద్యాదితి |
యత్యేకేభ్యద్విధాయవాక్యాన్తరేణ పునరన్యదుపదిత్యేనాన్వాదేశః | ఇహతు
వస్తునిదేశమాత్రంకృత్యా ఏకమేవవిధానం,, ఇతి || తత్రైవపదమంజర్యాఞ్చ-
“ఏకమేవవిధానమితి | అయందండైశ్చత్వేన దండస్యసత్తామాత్రముపలక్ష్యతే |
సతుకేభ్యద్విధేయతే | ఏకమేవపదధర్మిత్యాదౌ ఆకారస్యస్వరూపమాత్రం నిర్ది-
శ్యతే సతుకేభ్యద్విధేయతే,, ఇతి || తస్మాత్పూర్వవాక్యే విధేయత్వవివక్షాతద్వి-
రహాభ్యామేవసర్వప్రయోగా ఉపపన్నావేదితవాః | అతఏవ “వేదాహమే-
తం,, ఇత్యత్యే అన్వాదేశవిరహఉపపద్యతే | తమేవంవిద్యానమృతకహా-
వతి,, ఇత్యుత్తరత్రైవవిధేర్వివక్షితత్వాత్ | ఏవం “కామపక్ష్యాధిపరజోగుణ-
సముద్భవః | మహాశనౌమహాపాప్తావిద్వైసమిహవైరిణమ్ | ఇత్యుపక్రమ్య “ఆ-
వృతంజ్ఞానమేతేనజ్ఞానినిత్యవైరిణా,, | ఇత్యన్తరాన్వాదేశకరణమ్ “తస్మా-
త్త్వమిన్ద్రియాణ్యాదానియమ్యభరతక్షణం పాప్తానంప్రజహిమ్యానం,, ఇన్ద్రియై-
వవిధేయతయావివక్షితత్వాదిత్యుపదేయమ్ || వస్తుతస్తు—పూర్వోత్తరవాక్య
యోరేకస్రేవాద్దేశ్యతయా వివక్షణమన్వాదేశః | ఈషదర్శిత్యాదౌపూరా-
ధేయస్యఉత్తరాధేయవివక్షిత విధ్యుద్దేశమాత్రంసమవేణవరతాయావివక్షితతయా
విధిద్వయాభావాన్నదోషః | “సక్తంభీరురయంత్యమేవతదిమంరాధేగృహప్రా-
వయ,, ఇత్యత్యేతుపూర్వవాక్యే సక్తంభీరుఃఇత్యన్యఉద్దేశ్యపరత్వం అయమి-
త్యస్యవిధేయపరత్వంచవివక్షితమ్ | తథాచసతి తత్యేఉద్దేశ్యతావచ్చేదకావచ్చే-
దేనవిధేయాన్వయవివక్షయాఏతదన్యన్యసక్తభీరుత్వంనాస్తితిలాభాత్ అతిమాత్ర-
మన్యసక్తభీరుత్వమితిలభ్యతే | ఉత్తరవాక్యేనా రాధోద్దేశేన ఏతత్కామకగృ-
హప్రావణస్యవిధేయత్వంచవివక్షితమ్ | ఉభయభావీ పూర్వోత్తరవాక్యయోరేక
స్యోద్దేశ్యత్వాభావాన్నానువవత్తిః | “ధాతాతవ,, ఇత్యాదౌతు పూర్వోత్తర
వాక్యయోః యుష్మత్పూర్వోద్దేశేనైవ భాతృరూపభిక్తసత్త్వవసనీకదార్థ

యోర్విభయత్వ వివక్షణాదన్వాదేహోపపత్తిః ॥ “స్వరూప-స్వాత్మస్త్వైంభగవ
తఇదంచద్వైవదనైత్వదాత్మైయోత్కమాద్భువతిఖలునిష్కషణసమయే ॥ త్వమాసీ
రాతస్త్వైంభగమితురిదమిత్థంత్వవిభవస్తదంతిధావాత్త్వాంభవపుథగభిధత్తైఃకృతిరపి ॥
ఇత్యాదావపిపూర్వోత్తరవాక్యయోరుద్దేశ్యభేదవివక్షయాన్వాదేశ విరజ్జాలాపప
త్తిరవగస్తవ్యా ॥ తాంతాన్వందానఇత్యేకాపిపూర్వాభేత్వద్విల్లభవదాథాన్వే
వాద్దేశ్యతయాశ్చిత్తరవాక్యేచ తదస్యస్యవదాథాన్వేవాద్దేశ్యతయాన్వాదేశవి
రజ్జాలాపపత్తిరితి సుధియోవిదాంకుర్వన్ ॥ ౪౨ ॥

సేతుం ఘోషేః ॥ ౪౩ ॥

అతఃప్రభవేనాదే సేతుబద్ధకరణత్వేనయుగవత్తుల్యతయోపస్థితయోరచలసా
యకయోర్విరోధాత్ “దివివాభువివాస్థలేజలవాభుజడత్వై రథవా ప్రచణ్డకాం
డైః ॥ తవరామయథాస్తియత్యగిత్వావదతత్రైవమృధంతిథావిభాస్యే, ఇత్యేత్యేవ
వికల్పాలజ్కారగతి రసాస్వాదినీ ॥ ॥ యత్తు — అచలైస్సేతుబద్ధనేతస్యబ
హుకాలసామగ్గీసాధ్యతయావిలమ్బస్సాన్యదితి శజ్కయాకల్పాంతరానుధావన
స్యాదరణేతు తుల్యబలవిరోధాభావాన్నవికల్పాలజ్కారః ఇతి — తన్న. వై
దేశ్యస్తథావిభాశజ్కాయాం సంభావితాయామపి తదాశిజ్కోపజనితకాత
ర్యనిరాదీక్షయాసాయకైరిత్యస్యావతారేపి వక్త్రాభగవద్దాశరథినా అచలా
నాంసాయకానాం సమబలతాయావీవాభిసంహితత్వాత్ ॥ సాయకైస్సేతుబ
ద్ధసంహితకృతిశయోపయోగసాపేక్షం ॥ అచలైస్తద్బద్ధసంతు సహాయాతిశయో
పయోగసాపేక్షమ్ ॥ తయోరెకంయావతాకాలేననిష్పదయతుమిష్యతే అపర
మపితావతైవకాలేనేతిహి భగవతోభిసద్ధిః ॥ అన్నికమాల్ అనధ్యక్షితవాన
రసేనాసహాయాతిశయతయాతువైదేశ్యస్తథా శజ్కాన్సంభావ్యసాక్షాత్కృత
లక్ష్యశక్త్యతిశయాంతామాశ్వాసయతుం సాయకైరిత్యుక్తంకలమ్ ॥ అన్యథా
పూర్వోత్తరకల్పయోరిహ కాలఘాయస్తాన్వీయస్త్యయోర్వస్తుతాభగవతాభిసం
హితత్వే ఉత్తరకల్పవీవనైథా ర్యాతిశయసావశ్యకతయా అదిరనిష్పద్యంసాయ
కసేతుబద్ధంసద్విశ్యదిరనిష్పాద్యే అచలసేతుబద్ధవీవప్రవతా మానస్య దాశరథే
ర్వచనమిదఃబాలోపచ్ఛస్తనాదివచనతుల్యమేవస్యాత్ ॥ తథావణయిత్యేనా
మాభార్యాణాంవా “రామోద్విర్నాభిధాషతే, ఇత్యాదిప్రతిజ్ఞానానస్యనా

యకస్యభగవతోత్తస్వభావవివర్యయనిబద్ధనప్రయత్న మనవదానంహంసైతి ||
 తస్మాత్ ప్రభుమపత్యై సహాయానాంసంఘాయసంహతానాయావతీకృతిః తావతీ
 లక్షణస్త్యైకస్యశక్తి రితియతీభిదా | తత్రతత్రచికిషి తసేతుబద్ధనమయయోః తా
 తమ్యస్తునమాత్రీయాపీ త్యైవ భగవతాభిసంహితమిత్యేవాశ్రయణీయమ్ | అతః
 వ-“అచలకరణక సేతుబద్ధనస్య కాలసహాయాదినామగ్గీఘాయస్త్యసాధ్యతయా
 తావచ్చిరవిశ్లేయోదుస్సహోత్పత్తుకాయామమేత్యత్ర క్షిప్రంతన్నిర్వర్తనా
 పాయాస్తరమభిప్రయన్నాహ- సాయకైర్వేది, ఇతిరసానాద్విద్యాంవైదేహ్య
 శంకైవాత్తరకల్పవతారహేతుత్వేనవణితా||అస్తువాత్రపూర్వోత్తరకల్పయోః
 కాలఘాయస్త్యాత్ప్రియస్త్వకృతంతారతమ్యమ్ | తథాపి నవికల్పలక్ష్యరసాను
 పవత్తిః | దివివాభువివేశ్యాదిపద్యే పూర్వోత్తరకల్పయోశ్శక్తిః ఘాయస్త్యసాపే
 క్షత్వతదనపేక్షత్యాది కృతతారతమ్యేసత్యపి కిరీయాయామెకస్యాకారకయో
 ర్యుగపదుపసంహారానంభవమాత్రేణ విరుద్ధయోర్వికల్పలక్ష్యరసస్య సాహిత్య
 రత్నాకరపవనణితత్వాత్ | ఏతత్సూచనాదైవ రసానాద్విద్యాం సాహిత్యర
 త్నాకరపద్యస్యదృష్టాంతతయాభిధానమితిబోధ్యమ్ | ప్రసిద్ధశ్చక్తిప్రపత్యోః
 కాలఘాయస్త్యసాపేక్షత్వ తద్విరహాదిభిస్తారతమ్యేనత్యపి వికల్పసిద్ధాన్తే |
 యథోక్తంమూలకృద్భిరవాచార్యైః - విశ్వాసాయాసఘామోన్యసనభజన
 యోగో రవసోవిశేషస్తత్సద్భావేపి ధర్మాన్తరభవఘటతైత్త్వభేదాద్విక
 ల్పః || తద్భేదోరంగశాయన్ననితరగతితాద్యత్థితోకాతిరెకా త్సద్విద్యాదావిక
 ల్పస్త్వభిమతిభిదయాతేనతత్రైకరాశ్యం || ఇతి || తస్మాద్రొక్తశజ్జానంభావ
 నయోత్తరకల్పవతారణాదరణపక్షేపి వికల్పలక్ష్యరసానుకుల్పతేఇతివిదాంకు
 ర్వస్తువిదక్షణాః || ౪౩ ||

రక్షోమాళి భోగాః || ౪౪ ||

ఉర్వింభూమించగత్వా | నకెవలంపుష్పకేణాన్తర్క్షంగత్వా అపితు భూమి
 మపీతిచకారాధాః ఇతిరసానాద్విదినీ || || యత్తు — చకారిఃపాదపూరణైల
 వనసముచ్చయేవాఇతి — తన్న. తథాసతిపాదపూరణమాత్రీప్రయోజనకరూ
 పనిరగ్ధకపదోపాదానకృతకావ్యదోషప్రసంగాత్ | లవనక్రియాయాఃపూర్వవా
 క్యగుణదూతత్వేనతత్సముచ్చయపరతాన్వియోగాచ్చ | తస్మాద్రసానాద్విద్యాహ

ఇతిహితత్రతశ్శభవతా మల్లిరాధనవివృతమితి ॥ యదపి — యద్యపి - ప్రావ
ణీయవార్తాకథనమేవ సద్దేశఇతిమాగ్ధకథనవార్తాప్రాపణ పృశ్నారకథనా
దిర్నసద్దేశః — ఇత్యాశజ్జనమ్ — తన్న. మూలకృద్విదపిమాగ్ధకథనాదే
స్సద్దేశరూపత్వాకథనేన తదాశజ్జాయా అనుక్తోహలంభరూపత్వాత్ । నచ
“ఏవంసద్విశ్వ,, ఇత్యేత్యైవసద్దేశస్తేవం రూపత్వాభిధానాల్ “వేదోదన్వద్వి
భజన,, ఇత్యాదేస్సర్వస్తేవ సద్దేశరూపత్వంప్రతియతఇతివాచ్యం ఏవంపదేన
“భవతీభాగధేయేన,, ఇత్యాదిసద్దేశభామాత్యస్తేవ వివక్షితత్వాత్ । స్పష్టంచేదం
తన్మాత్యస్తేవ సద్దేశరూపత్వం “మత్స్యదైవేతదనుసుముఖీచావధానాభివీధి,,
ఇతితింశేషద్యేత్యైవ “షశ్చాదేవంకథయభవతీభాగధేయేన,, ఇత్యస్తాదవ్యవహీ
తపూర్వస్తి ॥ ॥ ఏతేన — తథాపీదృశసద్దేశకౌపయకత్వాత్తస్యాపి సద్దేశ
త్వమితిసర్వమిదంకావ్యం హంససద్దేశఇతిసదోషః — ఇతిసమాధానమప్యస
దితివేదితవ్యం । మాగ్ధకథనాదేస్సద్దేశరూపతా సమర్థనస్యోపదర్శితమూలకృ
దాచార్యపూక్తి విరుద్ధత్వాత్ । సర్వస్తేవకావ్యస్య హంససద్దేశవ్యవచేస్తు “ష
శ్చాదేవంకథయభవతీభాగధేయజీవన్,, ఇత్యాద్యాత్మకఃప్రాప్తితాదైశ్వరకవా
ర్తాప్రేషణరూపాయోహం సకమకసద్దేశఃతమధికృత్య కవినాకృతత్వాదే
వాపపద్యతే ఇతిస్పష్టమేవ సమనంతరవద్యేపూర్వాశ్వాసోపసంహారేద రసా
స్వాదిన్యామేవ ॥

విద్యాశీఘ్రం సన్మః ॥ ౫౦ ॥

సీతారామయోగ్యతీకరస్సమైరసంతస్యసఖ ... విశిష్టసీతారామసమైరస
విధాయిత్యర్థ ఇత్యాదిరసాస్వాదిని ॥ ॥ యత్తు — యద్యపి పూర్వంహం
సస్యవార్తానభిజ్ఞశ్వాత్త్యా సంప్రతిసద్దేశస్యసీతారామవ్యతికరసఖత్వముచ్య
మానంసంగచ్యతఇతిచ । యతోవ్యతికరసఖత్వం తస్యసీతయాత్మధారణైకృతే
షశ్చాదవ్యతికరసంపాదనేనభవతి । తత్తునసంభవతి । వార్తానభిజ్ఞేనద్దేశక
థనశక్త్యభావాల్ । తథాపివ్యతికరసంపాదనశక్తిమత్త్వమేన తస్యతత్సఖత్వము
చ్యతఇతిసదోషః ఇతిశజ్జానమాధానయోఃప్రవర్తనమ్ — తన్న. సీతారా
మవ్యతికరసఖత్వస్యసద్దేశవికల్పితేవికల్పితతయైవోపపత్తైః ఈదృశశజ్జాన
యావీవానవతారాల్ ॥ కదాదిదపి తద్వ్యతికరసంపాదనాహేతౌతద్వ్యతికర

సంపాదనాపయిత్యాశ్శక్తైః సికతాస్త్వివలైలశక్తస్సద్భావేమానాథావేన తథా
సమాధానోన్యాప్యనువపన్నత్వాచ్చ । యదితు — ఉన్నావావస్థేన రామభద్రేణ
కృతస్సద్దేశోవాస్తవవీవ హంసేనతువాత్కానభిజ్ఞతయానతద్వాత్కప్రావణం
కృతమితి కథంహంససద్దేశస్య సీతారామవ్యతికరసాధనత్వమిత్యవ్యతే తదా
పి విరహిక్మతానామీదృశసద్దేశాదివ్యాపారాణాం తాత్కాలికవిరహపేదనాతివ
హనశస్త్రాలకచిత్తసమాధానజీవితధారణాది హేతుతాయానిర్వివాదతయా స
ద్దేశానంతరసంపన్నచిత్తసమాధిరామభద్రసంపాదితే స్వప్రీయాసమాగమేవరం
పరయా హేతుత్వమస్త్యేవేతితావత్తైవ సీతారామవ్యతికరసఖత్వంహంససద్దేశే
ఉపపన్నమిత్వసభార్యతామ్ ॥ ఏతేన — అతవీవమేఘసద్దేశే తత్సద్దేశంజలభ
రవరోదివ్యవాచాచచక్షే ఇతివదత్యేహంసఆచచక్ష ఇత్యాచ్యార్యైర్వోక్తమితి
బోధ్యమితి — స్తోక్తసమాధానే ఉపప్తంభకప్రదర్శనమపినిరస్తంవేదితవ్యం ।
తత్సద్దేశమిత్యాది పద్యానాంప్రక్షిప్తత్వాత్ । “ఏతత్కృత్యాప్రియమనుచితం
ప్రార్థనాదాత్మనామే సౌహార్దాద్వావిఘ్నరశ్చివావయ్యనుకోశబుద్ధ్యా
ఇష్టాదేశోన్వలదవిచరప్రాన్యమాసంభృతశ్చేమాభూదెవంక్షణమపిచతేవిద్య
తావిప్రయోగః, ఇతీదమేవహిపద్యమైఘసద్దేశస్యాన్తియం “కావ్యానై నాయ
కేచ్ఛానురూపాయమాశీర్వాదః ప్రియక్త ఇత్యవధేయమ్, ఇత్యేవంమల్లినాథేన
తత్రైవాపసంహరకరణాత్ । ప్రాచీనకోశేషు కలికాతాదిముద్గితకౌశేషుచత
తైవాఙ్మక్షణాత్ । స్పష్టంచెదం ముమ్మానగర్యాం నందగిరకరముద్గితమేఘ
సద్దేశకోశఇతిదిక్ ॥

హంసస్యసద్దేశోహంససద్దేశః । సీతాంపృతిప్రావణీయతయా రామచంద్రే
ణోక్తస్సద్దేశఃత్యథాః । తమధిక్యత్యక్మలగృధః హంససద్దేశఇత్యాది రసా
స్వాదినీ ॥ యత్తు — “హంసస్యసద్దేశఃవాచికకథనం । తత్ప్రతిపాదకం
కావ్యమపి హంససద్దేశః, ఇతివ్యాఖ్యాన “అత్యేహంసంపృతిరామేణోక్త
స్య సద్దేశస్యాచార్యప్రణీతకావ్యస్యచ వస్తుతోభేదేపిఅభేదావచారాద్వా అ
త్రైక్యాద్వాఅభేదోబోధ్యః । లొకప్యత్రైక్యాదేవ సద్దేశహరత్వాదిసంభ
వాదితిభావః — ఇత్యవపత్తివర్ణనమప్యనదితివేదితవ్యమ్ — హంససద్దేశ
పదస్య హంససద్దేశాదికారపూర్వక కృతగృహపరతయా కావ్యపరతాపవత్తైర్వ

జీతత్వాత్ అభేదోపచారవిషయా అనాదరణీయత్వాత్ । నదైశమధికృత్య
కృతస్యగృహస్యసదైశస్యచ అభైశ్యస్యసుతిరామయోగాచ్చేతి ॥

సంతః సహృదయాః...నత్వనీదృశాః యథాహుః- అస్థిభూయగుణౌగుణేషు
తరవాశాతావధూతా ఇవ శ్లాఘంతే మదిసాహితీంరసవతీమజ్ఞాంతఃకింఫలం జాన
న్వస్యంగృహమత్కృతీరసగతింభౌచితిరాదరా దన్తశ్శమయదశ్చుతైసహృద
యస్సాసాజీవనాడీక జేః॥ ఇతితిరసాస్వాదినీ॥ ॥ యత్తు- అసతఃపృతియద్వక్తవ్యం
తిదుక్తం-హారావలీశేషేభురుషోత్తమేన-కావ్యాదీనామనన్తత్వాచ్చబ్ధాదీనాంవిశే
షతఃకర్తృకదాకేనకింధృష్టమితికౌవేదితుంశ్చమః ॥ అతశ్శబ్దఃకన్యదృష్టోయమథత
శ్చాపికిదృశఃఇతికావ్యమలీకంస్యాన్తాత్సగృహమలినాత్తనామితి ఇతి-తదసంబద్ధం-
ఇహకావ్యకవిసరణిసుప్రసిద్ధశబ్దార్థసమ్మన్దానామేవ నిబద్ధనేనతదుదాహర
ణస్య ప్రకృతానుపయుక్తత్వాత్ । రసాస్వాదిన్యదాహృతపద్యస్తేవాత్యన్తప్ర
కృతౌపయుక్తత్వాదితి॥ ॥ తస్మాద్రసాస్వాదిన్యమాచార్యోక్తమేవాళంకరణం
జనం ॥ ఇతిదృఢవితితావధానభూమ్నయతిన్మపతేఃకృతిశేఖరన్యకృష్టా॥

అతివిరసవిరూఢకణ్ఠకానాంహతికృతయేవిజయేతపాదుకైషా॥

ప్రత్యజ్ఞాయగురూదితాద్యదధికంయదాప్యప్రతిపంపరైరుక్తంతన్నిభులంభనంగత
మితిప్రౌఢ్యామహత్వాపురః ॥ నిరూప్యథంతదహాతరైవతమయేతీదంరసాస్వా
దినీ మాహత్వాత్కముతన్నిబద్ధగురురాట్సజ్జులకల్పదుగ్రహత్ ॥ ప్రాయస్స
ద్యైవతత్తత్కృతివిరచయితుర్యేవరోక్షంమహత్వావ్యాకృత్యాప్రాధిమానంప్రది
కటముషవన్సర్వథాతత్కృతీనాం॥ యోజాగృత్యేవనిత్యంవిరుపమగరిమగృహస్థనిర్మా
ణధుర్యే తద్గృహవ్యాకృతేస్తంగురువరమిహానమ్నాదయేత్సైషధన్యః ॥

॥ శ్రీశ్రీకృష్ణబ్రహ్మతన్త్రపరకాలమహాదేశికాయనమః॥

శ్రీః

ఇతి శ్రీ వాఘాలకులజలధికౌస్తుభశేషాచార్యయోగివరతనుజస్య శ్రీశేషామ్నాగ
భాతుక్తిముక్తాఫలస్య శ్రీకన్తూరిరంగాచార్యస్యనన్తతనముపాసితనదాచార్యస్య
కృతిమ శ్రీ రసాస్వాదినీపాదుకానామికాయాం హంససందేశటిప్పణికాయాం

ద్వితీయాశ్వాసః ।

శ్రీ హయవదన వరబ్రహ్మణేనమః

